

IDENTITETI – KULTURE – JEZICI

Godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru

1100. obljetnica Hrvatskoga Kraljevstva

sv. 12.

Nakladnik / Publisher

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet / University of Mostar, Faculty of Humanities and Social Sciences

Za nakladnika / For publisher

Ivo ČOLAK, rektor / rector

DRAŽEN BARBARIĆ, dekan / dean

Uredničko vijeće / Editorial board

DRAŽEN BARBARIĆ (Sveučilište u Mostaru), DAVORKA TOPIĆ STIPIĆ (Sveučilište u Mostaru), GORAN MIJOČEVIĆ (Sveučilište u Mostaru), MARKO ODAK (Sveučilište u Mostaru), ANDREA MILJKO (Sveučilište u Mostaru), TINO TOMAS (Sveučilište u Mostaru), MIROSLAV VASILJ (Sveučilište u Mostaru), KRISTINA SESAR (Sveučilište u Mostaru), MAJA NIŽIĆ (Sveučilište u Mostaru), ELMA DURMIŠEVIĆ (Univerzitet u Sarajevu), NIKICA MIHALJEVIĆ (Sveučilište u Splitu), BORIS BECK (Sveučilište u Zagrebu), KRISTYNA PIENIAŻEK-MARKOVIĆ (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), AJLA DEMIRAGIĆ (Univerzitet u Sarajevu), UGO VLAISAVLJEVIĆ (Univerzitet u Sarajevu), EMINA BERBIĆ KOLAR (Sveučilište J. J. Strossmayera Osijek), JOSIP GLAUDIĆ (Université du Luxembourg), JANA MALI (Univerza v Ljubljani), NATAŠA GOVEDIĆ (Sveučilište u Zagrebu)

Znanstveno vijeće / Advisory board

MLADEN ANČIĆ (Zadar), JURE ZOVKO (Zadar), GORDAN AKRAP (Zagreb), IVA ROSANDA ŽIGO (Koprivnica), KATICA KREŠIĆ (Mostar), IVICA MUSIĆ (Mostar), MILJENKO BREKALO (Osijek), INES BLAŽEVIĆ (Split), SANJA SELJAN (Zagreb), IVAN DUNĐER (Zagreb), ĐORĐE OBRADOVIĆ (Dubrovnik), IVICA ŠARAC (Mostar), MATE BUNTIĆ (Mostar), ŠIMUN NOVAKOVIĆ (Mostar), PERINA MEIĆ (Mostar), DAMIR ZORIĆ (Zagreb), IKO SKOKO (Mostar), ZORAN TOMIĆ (Mostar), RUŽICA ZELJKO-ZUBAC (Mostar), PETER SMERIGA (Banská Bystrica), BORIS HAVEL (Zagreb), MARINA PERIĆ KASELJ (Zagreb), DŽENANA HUSREMOVIĆ (Sarajevo), IVICA PEŠA MATRACKI (Zagreb), MARIJANA ALUJEVIĆ (Split), VINKO KOVAČEVIĆ (Zagreb), MARIJANA KREŠIĆ VUKOSAV (Zadar), URBANO MESTRE SIDONCHA (Covilhã)

Glavni urednik / Editor-in-chief

MARKO ODAK

Izvršni urednik / Executive editor

GORAN MIJOČEVIĆ

Lektura i korektura tekstova na hrvatskom jeziku / Croatian proofreading

MARIJA VUKOJA MIKULIĆ

Lektura i korektura tekstova na engleskom jeziku / English proofreading

ZORAN PERVAN

UDK & DOI

MARIJA KARAČIĆ

Tisak / Print

Pressum, Mostar

ISSN

(Tisak) 2303-7423
(Online) 3029-3103

Adresa uredništva / Editorial adress

Matice hrvatske b. b., 88000 Mostar

E-mail: ikj@ff.sum.ba

Godišnjak izlazi jednom godišnje

Naklada / Circulation

200

Referiran u / Indexed in:

CEEOL; DOAJ

Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno 4.0 Međunarodna licenca (CC-BY-NC)
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (CC-BY-NC)
Pravni tekst licence: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.hr>
Legal Code: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.en>

Mostar	2026.	sv. 12.	str. 129
--------	-------	---------	----------

UDK: 316.7
81
930.85
DOI godišnjaka
<https://doi.org/10.47960/3029-3103>

IDENTITETI – KULTURE – JEZICI

Godišnjak Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru

1100. obljetnica Hrvatskoga Kraljevstva

sv. 12.

Mostar, 2026.

Sadržaj

Proslov	7
Ivan Buljević Od Hrvatske kneževine do Hrvatskoga Kraljevstva: što podrazumijeva <i>rex</i> i <i>regnum</i> u Europi 10. stoljeća?	11
Ivica Glibušić Kulturne, sportske i crkvene manifestacije u Bosni i Hercegovini u povodu obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva	31
Tomislav Kardum Kralj Tomislav u predodžbama odabranih intelektualaca bliskih Hrvatskoj seljačkoj stranci i ustaškomu pokretu	57
Mirna Brkić Vučina Hibridna žanrovska struktura povijesnoga romana Velimira Deželića starijega <i>Prvi kralj</i> (1903.)	67
Katja Bakija Književni narativ o kralju Tomislavu u povijesnome romanu <i>Tomislav, prvi kralj Hrvata</i> Josipa Banovca	83
Marijana Galić Jezične značajke povelje prvoga bosanskog kralja Tvrtka Dubrovčanima od 10. travnja 1378. godine	101
Upute autorima	119
Instructions for Authors	125

Proslov

Obilježavanju 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, ovoga velikog jubileja hrvatske povijesti i državnosti, pridružile su se vodeće kulturne i znanstvene institucije iz Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a među njima i Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru. Kao prostor otvorena i kritičkoga propitivanja kulturno-identitetske i političke zbilje suvremenoga društva Filozofski fakultet već jedanaestu godinu zaredom organizira Međunarodnu znanstvenu konferenciju *Identiteti – Kulture – Jezici*, čiji su ciljevi poticanje interdisciplinarnoga dijaloga i uključivanje stručnjaka iz različitih znanstvenih područja.

Nakon zajedničkoga prijedloga Matice hrvatske i Družbe „Braća Hrvatskoga Zmaja“, a na temelju jednoglasne odluke Hrvatskoga sabora o proglašenju 2025. godine godinom obilježavanja 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, prihvaćen je prijedlog Filozofskoga fakulteta da se upravo ova Konferencija uvrsti u službeni program proslave obljetnice.

U suradnji s Maticom hrvatskom i Družbom „Braća Hrvatskoga Zmaja“ organizirali smo posebno izdanje Konferencije pod naslovom *1100. obljetnica Hrvatskoga Kraljevstva*, koja se održala 15. i 16. svibnja 2025. godine u Mostaru i na kojoj je sudjelovalo više od stotinu sudionika iz Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine.

Prvoga dana, 15. svibnja, svečano otvaranje Konferencije bilo je obogaćeno raznim kulturno-umjetničkim programom. Tom je prilikom predstavljeno posebno izdanje časopisa *Hrvatska revija*, pod uredničkim vodstvom prof. dr. sc. Mirjane Polić Bobić, naslovljeno *Tisuću sto godina Hrvatskoga Kraljevstva u Hrvatskoj reviji*, te je otvorena izložba *Duvanjsko polje – kraljevsko prijestolje: suvremena interpretacija predaje o krunidbi kralja Tomislava* autora dr. sc. o. Zvonke Martića, već predstavljena u Etnografskome muzeju u Zagrebu. Kulturni dio programa upotpunio je i nastup Klape „Drača“ s izvedbama posvećenima kralju Tomislavu.

Drugi dan, 16. svibnja, bio je posvećen znanstvenim izlaganjima. U okviru Konferencije održano je 26 izlaganja, a plenarni dio okupio je istaknute hrvatske znanstvenike različitih područja – prof. dr. sc. Mislava Grgića, dr. sc. Marija Jareba, prof. dr. sc. Damira Zorića, prof. dr. sc. Marka Tadića, prof. dr. sc. Antu Uglešića i prof. dr. sc. Željka Bartulovića, koji su rasvijetlili povijesne, jezične, kulturne, pravne i političke aspekte hrvatske kraljevske baštine.

Dodatno, Filozofski je fakultet u veljači 2025. godine pokrenuo inicijativu za obnovu spomen-ploče kralju Tomislavu u Mostaru, koja je prvotno postavljena 1925. godine u povodu obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva na zgradi tadašnjega Društva „Hrvoje“. Obnova ploče nije samo čin simbolična povijesnog sjećanja nego i konkretan doprinos očuvanju kulturnoga pamćenja Grada Mostara i hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini.

Obilježavanje ovako važne obljetnice u Bosni i Hercegovini, osobito na akademskoj razini, važno je jer doprinosi očuvanju i afirmaciji zajedničke kulturno-povijesne baštine Hrvata s obiju strana granice. Nadamo se da će vam radovi u ovome izdanju pružiti nova saznanja i omogućiti da se povijesna važnost Hrvatskoga Kraljevstva sagleda u širem, europskom i suvremenom kontekstu.

IVAN BULJEVIĆ

ibuljevic@fhs.unizg.hr

Doktorski studij povijesti, Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu

<https://orcid.org/0009-0008-2327-1491>

UDK: 94(497.5)"09"

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2026.12.11>

Prethodno priopćenje

Od Hrvatske kneževine do Hrvatskoga Kraljevstva: što podrazumijeva *rex* i *regnum* u Europi 10. stoljeća?

Sažetak

Srednjovjekovna hrvatska država započela je svoj povijesni put u 9. stoljeću pod okriljem tada moćna Karolinškog Carstva. Kako je slabila moć zapadnih careva, rastao je potencijal za neovisno djelovanje hrvatskoga kneza, a vrhunac toga procesa vjerojatno je dosegnuo knez Branimir krajem 9. stoljeća. No, s pojavom Tomislava u izvorima, osobito uz intulaciju kralja (*rex*) i kasnije spominjanje *regnum Croatiae et Dalmatie*, međunarodni ugled mlade hrvatske države dodatno je porastao, zajedno s njezinom neovisnošću i političkom snagom. Ove su činjenice nebrojeno puta potvrđene u hrvatskoj historiografiji, od njezinih začetaka pa sve do danas.

No, ključno je pitanje: što je konkretno značio prijelaz s titule *dux* na titulu *rex*? Ako historiografija već bilježi određeni stupanj neovisnosti u vrijeme Trpimira te još snažniju samostalnost u doba Branimira, što se promijenilo s pojavom Tomislava i drugih hrvatskih kraljeva? U ovome će izlaganju biti prikazane temeljne odrednice značenja kraljevske titule te uloga kralja u kršćanskoj Europi 10. stoljeća – kao i potrebna usporedba s mogućnostima primjene tih podataka na hrvatski slučaj. Budući da nas oskudnost povijesnih vrela hrvatske provenijencije iz toga razdoblja ograničava u preciznijemu sagledavanju domaćega konteksta, nužno je posegnuti za širom europskom usporedbom. Time ćemo jasnije sagledati važnost pojave Hrvatskoga Kraljevstva na međunarodnoj pozornici, gdje srednjovjekovna hrvatska država nije bila samo ravnopravan nego i integralni akter.

Ključne riječi: Hrvatska kneževina; Hrvatsko Kraljevstvo; *rex*; *dux*; 10. stoljeće

From the Croatian Duchy to the Croatian Kingdom: What Did *Rex* and *Regnum* Mean in Tenth-Century Europe?

Abstract

The medieval Croatian state took its first steps in the 9th century under the influence of the powerful Carolingian Empire. As the authority of Western emperors declined, Croatian dukes gained more room for independent action, a process that likely reached its peak under Duke Branimir in the late 9th century. However, with the appearance of Tomislav in historical records – especially with the royal title (*rex*) and later mentions of *regnum Croatiae et Dalmatie* – Croatia's international standing grew, along with its independence and political strength. These points have been reaffirmed in Croatian historiography countless times, from its earliest works to the present day.

But the key question remains: what exactly did the shift from *dux* to *rex* mean? If historiography already recognizes a degree of Croatian autonomy under Trpimir and even greater independence under Branimir, what changed with the rise of Tomislav and the later Croatian kings? We will explore the meaning of the royal title and the role of kings in tenth-century Europe, while also considering how these ideas apply to the specific Croatian case. Since the scarcity of domestic historical sources from this period makes it difficult to fully grasp the local context, a broader European comparison is necessary. This approach will help clarify the significance of the Croatian Kingdom's emergence on the international stage, where the medieval Croatian state was not just an equal player but an integral part of the wider political landscape.

Keywords: Croatian Duchy; Croatian Kingdom; *rex*; *dux*; tenth century.

Uvod

Ulaskom u 2025. godinu započeli smo obilježavanje 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva. Sa sjećanjem na okruglu obljetnicu punu proslava iz 1925. godine ovogodišnje komemoracije manifestiraju se kroz razna događanja – od javnih okupljanja do znanstvenih i popularnih publikacija. U tome duhu često govorimo o kraljevstvu, ali i o hrvatskim kraljevima – a najčešći predmet spomena (ponekad i rasprave) upravo je prvi hrvatski kralj Tomislav. Ipak, u središtu pažnje rijetko se nađe možda i najvažnije pitanje: kako je do Hrvatskoga Kraljevstva došlo? Odnosno, što zapravo znači prijelaz iz kneževine, u kojoj je na čelu bio knez (*dux*), prema kraljevstvu s kraljem kao vladarem? Je li riječ o isključivo simboličkoj promje-

ni naslova ili se radi o kvalitativno novu obliku vladavine? Unatoč snažnoj prisutnosti Tomislava u hrvatskoj povijesnoj svijesti, činjenica je da o njegovoj mogućoj krunidbi (izuzev legendarne priče o krunidbi na Duvanjskome polju) znamo vrlo malo. Ono što nam je sigurno poznato iz sačuvanih izvora jest da je papa Ivan X. u svojim pismima nazivao Tomislava *rex*, potvrđujući time njegov status hrvatskoga kralja.¹ Kontraintuitivno, 10. stoljeće slabije je izvorima nego 9., kako na hrvatskome povijesnom prostoru tako i drugdje – pogotovo početkom stoljeća.²

Pitanje preobrazbe Hrvatske Kneževine u Hrvatsko Kraljevstvo ni danas nije temeljito riješeno, no ono zaokuplja pažnju historiografije još od njezinih začetaka. Franjo Rački, otac moderne hrvatske historiografije, jedan je od prvih koji se pozabavio ovim problemom još 1871. godine u članku *Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu*.³ No, sam je Rački na kraju (za to doba impresivna) istraživanja ostavio pitanje: „Je li se, i u čemu, promijenila vlast vladalačka u Hrvatskoj preobraženjem kneževske časti u kraljevsku, i

- 1 „Ioannes episcopus, seruus seruorum dei, dilecto filio Tamisclao, regi Crouatorum...” Marko Kostrenčić – Jakov Stipišić – Miljen Šamšalović (ur.), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1967., str. 34; Papa Ivan X., uz ostale u pismu spomenute, izravno se obraća Tomislavu, što je od svih izvora najvažniji za potvrdu priznanja njegova kraljevskog statusa. Za pregled ostalih izvora o kralju Tomislavu vidi: Mirjana Matijević Sokol, „Izvori o kralju Tomislavu i njegovu dobu“, *Hrvatska revija*, Matica Hrvatska, 4, 2024., str. 20-24.
- 2 Produkcija knjiga u karolinškome kulturnom miljeu nadmašila je višestruko razdoblje koje joj je prethodilo. Procjene variraju, no pretpostavka je da postoji oko 1800 rukopisa ili njihovih fragmenata očuvanih na „kontinentalnom zapadu“ do 800. godine (od kojih je mnogo iz 8. stoljeća). S druge strane, samo u razdoblju od 800. do 900. godine posjedujemo preko 9000 takvih zapisa. Marios Costambeys – Matthew Innes – Simon MacLean, *The Carolingian World*, Cambridge University Press, 2011, str. 16. Vjerojatno je velika količina izvora iz razdoblja prvih hrvatskih kraljeva nepovratno izgubljena, no ipak je činjenica kako je 9. stoljeće materijalno bogatije pisanom baštinom. Zatim, osvitom 10. stoljeća, ponovo se pojavljuje trend dominacije usmene komunikacije i opadanja pismenosti (koja će se obnoviti tek u 11. stoljeću) kako u Europi tako i u Hrvatskoj. Vidi: Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, Leykam International, 2019., str. 15.
- 3 Franjo Rački, „Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 17, 1871., str. 70-89.

je li tim nastala kakova promjena u državnom ustrojstvu?⁴ To pitanje ostalo je neodgovoreno te godine, a upravo se danas, više od 150 godina kasnije, planiramo baviti njime. Cilj je ovoga istraživanja dati naznake razlika između modaliteta kneževske i kraljevske vlasti u Europi kasnoga 9. i početka 10. stoljeća, s primarnim fokusom na hrvatski povijesni prostor i kralja Tomislava kao prvoga poznatog hrvatskog vladara s legitimnom titulom kralja (*rex*). Taj prijelaz nije samo formalna promjena naslova nego i redefinicija odnosa prema papi, caru (ili carevima), kao i nov način reprezentacije vlasti i autoriteta unutar samoga kraljevstva.

1. Prijelaz iz kneževina u kraljevstva – gdje tražiti odgovore?

Kako i zašto se Tomislav pojavljuje kao kralj 925. godine, naspram možda i moćnijih hrvatskih vladara koji su mu prethodili? Kako bi nam hrvatski slučaj bio jasniji, nužno je pogled usmjeriti prema širem europskom kontekstualnom pregledu. Kako navodi češki medievist David Kalhous, četiri važna fenomena zbila su se na području srednjoistočne Europe (u što svrstava i Hrvatsku) između 9. i 11. stoljeća, koja su odgovorna za razvoj država: pojava dinastija, koncentracija resursa, razvoj središnjih mjesta (dvorova) i biskupija te razvoj narativa o dolasku naroda (*origo gentis*).⁵ No, i sam autor navodi kako je hrvatski slučaj poseban iz više razloga,⁶ time zapravo oslabljujući svoju usporedbu u nekim pogledima.

Dubljim pogledom može se ustvrditi da iako iz perspektive razvijenoća i kasnoga srednjeg vijeka (svakako nakon ulaska u personalnu uniju s Ugarskom 1102. godine) svrstavanje hrvatskoga slučaja u širi kontekst „srednjoistočne“ Europe zvuči vrlo razumno, prijelazno razdoblje 9. i 10. stoljeća ishodišno je vrlo različito između hrvatskoga i češkoga povijesnog prostora s jedne strane te poljskoga, ugarskoga i područja Kijevske Rusi s druge strane. Glavna razlika leži u tome što su hrvatski i češko-slovački povijesni prostor bili

4 F. Rački, „Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu“, str. 89.

5 David Kalhous, „State Formation in the 10th Century“, *The Routledge Handbook of East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 500-1300*, Florin Curta (ur.), Routledge, 2022., str. 124.

6 D. Kalhous, „State Formation in the 10th Century“, str. 125.

dijelom franačke sfere interesa u 9. stoljeću. Time, što pogotovo dobro znamo za hrvatski primjer, određeni razvojni odmak već je postojao posredstvom novih franačkih utjecaja i već postojećih susjednih langobardskih utjecaja.⁷ U određenome smislu postojanje u kontaktu s razrađenim sustavom karolinške administracije i uprave omogućilo je razvijenije iskustvo upravljanja nego političkim tvorinama koje s tim sustavom nisu imale dodira, što nužno znači i sam razvojni put.⁸

U sada već poznatome pasusu saski benediktinac Gottschalk hrvatskoga kneza Trpimira spominje riječima „Cum enim Tripemirus rex Sclauorum”⁹. Zanimljivo je što je to jedini poznati spomen Trpi-

7 Mladen Ančić, „Od karolinškog dužnosnika do hrvatskog vladara“, *Radovi Zavoda za povijesni znanosti HAZU u Zadru*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 40, 1998., str. 40.

8 U svojoj usporedbi „politogeneze“ (izgradnje političke cjeline) devetostoljetne Hrvatske i Bretanje Denis Alimov sugerirao je mogućnost izgradnje hrvatskih administrativnih jedinica (županija) prema modelima vlasti franačke raspodjele prostora. Još važnije, iznio je argument kako je pozicija franačke periferije kroz suprotstavljene procese integracije te otpora integraciji zapravo doprinijela izgradnji političkih struktura i u Hrvatskoj i u Bretanji. Vidi: Denis Alimov, „Лояльность Каролингам как фактор политогенеза: случаи Бретани и Хорватии“, *Электронный научно-образовательный журнал «История»*, Государственный академический университет гуманитарных наук, 15(5), 2024, str. 20, 36-38.

Proces *aemulatio imperii*, kojega se Alimov samo kratko dotiče, a bio je jedan od ključnih za izgradnju političkih struktura na periferiji carstva emulirajući carsku središnjicu, prikazao je Ivan Majnarić. Vidi: Ivan Majnarić, „Aemulatio imperii and the South-Eastern Frontier of the Carolingian World“, Mladen Ančić – Jonathan Shepard – Trpimir Vedriš (ur.), *Imperial spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, Routledge, 2018., str. 43-56.

Uz to, važno bi bilo razmotriti komparativne primjere titulacije vladara ostalih europskih država u prvoj polovici 10. stoljeća. U Češkoj i Moravskoj članovi dinastije Premyslid nose titulu *dux*, naslov *rex* vladara poljske Mješka I. smatra se historiografski prijepornim, te je naslov *rex* Haralda Ljepokosoga u Norveškoj konstrukcija kasnijih autora – čineći time Tomislava vrlo iznimnim primjerom u Europi 9. stoljeća. Usp. Ivan Majnarić, „Papa i svjetovni vladar na izmaku karolinškog doba. Primjer splitskih sinoda dvadesetih godina 10. stoljeća“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 28, 2010., str. 10-11.

9 Cyrille Lambot, *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d'Orbais / textes en majeure partie inédits*, Louvain: Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1945., str. 169.

mira kao kralja, ali zapravo i jedini spomen nekoga Gottschalkovog svjetovnog suvremenika nazivom *rex* u svim njegovim djelima.¹⁰ No, tu vjerojatno nije riječ o doslovnu korištenju kraljevske titule, nego o počasnoj gesti kojom je gost na dvoru iskazao priznanje knezu na temelju njegove političke snage i utjecaja.¹¹ Ipak, premda ne možemo govoriti o „kralju Trpimiru“, spoj ove činjenice s našim spoznajama o unutarnjemu ustroju kneževine u doba Trpimira i Branimira, kao i s prethodno navedenim okolnostima, upućuje na potrebu redefiniranja analitičkih okvira kojima pristupamo prijelazu iz kneževine u kraljevstvo – drukčije od onih koje predlaže Kalhous u kontekstu razvoja političkih tvorevina.

Dakle, ne treba tražiti kategorije koje prikazuju pojavu i razvoj „političke tvorevine“, jer ona je već postojala – nego tražiti koja je točno razlika, i politička i simbolička, između kneževske i kraljevske vlasti. Slično tomu, s obzirom na to da Hrvatska (što je slično slučaju Moravske i Bretanje) nije bila izravno u sustavu administracije

10 U njegovim djelima pronalazimo uporabu riječi *rex* kada govori o pojedinim biblijskim kraljevima, o Isusu Kristu ili čak u gramatičkim raspravama – no Trpimir je jedini suvremenik uz čije je ime titula *rex* postavljena unutar Gottschalkovih radova.

11 Ivo Goldstein, „O latinskim i hrvatskim naslovima hrvatskih vladara do početka 12. stoljeća“, *Historijski zbornik*, 1, Savez povijesnih društava Hrvatske, 1983., str. 158.

Pojmom *rex*, koji je Gottschalk upotrijebio oslovljavajući Trpimira, također su se pozabavili Željko Rapanić i Mladen Ančić. Prema tumačenju Željka Rapanića Gottschalk titulu *rex* prvenstveno koristi za vladara „barbarskih“ regna, slično praksi karolinških autora 9. i 10. stoljeća. Rapanić ističe da Gottschalk, kao teolog a ne kroničar, ovom titulom ne potvrđuje formalno kraljevsko dostojanstvo u modernome smislu, nego označava vojni i upravni autoritet prvaka zajednice. Primjeri poput Trpimira (*Tripemirus rex Sclavorum*) ili Vitzina, kralja Obodrita, pokazuju kako Gottschalkovo označavanje *rex* prati karolinšku terminološku tradiciju u opisivanju vođa i *regna* na granicama Carstva.

Ančić također ističe kako Gottschalkov tekst, prvenstveno teološkoga karaktera, nije tražio istančanu terminološku preciznost. Samim time ističe kako je Gottschalkova „formalna greška“ prilikom uporabe neodgovarajućega pojma *rex* za Trpimira rezultat njegova nastojanja da lokalni tradicijski leksik koji se primjenjivao za vladara na hrvatskome povijesnom prostoru prevede na njemu poznat latinski pojam. Usp. Željko Rapanić, „Kralj Tripimir, Venecijanci i Dalmatinci u traktatu teologa Gottschalka iz Orbaisa“, *Povijesni prilozi*, Hrvatski institut za povijest 44, 2013., str. 50-52; M. Ančić, „Od karolinškog dužnosnika do hrvatskog vladara“, str. 230-231.

Karolinškoga Carstva,¹² nego je bila dio onoga što se naziva karolinškom periferijom¹³, ne možemo kao kategoriju analize odmaka od kneževske do kraljevske vlasti uzeti uobičajene kategorije koje se u historiografiji za takve slučajeve navode, kao što su povećana teritorijalna kontrola, sloboda kreiranja institucija i slično, upravo zbog toga što su periferna područja to već posjedovala.

Fokus na ovdje obrađene dimenzije – legitimaciju vlasti, odnos prema višim političkim strukturama i simbolički aparat kraljevstva – proizlazi iz njihove temeljne uloge u definiranju srednjovjekovne političke stvarnosti. U vremenu u kojemu ne postoji jasna institucionalna razlika između „kneževine“ i „kraljevstva“ u današnjemu smislu upravo su priznavanje naslova, simboli suverenosti i stupanj neovisnosti prema višim autoritetima ključni pokazatelji stvarne promjene statusa. Ovi aspekti omogućuju da se prijelaz sagleda ne samo kao formalna promjena nego i kao stvarna preobrazba političkoga poretka, koja se u hrvatskome slučaju zbiva unutar vrlo konkretnih europskih i regionalnih okvira moći.

2. Nadvlast i politička hijerarhija: od kneževske podložnosti do kraljevske „samostalnosti“

Unutar područja koja su se nalazila unutar karolinškoga sustava uprave, ili na karolinškoj periferiji, uzdizanje na kraljevski status bilo je praktički nemoguće: kraljevska titula bila je rezervirana isključivo za članove karolinške dinastije.¹⁴ Primjer toga možemo vidjeti i u prethodno spomenutom primjeru odnosa Karla Debeloga prema vladarima u Bretanji. Činjenica je da koliko su god hrvatski vladari u doba kneževine bili snažni vlastodršci i mogli djelovati autonomno, neupitno je da je u toj epohi Hrvatska bila dio karolinške sfere interesa, a samim time i dio karolinškoga političkog miljea.¹⁵ Unutar takva sustava nadvlast cara (ili vladara slična ranga) bila je neizbježna, koliko god ona bila ili realna ili samo nominalna. Jedan

12 Neven Budak, „The Carolingian south-eastern frontier“, *Carolingian Frontiers: Italy and Beyond*, Maddalena Betti – Francesco Borri – Stefano Gasparri (ur.), Firenze University Press, 2024., str. 281.

13 Karl Ferdinand Werner, *Les principautés périphériques dans le monde franc du VIIIe siècle - Structures politiques du monde franc (VIe - XIIIe siècles)*, Variorum Reprints, 1979., str. 483-514.

14 N. Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, str. 172.

15 M. Ančić, „Od karolinškog dužnosnika do hrvatskog vladara“, str. 40.

od najboljih primjera, ali i jedna od najvažnijih stavka iskazivanja vjernosti Karolinzima očituje se u obvezi pohoda vladara.¹⁶ Još i prve spomenute kneževke hrvatskoga povijesnog prostora, Bornu i Ljudevita, pronalazimo upravo unutar konteksta posjete vladarskomu dvoru – jednoga kao vjernoga saveznika, a drugoga kako se žali na postupke nadređena mu markgrofa.¹⁷ Mogućnost opstojanja takva odnosa i za vrijeme moćnijih knezova, poput Trpimira, pokazala su i novija istraživanja.¹⁸

S druge strane, kraljevska pozicija takve iskaze vjernosti jednostavno ne poznaje. Iako je *officium* kralja postojao i unutar Karolinškoga Carstva (te su ti kraljevi na sličan način iskazivali vjernost caru), to se odnosi na specifičan model administracije u historiografiji nazvan „sub-kingship“ (hrv. „udjelno kraljevstvo“).¹⁹ Za razliku od kneževske ili druge niže titulare, koja se u srednjovjekovnoj političkoj kulturi često shvaćala kao dio širega hijerarhijskog sustava i kojoj je svojstveno izražavanje odanosti višemu autoritetu, kraljevska titula načelno isključuje takve geste podložnosti. Time se i svi simbolički izrazi kraljevske vlasti kasnije (krunidba, titulatura, dvorski ceremonijal) oblikuju tako da potvrđuju njegov status kao primarnoga vladara unutar vlastite političke zajednice. Podložnost, kao simbolička i politička gesta, u svojoj je biti nespojiva s kraljevskom funkcijom (koja se temelji na božanskome legitimitetu) jer bi implicirala postojanje više instance vlasti – što kraljevsku titulu dovodi u pitanje.

16 Peter Štih, „Integration on the Fringes of the Frankish Empire: The Case of the Carantanians and their Neighbours“, Danijel Džino – Ante Milošević – Trpimir Vedriš (ur.), *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*, Brill, 2018., str. 106.

17 „Erant ibi et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae, ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant, simul et Liudewiti, ducis Pannoniae inferioris, qui res novas moliens Cadolaum comitem et marcae Foroiuliensis praefectum crudelitatis atque insolentiae accusare conabatur.“ U: *Annales regni Francorum*, 818.

18 Trpimir Vedriš, „Novi pogled na Čedadski evangelijar kao izvor za hrvatsku povijest devetog stoljeća“, Ivan Botica i dr. (ur.), *Magistra famosa. Zbornik u čast Mirjani Matijević Sokol*, Književni krug Split, 2023., str. 192.

19 Fraser McNair, „Sub-kingdoms and the Spectrum of Kingship on the Western Border of Charles the Bald’s Kingdom“, *The Heroic Age: Journal of Early Medieval Northwestern Europe*, Memorial University of Newfoundland, 17, 2017., str. 1.

Isto tako, u kontekstu kraljevstva često se u historiografiji spominjala neka vrsta nadvlasti Bizanta – uglavnom se temeljeći na izvorima *De Administrando Imperio* i vijesti o Stjepanu Držislavu, koju donosi Toma Arhiđakon u *Historia Salonitana Maior*. Stvarna bizantska vlast na području Hrvatskoga Kraljevstva očitovala se zapravo ponajviše u obalnim gradovima Bizantske Dalmacije. Čak i na tome području poznate su uredbe da dalmatinski gradovi danak isplaćuju „slavenskomu knezu“, umjesto strategu, kako bi se barem donekle očuvao bizantski utjecaj u Dalmaciji u trenutku kada nemaju stvarnu moć intervencije.²⁰ U doba začetka Kraljevstva Tomislav je mogao posredovati u crkvenim pitanjima (splitski sabori) u biskupijama koje su nominalno bile dijelom bizantske Dalmacije,²¹ time dokazujući moć djelovanja unutar bizantske sfere interesa. Samo dijeljenje naslova i časti bila je uobičajena strategija vješte bizantske diplomacije, te su ti naslovi bili uglavnom počasne prirode, kako Carstvo nije uobičavalo ustupati vlast u svojim udaljenim pokrajinama.²² Često je bivao citiran tekst Tome Arhiđakona koji spominje „oznake kraljevskog dostojanstva od careva carigradskih“²³, no treba uzeti u obzir i činjenicu da je Carigrad krune često slao kao diplomatske poklone napravljene od drugorazrednih materijala, pa iako su one mogle služiti za iskazivanje moći Carigrada, to se često i nije ostvarivalo.²⁴ To je možda mogao biti slučaj i kod Stjepana Držislava – ali to se ne može potvrditi sa sigurnošću. U svakome slučaju, s tim kontekstom na umu, ovu vijest Tome Arhiđakona

20 Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, prev. Nikola pl. Tomašić, Dom i svijet, 2003., gl. XXX, str. 80.

21 Hrvoje Gračanin, „Bizant na hrvatskom prostoru u ranome srednjem vijeku“, Zrinka Nikolić Jakus (ur.), *Nova zraka u europskom svijetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, Matica hrvatska, 2015., str. 509.

22 Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, 1971., str. 292, 323.

23 „Iza Držislava ostali su sljedbenici imali naslov kraljeva Dalmacije i Hrvatske. Primali su oznake kraljevskog dostojanstva od careva carigradskih i nazivali su se njihovim eparsima ili patricijima.“ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum*, Olga Perić (prev.), Književni krug Split, 2003., XIII, 4, str. 55.

24 Paul Hetherington, „The Jewels from the Crown: Symbol and Substance in the Later Byzantine Imperial Regalia“, *Byzantinische Zeitschrift*, De Gruyter, 96 (1), 2003., str. 166-167.

(ako je ona u potpunosti točna²⁵) možemo protumačiti kao diplomatski čin „međunarodnoga priznanja“ kraljevske vlasti Stjepana Držislava, a ne njezinu kreaciju.

Također, iskazivanje odanosti kralja Dmitra Zvonimira papi Grguru VII., sačuvano u tekstu Zvonimirove zavjernice,²⁶ ne konstituira takav odnos. Kao prvo, takve prisege vjernosti pronalazimo i kod drugih europskih suverenih vladara toga doba, kao kod Henrika IV. (1050. – 1106.)²⁷, kod Sancha IV.²⁸ te drugih. Osim toga, odnosi s papinstvom u 11. stoljeću (pogotovo u vrijeme pontifikata Grgura VII.) ne konstituiraју „klasičan“ feudalni odnos seniora i vazala,²⁹ nego određenu vrstu „posebnih odnosa“ koji nisu još u potpunosti definirani, a i bili su vrlo kratka trajanja.³⁰

25 Kritiku dotadašnje interpretacije vijesti koje donosi kroničar iznio je Lujo Margetić, navodeći kako Toma vijest o naslovima nije preuzeo iz „nekog kataloga splitskih nadbiskupa“, nego je to bila njegova konstrukcija – pročitavši u nekome vrelu kako je Držislav bio eparh Dalmacije i patricij, dodao je vlastitu interpretaciju kako su se od Držislava hrvatski kraljevi nazivali *reges Dalmatiae et Croatiae*. Margetić navodi kako hrvatski kraljevi tu titulu nose tek od sredine 11. stoljeća te je Bizant svakako ne bi Držislavu priznao, time mu dodjeljujući suverenitet kakav ima nad Hrvatskom i prema Dalmaciji, koju su (barem nominalno) i dalje smatrali svojom pokrajinom. Vidi Lujo Margetić, „Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja“, *Historijski Zbornik*, Društvo za hrvatsku povjesnicu, XLVII (1), 1994., str. 18.

26 *Diplomatički zbornik I.*, str. 139-141.

27 *Monumenta Germaniae Historica Legum Sectio IV: Constitutiones et acta publica, vol. 1: Heinrici IV. Constitutiones et acta publica*, nos. 64–66.

28 Benedict Wiedemann, *Papal overlordship and protectio of the king, c.1000-1300*, Doktorska disertacija, University College London, 2017., str. 30.

29 Analizirajući dokument Zvonimirove zavjernice i stavljajući ga u kontekst drugih suvremenih primjera, Hrvoje Gračanin i Ivan Basić zaključuju da prije investiturnih sporova i samoga Wormskog konkordata nije postojalo jasno oblikovano shvaćanje prema kojemu bi papa imao pravo na kraljevstvo koje je dodijeljeno laičkom investiturom. Iz toga proizlazi da Zvonimirovo podlaganje papinskomu vrhovništvu nije podrazumijevalo stvarni vazalni odnos koji bi krnjio njegov vladarski položaj. Takav je odnos, prije svega, odražavao papinsko poimanje uloge rimskoga biskupa kao univerzalnoga autoriteta i vrhovnoga arbitra nad svjetovnim vladarima. Hrvoje Gračanin – Ivan Basić, „Vladavina kralja Dmitra Zvonimira u kontekstu europskog 11. stoljeća“, Ivica Šimić – Tomislav Galović (ur.), *Zbornik radova sa simpozija održanog 11. i 12. lipnja 2022. godine u Kninu*, Sveučilište u Zagrebu, Narodna knjižnica – Knin, 2025., str. 104-105.

30 Benedict Wiedemann, *Papal overlordship and protectio of the king, c.1000-1300*, str. 263.

Imajući na umu sve navedeno, možemo navesti kako je u vrijeme karolinške nadvlasti hrvatski vladar bio saveznik Carstva, no ipak u određenome smislu podložan vladar. S druge strane, nakon raspada Karolinškoga Carstva i bizantskoga pokušaja obnove utjecaja stvarnu vlast istočno je Carstvo ipak iskazivalo samo u pojedinim dijelovima Dalmacije. Odnos Carigrada i hrvatskoga vladara mogao je povremeno biti saveznički zbog sličnih interesa, no on nije bio vazalni – te je uspon hrvatskoga vladara do titule kralja jedna od najvećih simbolika toga. Ipak, treba reći kako do sada nije obavljena sustavna komparativna analiza sličnosti i razlika karolinške i bizantske nadvlasti te metoda njihova funkcioniranja.

Upravo u spoju jačanja moći i ugleda pojedinih europskih *duces*, među kojima je bio i hrvatski knez, te slabljenja, odnosno nestanka snažne carske vlasti, otvara se prostor za pojavu kraljevskih titulatura, kao i u slučaju Tomislava. Analiza franačke političke terminologije 9. stoljeća pokazuje da se pojava kraljeva na periferiji Carstva početkom 10. stoljeća ne može tumačiti kao nagli diskontinuitet, nego prije kao semantička i legitimacijska prilagodba već postojećih oblika vlasti. Kako je pokazao Karl Brunner, u franačkim normativnim i narativnim izvorima *princeps* u jednini dosljedno označava vladara *regnuma*, odnosno osobu kraljevskoga ranga.³¹ Na primjerima Bosa od Vienne i bretonskih vladara Brunner pokazuje da je riječ o titulaturi koja u franačkome političkom jeziku podrazumijeva kvazikraljevski status.³² U tome se komparativnom kontekstu i hrvatski slučaj uklapa u širi obrazac: rani hrvatski *duces* i *principes* već su u 9. stoljeću djelovali kao vladari teritorijalno i politički za-

31 Karl Brunner, „Der fränkische Fürstentitel im neunten und zehnten Jahrhundert“, Herwig Wolfram (ur.), *Intitulatio II. Lateinische Herrscher und Fürstentitel im neunten und zehnten Jahrhundert*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 1973., str. 184, 269.

32 Uz to valja istaknuti Brunnerov stav da je funkcija gentilnoga dukata (*dux gentis*) bila u potpunosti neprihvatljiva Karolinzima, koji su je nastojali potisnuti i tabuizirati, jer je implicirala vladara etnički definirane zajednice, strukturalno usporediva s kraljem. To je osobito vidljivo u slučajevima Bavorske, Akvitanije i Burgundije, gdje su lokalni vladari već prije formalnoga sloma karolinške vlasti raspolagali stvarnim atributima kraljevske moći, iako im je pristup naslovu *rex* ostajao normativno zatvoren. Karolinški vladari stoga su davali prednost funkcionalnim titulama koje su jasno signalizirale hijerarhijsku podređenost i nisu dovodile u pitanje carski autoritet, poput naslova *comes* i *marchio*. Usp. Karl Brunner, „Der fränkische Fürstentitel“, str. 211.

okružena prostora, čiji je status u odnosu na Karolinško Carstvo bio usporediv s drugim perifernim *regna*; proglašenje kraljevstva početkom 10. stoljeća stoga ne označava nagli kvalitativni prijelaz, nego, prije svega, promjenu titulature i legitimacijskoga jezika u novim postkarolinškim okolnostima.

3. Knez ili kralj? O tituli kralja i njezinoj legitimaciji u 10. stoljeću

U kronici Ademara iz Chabannesa, nastaloj između 1024. i 1029. godine, zabilježena je jedna intrigantna zgoda s kraja 10. stoljeća. Tijekom sukoba s Adalbertom, knezom Périgorda, ljutiti francuski kralj Hugo Capet navodno mu je doviknuo: „Tko te postavio za kneza?“ Na to mu je Adalbert dosjetljivo uzvratio protupitanjem: „A tko je tebe učinio kraljem?“³³ Ova već dobro poznata epizoda, premda naizgled šaljiva, zapravo otvara ključno pitanje srednjovjekovnoga poimanja vlasti. Dok nam je često jasno tko stoji iza dodjele kneževske časti i legitimiteta regionalne vlasti, pitanje koje ostaje jest: tko zapravo u Europi u 10. stoljeću daje legitimitet i postavlja kralja?

Titula, odnosno opravdanost da neka osoba nosi određenu titulu, ovisi ponajviše o samome priznanju te titule od strane drugih aktera, bilo podanika određenoga vladara, bilo od strane drugih slično rangiranih vladara ili od strane više instance vlasti (primjerice pape ili cara).³⁴ U neposrednu postkarolinškom svijetu prvi hrvatski kralj Tomislav svoju legitimaciju dobiva upravo od pape Ivana X., koji u tome trenutku predstavlja najvišu moguću instancu priznanja, s obzirom na nedavni efektivni raspad autoriteta Karolinškoga Carstva, koje je prethodno zadržavalo pravo carske vlasti nad hrvatskim povijesnim prostorom i usporedni rast utjecaja Crkve na političke prilike u tadašnjoj Europi.³⁵

Važnost papinstva u legitimaciji svjetovnih vladara uočljiva je već u kasnome 9. stoljeću, u razdoblju kada je institucija cara, oblikovana

33 Adémar De Chabannes, *Chronique*, Yves Chauvin i Georges Pon (ur. i prev.), Brepols, 2003., Knjiga III, Glava 34., str. 243.

34 Janet L. Nelson, *Politics and ritual in early medieval Europe*, Bloomsbury, 1986., str. 284-285.

35 Ivo Goldstein – Borislav Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi Liber, 2008., str. 164-171.

prema karolinškomu modelu, još uvijek formalno postojala. To se jasno očituje u sukobu Guya od Spoleta i Berengara Furlanskoga nakon depozicije posljednjega vladara ujedinjenoga Karolinškog Carstva, Karla Debeloga. Iako je njihov odnos bio obilježen otvorenim vojnim sukobom, presudan čimbenik u papinskoj potpori Guyevu uzdizanju na carsko dostojanstvo 891. godine bio je njegov odnos sa Svetom Stolicom. U drugoj polovici 9. stoljeća univerzalni karakter carske titule doveo je do toga da njezina legitimnost sve više ovisi o posebnu odnosu pape i potencijalnoga cara, ponajprije o njegovoj spremnosti da štiti interese nasljednika svetoga Petra, a sve manje o stvarnoj vojnoj ili političkoj moći.³⁶ To je vidljivo u papinskoj retorici, primjerice u oslovljavanju Guya kao „sina“, formulaciji koja će se kasnije primijeniti i na Berengara, ali tek u trenutku njegova uzdizanja na carski položaj 915. godine.³⁷ Premda je legitimnost carske titule nasljednika Karla Debeloga tijekom cijeloga razdoblja bila podložna osporavanjima,³⁸ odlučujući vakuum moći nastupa Berengarovom smrću 924. godine. Slijedi svojevrsan carski *interregnum*, tijekom kojega je položaj cara na Zapadu ostao nepopunjen sve do 962. godine i pojave Svetoga Rimskog Carstva pod Otonom Velikim. Budući da je upravo papa Ivan X. imao ključnu ulogu u proglašenju posljednjega cara prije nestanka nositelja toga dostojanstva, može se pretpostaviti da je u razdoblju formalnoga izostanka carske vlasti papinstvo preuzelo središnju ulogu u legitimiranju svjetovnih vladara. U tome je kontekstu osobito bitno što upravo taj papa Tomislava oslovljava kraljevskom titulom.

Zašto je titula *rex* u hrvatskome slučaju bila prisutna tek od 925. godine, a ne ranije, leži u dva razloga: kao prvo, karolinška administracija zadržala je dovoljnu prisutnost (ako ne i prisutnost, bar dovoljno snažan simbolički ugled) i za vrijeme snažnih knezova poput

36 Paolo Delogu, „Lombard and Carolingian Italy“, Rosamond McKitterick (ur.), *The New Cambridge Medieval History*, sv. II: c. 700–c. 900, Cambridge University Press, 1995., str. 318.

37 Češki povjesničar Lubomír Havlík navodi kako je papinski spomen vladara kao „vlastitoga sina“ izraz duboke legitimacije te se, osim jedne iznimke, koristio kod osoba koje su bile ili će postati kraljevi ili carevi. Vidi Lubomír E. Havlík, „The Roman Privilege „*Industriae tuae*“ for Moravia (1100th Anniversary)“, *Cyrrillomethodianum*, Κεντρο Μελετης Πολιτιστικης Κληρονομιας Κυριλλου και Μεθοδιου, 7, 1983., str. 25, 35.

38 Vidi Simon Maclean, *Kingship and Politics in the Late Ninth Century. Charles the Fat and the End of the Carolingian Empire*, Cambridge University Press, 2003., str. 231-234.

Branimira, time čineći samoproглаšenje titule višega ranga teškim pothvatom.³⁹ Drugi razlog leži u tome što do pojave Tomislava izostaje eksplicitno papinsko ili carsko priznanje kraljevske titule, odnosno potvrda vladarskoga statusa najvišega ranga. Iako papa Ivan VIII. u svojim pismima spominje trojicu hrvatskih vladara i time neupitno priznaje njihovu političku vlast,⁴⁰ nijedan od njih u papinskoj korespondenciji nije označen titulom *rex*.⁴¹ Knez Branimir, u korespondenciji s papom Ivanom VIII., unatoč svim pohvalama koje od njega dobiva, i dalje ostaje tituliran samo kao *comes*.

Jedan od važnih aspekata koje treba razmotriti jest i sam način dolaska vladara na prijestolje. Franački kraljevski anali bilježe da je nasljednik kneza Borne izabran „aklamacijom“, vjerojatno na ne-

39 Dobru ilustraciju ovoga navoda (koji je već iznesen, no nije na odmet ponoviti) iznosi Neven Budak. „Tako dugo dok su Karolinzi imali makar formalno položaj franačkih kraljeva i careva, hrvatski vladari ni u kojem slučaju nisu imali pravo na titulu *rex* jer je ona bila rezervirana za članove karolinške dinastije.“ N. Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, str. 172.

40 I. Goldstein, „O latinskim i hrvatskim naslovima hrvatskih vladara“, str. 151-155. Goldstein navodi kako papa Ivan VIII. u tituliranju hrvatskih vladara koristi poprilično nedosljednu logiku, nazivajući Domagoja *dux*, Zdeslava *comes* a Branimira *princeps* i *comes*. Iako se ne može unaprijed isključiti točnost autorove teze o nedosljednosti papinske kancelarije, ipak treba upozoriti, kako i sam autor navodi, da je „papinska kancelarija obično vrlo dosljedna i točna prilikom intituliranja vladara kojem upućuje pismo – to joj se pripisuje kao jedno od glavnih obilježja...“. U tome je svjetlu jednako opravdano pretpostaviti da pisma Ivana VIII. odražavaju stvarne promjene u titulaturi hrvatskih vladara ili barem percepciju njihove vlasti iz perspektive papinstva, a ne puku kancelarijsku nedosljednost.

41 Treba upozoriti i na rad Ivana Majnarića, u kojemu se skreće pozornost na rezultate istraživanja Reinharda Elzea, iznesene u zborniku *Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X–XI*. Elze ondje uspoređuje bretonski i hrvatski slučaj te iznosi tvrdnju da je tek u trenutku papinske potvrde uređenja crkvene jurisdikcije pod vlašću hrvatskoga vladara Tomislavu otvoren put uzdizanju iz *dux* u *rex*. Iz takva pristupa proizlazi opća teza prema kojoj je preduvjet stvaranja kraljevine postojanje „zemaljske crkve“, odnosno preklapanje granica svjetovne i crkvene vlasti. Elzeova se teza može smatrati uvjerljivom, osobito u kontekstu snažna rasta značenja papinske legitimacije u razdoblju tzv. carskog *interregnuma*. Ipak, kako je i sam Majnarić napomenuo prenoseći Elzeove riječi, riječ je o „dobroj osnovi za daljnje razmatranje“, ali ne i o konačnu objašnjenju, zbog čega ju je nužno podvrgnuti temeljitoj i kritičkoj analizi. I. Majnarić, „Papa i svjetovni vladar na izmaku karolinškog doba“, str. 8.

koj vrsti sabora, a za njegovo je stupanje na dužnost potom bilo potrebno odobrenje franačkoga cara.⁴² Iako o tome nemamo podatke, s obzirom na pohođenje Čedada i spomen Lotara u darovnici, možemo pretpostaviti da se takva praksa (barem formalno) odvijala i za vrijeme kneza Trpimira i njegovih nasljednika. Ona je bila istovjetna i u ostatku Karolinškoga Carstva, čak i kada je vladarska titula bila nasljedna: neka vrsta sabora (placita) potvrđuje izabranika te on uz carski blagoslov službeno postaje vladar.⁴³ Nakon propasti carstva situacija se mijenja. Izbor vladara (pogotovo onih iz početnih generacija postkarolinških kraljeva) ponajviše ovisi o saboru kao glavnomu legitimacijskom tijelu, a zatim i crkvenomu priznanju (među kojim je papinsko najvrijednije).⁴⁴ U toj kategoriji moramo sagledavati i krunidbu kralja Tomislava. Iako o njoj, osim danas generalno neprihvaćene teze o krunidbi na Duvanjskome polju, zapravo nemamo izravnih zapisa, moramo uzeti u obzir postojeće kontekstualne podatke. Naime, u tradiciji izbora hrvatskoga vladara već je prethodno postojala institucija saborovanja pri izboru vladara (što je identificirano u prethodno spomenutim franačkim analima). Uz to, izbor vladara na saboru bio je dominantan način investiture Tomislavovih suvremenika.⁴⁵ Tu nam je najzanimljiviji primjer Henrika I. Ptičara,⁴⁶ no to je bio slučaj

42 „Interea Borna dux Dalmatiae atque Liburniae defunctus est, et petente populo atque imperatore consentiente nepos illius nomine Ladasclavus successor ei constitutus est.“ u: *Annales Regni Francorum*, 821.

43 O važnosti okupljanja kao generalnoga političkog alata ranoga srednjovjekovlja (što je uključivalo i izbor vladara, koliko god on bio „predodređen“) vidi: Paul S. Barnwell, „Political Assemblies: Introduction“, Paul S. Barnwell – Marco Mostert (ur.), *Political Assemblies in the Earlier Middle Ages*, Brepolis, 2003., str. 1-10.

44 I. Goldstein – B. Grgin, *n. dj.*, str. 187.

45 Timothy Reuter, *Germany in the Early Middle Ages, 800–1056*, Longman, 1991., str. 137.

46 Primjer Henrika I. Ptičara zanimljiv je i iz perspektive „važnosti“ krunidbe u ranome srednjem vijeku, tj. činjenica da se ona nije morala dogoditi kako bi se netko smatrao kraljem. Prema zapisima kroničara Windukinda iz Corveya, Henrik je odbio formalnu krunidbu i pomazanje, tvrdeći kako toga nije dostojan – već mu je dovoljna aklamacija njegova naroda. Je li riječ o autentičnu zapisu ili ne, manje je važno, jer on predstavlja stav tadašnje intelektualne elite: službeni događaj krunidbe nije bio najvažniji događaj kraljevske investiture u ranome srednjem vijeku (za razliku od kasnijega razdoblja) niti je u to vrijeme još bio redovit. Vidi Widukind, *Res gestae Saxonicae*, Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum 60, XXVI., str. 39.

za veći broj vladara u Europi 10. stoljeća, kao što je bio i Henrikov prethodnik Konrad I., ali i nasljednik, Oton I – tako postavljajući već etablirani presedan za vladare Svetoga Rimskog Carstva.⁴⁷

Zanimljivu studiju slučaja vladara iz karolinške epohe pružaju vladari Erispoe (o. 851. – o. 857.) i Salomon (o. 857. – o. 874.), vladari Bretanje, dijela Karolinškoga Carstva koji danas historiografski označujemo periferijom, odnosno područja koje su Karolinzi teoretski smatrali unutar svoje zone utjecaja, ali nije bio izravno dio administracije (što znači da je dio slična političkog statusa kao i Hrvatska kneževina). Zanimljivo je upravo njihovo koketiranje s kraljevskom titulom te koliki je otpor to stvaralo u krugovima bliskim karolinškoj eliti.⁴⁸ U primjeru Salomona treba istaknuti veliku praktičnu autonomiju koju je uživao u svojoj vlasti, ali i znakove kraljevske vlasti, koji su uključivali dragim kamenjem ukrašenu zlatnu krunu koju je dobio kao dar za vjernost od Karla Debeloga.⁴⁹ No, Salomon nikad nije zapravo postao kralj u karolinškim očima niti u stvarnosti. Kako je u svome djelu navela Julia Smith, njegovu situaciju najbolje opisuje jedan kroničar iz Redona u 11. stoljeću: „Salomona su nazivali kraljem, ne zato što je to bilo istinito u stvarnosti, nego zato što je nosio zlatnu krunu i purpurno ruho po daru cara Karla, i zbog toga je tim imenom bio nazivan.“⁵⁰

47 T. Reuter, *n. dj.*, str. 135, 148. Za detaljniji opis dolaska na vlast i legitimacije istočnofranačkih, tj. vladara Svetoga Rimskog Carstva, usp. *Isto*, str. 183-208.

48 Uporaba intitulacije *rex* za pojedinoga bretonskog vođu često je bio znak otpora Karolinškoj nadvlasti. Nakon smrti Karla Velikoga 814. godine karolinški izvori zapisuju kako se bretonski vođa Morman proglasio kraljem. Karolinški kroničari (poput Ermolda, sina Ludovika Pobožnoga, poznata po svome pjesništvu) pokazuju izrazito protivljenje tomu tvrdeći „kako nije moguće da je Morman kralj, jer ne vlada nad ničim“. Vidi: Julia M. H. Smith, *Province and Empire: Brittany and the Carolingians*, Oxford University Press, 1992., str. 65.

49 J. M. H. Smith, *n. dj.*, str. 112.

50 *Isto*, str. 115; Iako su u historiografiji postojali prijepori oko Salamonova kraljevskog statusa, prema današnjim istraživanjima suvremena historiografija suglasna je oko toga da je interpretacija, koja tvrdi kako je Salomon nastojao postići kompletno neovisan status i kraljevsku razinu, rezultat tumačenja onovijekovnih zapisa kroničara koji su o tim događajima pisali znatno kasnije. Vidi David Kalhous, „Svatopluk I. – kníže nebo král? K otázce legitimizace velkomoravských knížat ve středověké i moderní historiografii“, *Historia Slavorum Occidentis*, Wydawnictwo Adam Marszałek, 11 (2), 2017., str. 86.

S tim primjerom možemo zaključiti dvije važne stvari: kao prvo, koliko se god činilo da vladar može djelovati neovisno, postojala je određena vrsta nadvlasti koja je priječila zauzimanje kraljevske titule. S obzirom na sličnu dinamiku s karolinškim središtem, može se naslutiti odgovor i za hrvatski slučaj, odnosno na pitanje zašto moćni knezovi poput Trpimira i Branimira nisu „kraljevi“ u punome smislu te riječi – iako takav argument treba izreći s dozom opreza, jer se tek trebaju provesti daljnja potrebna komparativna istraživanja. Kao drugo, to je još jedan primjer da su u 9. stoljeću (a što je bio slučaj i u 10.) regalijske i dalje simboli kraljevske moći i legitimnosti, no one nisu njezin konstitutivni element. Krunidba, pomazanje i pripadajuća simbolika postaju praktički neizbježni u kasnijemu razdoblju srednjega vijeka (a pogotovo u ranome novom vijeku), dok u razdoblju 9. i 10. stoljeća oni nisu *conditio sine qua non* kraljevske vlasti.⁵¹ U hrvatskome slučaju to treba primijeniti na slučaj kralja Tomislava i razne „kritike“⁵² klasifikacije njega kao prvoga hrvatskog kralja: činjenica da papa Ivan X. (a papa je u Europi u 10. stoljeću zasigurno jedan od najvećih autoriteta) Tomislava naziva kraljem bitnija je vijest za potvrdu njegova kraljevskog statusa nego sam događaj krunidbe.

4. Umjesto zaključka: trnovit put do kategorizacije oblika vladavine

Razvoj pojedine političke tvorevine do razine kraljevstva, pogotovo u Europi u 10. stoljeću, nije do kraja proučen fenomen. Poznato je da u dosta slučajeva, kao što možemo vidjeti na području današnje Njemačke i zapadne Europe, taj proces zapravo prati širu reorganizaciju vlasti nakon pada autoriteta središnje karolinške vlasti na širem području. Naravno, tu se pojavljuju (što smo vidjeli prema Kalhousovoj tezi) i nove državne tvorevine koje su nisu imale veze s prethodnim sustavima moći, poput Ugarske, Poljske i Kijevske Rusi.⁵³

Historiografija je često teoretizirala razne kvantifikacije podložnosti (i odsutnosti istih kod kraljevske vlasti), kao što su plaćanje tributa,⁵⁴ služenje u Carskoj vojsci ili slična „konkretnija“ mjerila. No,

51 J. L. Nelson, *n. dj.*, str. 254.

52 Vidi: N. Klaić, *n. dj.*, str. 291.

53 D. Kalhous, „State Formation in the 10th Century“, str. 121-129.

54 Vidi: Timothy Reuter, „Plunder and Tribute in the Carolingian Empire“, *Transactions of the Royal Historical Society* 35, 1985., Cambridge University Press, str. 75-94.

problem je s njima što su, zbog već spomenuta nedostatka izvora iz 10. stoljeća, i te kategorije analize poprilično teorijske i uglavnom se temelje na nagađanjima, pogotovo za perifernija područja bivšega Carstva. Hrvatski slučaj u tome je pogledu još kompleksniji, jer zapravo tek od 11. stoljeća dobivamo veći broj kvalitetnijih izvora kojima možemo analizirati kraljevsku vlast, u doba kada su kraljevstvo i figura kralja dobro etablirani, a možda i već izmijenjeni od stotinu godina ranije epohe. Teorijska analiza razlika legitimiteta kneževske i kraljevske vlasti, modaliteta priznanja vlasti vladara različita ranga te druge unutar rada sagledane kategorije nužne su za razumijevanje osnovnih postavki promjene koja se dogodila s pojavom Hrvatskoga Kraljevstva te prvom osobom koja je nosila kraljevski naslov u Hrvatskoj, kraljem Tomislavom. Isto tako, ovakav teorijski pregled ne pretendira biti ništa drugo nego postavljanje svojevrsne početne baze (te poticaja) za istraživanja ove dosad (osim u tradicionalnoj historiografiji)⁵⁵ nedovoljno obrađene teme.

Prilikom postavljanja temelja koji bi trebali intrigirati buduće istraživače, bitno je raspravu usmjeriti u pravome smjeru – što je bio i cilj ovoga rada. Ne treba sagledavati hrvatski slučaj kao kreaciju nove političke tvorevine dolaskom kralja i kraljevstva, nego Hrvatsku svrstati u red raznih tvorevina s postojećom povijesti i razvojnim putem, koje su bile transformirane slabljenjem najsnažnije političke sile Europe. Pitanje suverenosti i autonomije u 9. stoljeću može biti tendenciozno, no potrebno je nastaviti istraživanja o odnosima i Hrvatske kneževine i Hrvatskoga Kraljevstva – pogotovo u odnosu prema Istočnomu Rimskom Carstvu i papinstvu u 10. i 11. stoljeću. Osim toga, kako konačno možemo reći da je historiografija do 21.

55 Vrijednost tradicionalne historiografije, odnosno način na koji bi je trebali koristiti i čitati, dobro je opisao Mladen Ančić u svome prigodnom uvodniku reizdanja knjige možda najvažnijega izdanika „tradicionalne“ historiografije, Franje Račkoga: „Te su promjene (pogleda na historiografiju, op.a.), ponajprije poradi „gubitka epistemološke“ nevinosti“ historiografije, bile tako duboke i dalekosežne da danas rezultiraju zaključkom prema kojemu najveći dio stajališta Franje Račkoga, jednako o samim zbivanjima iz razdoblja 7. do 11. stoljeća kao i o njihovoj interpretaciji, jednostavno ne može izdržati modernu kritiku. No, s druge strane, čitanje tih istih rasprava u kontekstu vremena postanka, kao i uvid u hrvatsku nacionalnu historiografiju koja se praktično razvila upravo iz djelovanja Franje Račkoga, otkrivaju neporecivu važnost, može se čak reći i krucijalno značenje...“ u: Franjo Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, prir. Mladen Ančić, Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2009., str. VII.

stoljeća punopravno utvrdila Tomislavov neosporni status prvoga hrvatskog kralja, raspravu treba odmaknuti od dokazivanja njegove titule prema daljnjim komparativnim istraživanjima sličnih slučaja u europskoj srednjovjekovnoj povijesti, jer, osim slučaja važnih novih arheoloških otkrića, to je jedini put kojim možemo dobiti bolju ideju o situaciji Hrvatskoga Kraljevstva na njegovu samom začetku.

IVICA GLIBUŠIĆ

ivica.glibusic@ff.sum.ba

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

UDK: 394(497.6):94(497.5)"10"

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2026.12.31>

Pregledni rad

Kulturne, sportske i crkvene manifestacije u Bosni i Hercegovini u povodu obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva

Sažetak

Unatoč tomu što su proslave obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva uvelike iskorištene u političke svrhe, imale su veliko nacionalno i kulturno značenje te su pridonijele učvršćivanju nacionalne svijesti i izgradnji hrvatskoga nacionalnog identiteta. U tome je važnu ulogu odigrala Katolička Crkva koja je, osim nacionalne pripadnosti, ukazivala i na višestoljetnu povezanost sa Svetom Stolicom. S obzirom na to da se 1925. godine slavila i Sveta jubilarna godina, organizirana su dva glavna hodočašća u Rim gdje se vjernicima obratio tadašnji papa Pio XI., zahvalio im na vjernosti Katoličkoj Crkvi te čestitao ovaj povijesni jubilej.

Imajući u vidu dva navedena jubileja 1925. godine, u radu će se nastojati osvijetliti događaji koji su ostali trajan spomen obilježavanja tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Bosni i Hercegovini u organizaciji Napretka i Katoličke Crkve. Crkva je prema naputku Biskupske konferencije ovaj povijesni jubilej proslavila svečanim misnim slavljinama i isticanjem prigodnih spomen-ploča, pisanjem članaka iz hrvatske povijesti, a neke župe i izgradnjom crkvenih objekata (crkve i zvonici), čiji natpisi komemoriraju uspomenu na hrvatskoga kralja Tomislava. Osim proslavama navedenoga jubileja dio pozornosti posvetit će se i hodočašću vjernika iz hercegovačkih biskupija iste godine u Rim, koja su bila prožeta nacionalnim i vjerskim nabojem te odanosti Svetoj Stolicu.

Ključne riječi: Hrvatsko Kraljevstvo; kralj Tomislav; Katolička Crkva; proslave; hodočašće; nacionalna svijest.

Cultural, Sports and Religious Events in Bosnia and Herzegovina Marking the Thousandth Anniversary of the Croatian Kingdom

Abstract

Even though the celebrations marking the thousandth anniversary of the Croatian Kingdom were largely used for political purposes, they held great national and cultural significance and contributed to strengthening national awareness and building Croatian national identity. The Catholic Church played an important role in this, as it not only emphasized national affiliation but also highlighted the centuries-long connection with the Holy See. Since the Holy Jubilee Year was also celebrated in 1925, two major pilgrimages to Rome were organized, where the presiding Pope Pius XI addressed the faithful, thanking them for their loyalty to the Catholic Church and congratulating them on that historic jubilee.

Considering those two jubilees of 1925, this paper will seek to shed light on the events that became a lasting commemoration of the thousandth anniversary of the Croatian Kingdom in Bosnia and Herzegovina, organized by Napredak and the Catholic Church. Following the instructions of the Bishops' Conference, that historic jubilee was celebrated with solemn masses, the placement of commemorative plaques, the writing of articles on Croatian history, and, in some parishes, the construction of church buildings (churches and bell towers) bearing inscriptions commemorating the Croatian King Tomislav. In addition to the celebrations of the jubilee, attention will also be given to the pilgrimages of the faithful from the Herzegovinian dioceses to Rome in the same year, which were imbued with national and religious fervor and a deep devotion to the Holy See.

Keywords: Croatian Kingdom; King Tomislav; the Catholic Church; celebrations; pilgrimage; national awareness.

Uvod

Proslave tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva održane su na prostoru današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine u više gradova, no ostale su najpoznatije zagrebačke i sarajevske. Također, za Hercegovinu su bile bitne dvije proslave koje su održane u Mostaru u srpnju i listopadu. U Zagrebu su održane četiri proslave, dok su u Sarajevu održane dvije. O proslavama ovoga jubileja u samostalnoj Hrvatskoj posvetilo se dosta pozornosti, posebno kada je riječ o proslavama u Zagrebu, a nešto manje na drugim prostorima Hrvatske. U Bosni i Hercegovini do sada je ova tema obrađena kada je riječ

o proslavi u Tomislavgradu¹ i proslavi u Sarajevu.² O proslavi u Tomislavgradu objavljen je i *Zbornik radova sa znanstvenog simpozija Fra Mijo Čuić – graditelj i uznik. U prigodi 50 obljetnice smrti (1959. – 2009.)*, a o proslavi u Sarajevu Zlatko Matijević objavio je znanstveni članak pod naslovom *Ministar Pavle Radić na „Napretkovoј“ proslavi tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva u Sarajevu 1925. godine*. U listopadu 1925. godine u Mostaru, u organizaciji Napretka, objavljen je tekst pod naslovom *Proslave tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na Mostar*.³ O navedenim proslavama u ovome radu nećemo se opsežnije baviti jer je cilj ovoga rada prikazati načine obilježavanja tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Bosni i Hercegovini tijekom srpanjske i rujanske proslave, koji do sada nisu dovoljno prikazani, te odlazak katolika iz Hercegovine na jubilarna hodočašća u Rim 1925. godine. Odlazak katolika iz Bosne preko Zagreba do sada je prikazan u više radova. Velik doprinos boljemu razumijevanju važnosti obilježavanja obljetnice, kako na prostorima Hrvatske tako i Bosne i Hercegovine, dao je Mario Jareb u svome djelu *Kralj Tomislav kroz tisuću godina: Kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci do danas*.⁴ Kako bi se dodatno rasvijetlili događaji vezani za proslave u Bosni i Hercegovini te odlazak katolika iz Hercegovine u Rim na hodočašće, korištena je arhivska građa Arhiva Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Arhiva Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru, Arhiva Biskupskoga ordinarijata u Mostaru te tisak i znanstvena literatura koji se bave ovom problematikom.

1 *Zbornik radova sa znanstvenog simpozija Fra Mijo Čuić - graditelj i uznik. U prigodi 50 obljetnice smrti (1959.-2009.)*, Mostar – Tomislavgrad, 2009.

2 Zlatko Matijević, „Ministar Pavle Radić na ‘Napretkovoј’ proslavi tisućgodišnjice hrvatskog kraljevstva u Sarajevu 1925. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 36, no. 3, 2004., str. 1127-1149.

3 Ivica Glibušić, „Proslave tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva u Bosni i Hercegovini s posebnim osvrtom na Mostar“, *Hercegovina*, 6-20, 2020. str. 295-323.

4 Mario Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina: Kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci do danas*, Despot infinitus d.o.o., 2017.

Proslave tisućite obljetnice kroz kulturne, sportske i crkvene manifestacije

Pored ideja za obilježavanje tisućgodisnjice Hrvatskoga Kraljevstva, koje su iznijeli fra Ljudevit Radoš, Ante Jukić i drugi, iza navedene inicijative o potrebi Nacionalne proslave tisućgodisnjice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. stala je i Družba „Braća Hrvatskoga Zmaja“ (DBHZ) 1906. godine. Kako se približavala obljetnica toj inicijativi, pridružio joj se 1917. godine i duvanjski nadžupnik fra Mijo Čuić, koji je predložio izgradnju spomen-crkve i spomen-doma na Duvanjskome polju. Izgleda da je u tim razgovorima dogovoreno da se crkva posveti Sv. braći, Ćirilu i Metodu.⁵ Proslava spomenute obljetnice trebala je završiti izgradnjom spomen-bazilike i spomen-doma u Duvnu te podizanjem sokolske mogile⁶ (zemljanoga humka) i spomenika kralju Tomislavu u Zagrebu.⁷

S Biskupske konferencije održane u Đakovu 1924. godine poslana je *Okružnica* u kojoj se navodi: „Neka slavlje naše tisućgodisnjice bude slavlje katoličkoga hrvatskoga naroda! Neka godina 1925., spomen-godina tisućgodisnjice kraljevstva hrvatskoga bude sveta godina hrvatskog naroda! Neka Tomislavovo slavlje bude jedan veliki zavjet i vječna posveta čitavoga hrvatskoga roda Bogu svojih otaca!“⁸ Biskupi su istaknuli kako je godina 1925. jedna od najznačajnijih godina u životu hrvatskoga naroda. Kao dan obilježavanja tisućgodisnjice Hrvatskoga Kraljevstva biskupi su odredili blagdan Presvetoga Srca Isusova (21. lipnja). Na *Okružnicu* reagirao je Stjepan Radić, predsjednik Hrvatske republikanske seljačke stranke (HRSS), optuživši biskupe da su se počeli baviti politikom. On smatra da je obilježavanje tisućgodisnjice Hrvatskoga Kraljevstva

5 Mario Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuću godina: Kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci do danas*, str. 84.

6 „Gomila (gromila, mogila, tumul)“, u arheologiji, naziv za prapovijesni humak od zemlje ili kamenja, najčešće podignut iznad groba, ali i kao spomen-obilježje ili pak iz obrednih razloga. <https://www.enciklopedija.hr> (27. IV. 2020.).

7 Vladimir Huzjan, „Uloga Krešimira Filića u proslavi tisuću godina postojanja Hrvatskog kraljevstva u Varaždinu 1925. godine“, *Radovi*, Zavod za znanstveni rad HAZU, 2012., str. 75.

8 Zlatko Matijević, *U sjeni dvaju orlova*, Golden marketing-Tehnička knjiga, str. 190.

prvenstveno politički događaj, nikako crkveni. No, Katolička Crkva bila je uključena u proslave, a prvenstveno na blagdan Srca Isusova i na srpanjskim proslavama.⁹ DBHZ je u svojoj *Okružnici*, između ostaloga, pozvala Hrvate da prilikom obilježavanja tisućgodišnjice podižu spomen-ploče i spomenike koji će spominjati hrvatsko tisućgodišnje kraljevstvo. Također, pozivaju Hrvate da podižu spomen-ploče i spomenike zaslužnim hrvatskim muževima koji su kroz vjekove radili za hrvatski narod. Narodu je upućen poziv za paljenje krijesova i zvonjavu svih hrvatskih zvona, a na sam blagdan sv. Ćirila i Metoda preporučeno je da narod pod barjacima polazi u crkve i da se drže predavanja i propovijedi o važnosti ove obljetnice.¹⁰ U više novina i drugih publikacija 1925. godine objavljavani su radovi o kralju Tomislavu te o Hrvatskome Kraljevstvu koje je bilo prevažno za očuvanje i jačanje nacionalne svijesti kod Hrvata katolika tijekom cijele povijesti. Cilj je takvih radova stvaranje nacionalne homogenizacije, osnaživanje hrvatske nacionalne svijesti, jačanje narodnoga jedinstva i razvijanje domoljublja. Političke strukture u Kraljevini SHS nastojale su iskoristiti ovu proslavu kao promociju pomirbe između Hrvata i Srba, posebno nakon približavanja Stjepana Radića srpskomu političkom vodstvu.¹¹ Zbog suprotstavljenih stavova između Radića i Katoličke Crkve došlo je do bojkota dijela proslava s jedne ili druge strane. Radić je smatrao da je to prvenstveno politički događaj, a ne crkveni, tako da po njegovu mišljenju organizaciju same proslave trebaju voditi političke strukture. Posebno je bio izražen bojkot srpanjskih proslava od političkih struktura na području Hercegovine, vođenih politikom Stjepana Radića.

Političke prilike u zemlji, uoči proslave obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, nisu bile nimalo povoljne za Hrvate zbog srpske dominacije koja se provodila u svim sferama javnoga života. Naglim zaokretom Hrvatska seljačka stranka (HSS) počinje novo poglavlje u političkome životu cijele državne zajednice.¹² Radićevo glasilo *Dom* objavilo je niz tekstova koji su opravdavali približavanje politike HSS-a be-

9 M. Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuću godina*, str. 116.

10 *Isto*, str. 126.

11 Vidi Hrvoje Gračanin, „Povijesni identiteti i politički realiteti: proslava tisućgodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 1925. godine“, *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti*, Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti, Agencija za odgoj i obrazovanje, 2014., str. 119-138.

12 Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada P.I.P. Pavičić, 1999., str. 192.

ogradskoj politici. Promovirala se ideja zajedničke proslave, što je samo bio privid, a ne stvarno stanje u hrvatsko-srpskim odnosima. U *Domu* 16. lipnja 1925. godine objavljen je tekst pod naslovom *Proslava tisućgodišnjice – slavlje narodnog sporazuma i seljačke politike* u kojemu se, između ostaloga, navodi kako su istaknute „srpske zastave u počast hrvatske tisućgodišnjice“¹³. U tome vremenu Hrvati su bili izvrgnuti beogradskoj politici centralizma i srbijanskoj dominaciji u političkome, vojnome i gospodarskome životu u Kraljevini SHS. Unatoč približavanju hrvatske i srpske politike ipak u istočnoj Hercegovini i drugim krajevima Bosne i Hrvatske dolazilo je do skrnavljenja katoličkih crkava, progona hrvatskoga stanovništva, oduzimanja imovine te otpuštanja radnika s javnih poslova zbog nacionalne ili vjerske pripadnosti. U progonima Hrvata katolika sudjelovalo je lokalno srpsko stanovništvo potpomognuto organima državne vlasti. Više je primjera takva stanja, a posebno izdvajamo događaj na Morinama kod Nevesinja gdje je katolička crkva dva puta u 1925. godini oskrnavljena i obeščašćena.¹⁴ Kako bi se suprotstavili Radićevoj politici sporazuma sa srpskim radikalima, glasilo Hrvatske pučke stranke (HPS) *Narodna sloboda*¹⁵ objavilo je više članaka s ciljem upoznavanja svoga čitateljstva o pogubnoj Radićevoj politici prema Hrvatima, a posebno u Hercegovini. Također, u više tekstova problematiziraju se bojkotiranje Radića i njegovih simpatizera kao i crkvene proslave tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva. U istome glasilu u članku pod nazivom *Hercegovina pri krunidbi prvog hrvatskog kralja Tomislava 925*, autora dr. N. Z. Bjelovučića, riječ je o povijesti hrvatskih zemalja, Hercegovine, Dalmacije, Crne Gore i općenito hrvatskih zemalja koje su bile u sastavu hrvatske države. Autor navodi kako su se Hrvati ponovno, nakon tisuću godina, našli u zajedničkoj državi, iako je dio njih ostao pod Italijom, dio pod Austrijom, a dio pod Mađarskom. Izražava se nada kako će Hrvati zajedno s „braćom Srbima i Slovencima“ biti potpuno ravnopravni u novoj državi, živjeti u skladu i miru.¹⁶ U *Narodnoj slobodi* 3. trav-

13 „Proslava tisućgodišnjice – slavlje narodnog sporazuma i seljačke politike“, *Dom*, 16. VI. 1925., str. 1.

14 „Ponovno svetogrđe i barbarluk na Morinama kod Nevesinja“, *Narodna sloboda*, br. 49, 11. XII. 1925., str. 1.

15 List *Narodna sloboda* glasilo je Hrvatske pučke stranke za Hercegovinu, tiskan je u Mostaru i izlazio je jednom tjedno. List se bavio politikom, prosvjetom i gospodarstvom.

16 „Hercegovina pri krunidbi prvog hrvatskog kralja Tomislava 925“, *Narodna sloboda*, 15. V. 1925., str. 1.

nja 1925. godine objavljen je tekst pod naslovom *Srbi i Hrvati danas i pred tisuću godina*, u kojemu se naglašava da je Hrvatska u vrijeme Tomislava bila velika i moćna. Njezine granice sezale su od Albanije do rijeke Drave i rijeke Raše u Istri, a jačina vojske od 100 000 pješaka, 60 000 konjanika te 120 većih i manjih lađa. Na istoku bila je Srbija, mala i slaba, koju su napali Bugari. Srpski narod s knezom Zaharijom pobjegao je u hrvatske zemlje pod zaštitu kralja Tomislava. Zahvaljujući gostoprimstvu Hrvata, Srbi su se naselili u pojedinim hrvatskim krajevima, uključujući i Crnu Goru. Kada su Turci pritiskali Srbiju, Srbi bježe u hrvatske zemlje u 14. i 15. stoljeću. No, kada bi bili u povoljnijim prilikama od Hrvata, stajali bi na stranu hrvatskih neprijatelja: Mađara, Austrijanaca i Talijana. Posebno se ističe negativan stav Svetozara Pribičevića i Nikole Pašića prema Hrvatima nakon stvaranja Kraljevine SHS. Navodi se da su u povijesti bila razdoblja kada su Hrvati i Srbi surađivali i pomagali se, ali isto tako bilo je i razdoblja kada su se Srbi okrenuli protiv Hrvata.¹⁷

U članku *Hiljadu-godišnjica hrvatskog kraljevstva* objavljenome u *Narodnoj slobodi* dr. Oton Knezović¹⁸ govori o moćnoj Hrvatskoj za Tomislavove vladavine, ujedinjenju Hrvatske te krunidbi na Duvanjskome polju. Isto tako, poziva se na pisanje njemačkih, bugar-

17 „Srbi i Hrvati danas i pred tisuću godina“, *Narodna sloboda*, 3. IV. 1925., str. 1.

18 „KNEZOVIĆ, Oton (Andrija), povjesničar i publicist (Cerno kraj Ljubuško-ga, 27. I. 1890 — Chicago, 19. X. 1964). Gimnaziju polazio 1906–10. u Širokom Brijegu, maturirao 1915. u Zagrebu. Filozofsko-teološki studij završio 1916. u Mostaru, a hrvatski jezik i književnost te povijest 1920. na zagrebačkom Mudroslovnom fakultetu, na kojem je 1923. doktorirao tezom *Život i djelo fra Grge Martića*. U Franjevački red stupio 1910, za svećenika zaređen 1915. Službovao u Širokom Brijegu kao kapelan 1916–17. te od 1920. kao profesor, odgojitelj i knjižničar, a obavljao i službe definitora i tajnika provincije. Od 1945. bojničnik u Prosvjetnoj bojni, u svibnju zarobljen kraj Bleiburga, nakon puštanja na slobodu u jesen izbjegao u Austriju (predavao u privremenoj slovenskoj gimnaziji u Linzu), potom u Italiju (profesor i ravnatelj gimnazije pri hrvatskom franjevačkom sjemeništu u Grottammareu kraj Ancone). God. 1950. nastanio se u SAD, bio dušobrižnik u hrvatskim župama u Chicagu i Saint Louisu, od 1956. živio u Gulf Breezeu, od 1957. u samostanu sv. Ante u Chicagu.“ KNEZOVIĆ, Oton. *Hrvatski biografski leksikon* (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Pristupljeno 30. 11. 2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/knezovic-oton>>.

skih, engleskih i mađarskih povjesničara koji su pisali o kralju Tomislavu. Ističu se jačanje nacionalne svijesti kod Hrvata, hrvatska kultura i državnost. Knezović navodi da je zagrebački nadbiskup Bauer na blagdan Presvetoga Srca Isusova svečanom službom Božjom i velikom procesijom započeo proslavu tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva koja će se nastaviti u svim hrvatskim zemljama. „Ta proslava treba da podrži životnu snagu i gordost hrvatskog naroda, treba da posluže svim neprijateljima hrvatske nacije, da se ne da satrti.“¹⁹

U Napretkovu kalendaru za 1925. godinu objavljeno je više tekstova koji govore o važnosti obilježavanja tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva te važnosti kralja Tomislava u povijesti. U uvodnome prigodnom tekstu navodi se:

Poput bljeska munje s Karpata i jurnuše dolje daleko na obale Jadrana. Bjehu to Hrvati! To bjehu djedovi naši! I oni pogledaše sa orlovskih visina Dinare i Velebita u daljine i vidješe divnu zemlju unaokolo i vođe njihovi povedoše ih širom te zemlje spram sjevera, istoka i juga, a bogovi njihovi razliše rijeke i Sočom, Murom, Dravom, Dunavom, Savom i Drinom omeđiše domovinu Hrvata. To je bila Hrvatska!²⁰

U *Uvodniku* ističe se teška povijest Hrvata u borbi za svoju opstojnost u nacionalnome i vjerskome pogledu: „I gle izginuše mnogi narodi, propadoše silna carstva, brda se izravnaše, a rijeke promijeniše svoj tok ... al ostade Hrvatska, ostadoše Hrvati!“²¹ U navedenom kalendaru objavljena je i pjesma Vladimira Nazora pod naslovom *Tomislav*.²²

Tomislav

*I tako bje. On prvi kralj, on prva
Plamteća zvijezda na našem obzorju;
On lavić, koji Simeona shrva,
On galeb bijeli na jadranskom morju;

On, moguć vladar sedam banovina,
Obuč plašt na polju Duvanjskom.*

19 „Hiljadu-godišnjica hrvatskog kraljevstva“, *Narodan sloboda*, 3. VII. 1925., str. 2.

20 *Napretkov pučki kalendar za prostu 1925.*, Izdao „Napredak“ Hrvatsko kulturno društvo u Sarajevu.

21 *Isto.*

22 *Isto.*

*Te, sretna, vidje naša domovina
Krunu na njegovom čelu ponosnomu.*

*Bje danak ono utjehe i slave.
Otada vjekom kroz burne vjekove
Ori se klik čeznuća: Tomislave!*

*Mi spomenika njemu ne sazdasmo,
Al u srce ga naše zakopasmo:
Tu žive; nešto hoće - - što nas zove?*

Objavljen je niz tekstova koji govore o važnim događajima iz hrvatske povijesti, primjerice *Najstariji kameni napis iz doba bana Trpimira*, *Nadgrobnni napis kraljice Jelene* te članak pod naslovom *Grof Ilija Zrinjski*.²³

U članku *1000-godišnjica hrvatskog kraljevstva* navodi se kako je Hrvatsko Kraljevstvo stajalo kao bedem vlastite samostalnosti i izdržalo sve borbe braneći zapad od istoka, zaustavljalo najezdu divljaštva s istoka, najezdu neznanja i surovosti te zaštitilo kulturu zapada. Osim zaslužnih vojskovođa iz hrvatske povijesti navedeni su i mnogi pisci poput Gundulića, Menčetića, Hektorovića, Mažuranića te političari „Starčević i Strossmayer koji izgradiše hrvatsku misao i dadoše joj izrazitiji oblik“. „O tisućugodišnjici Hrvatskog Kraljevstva ne slavi dakle hrvatski narod samo opstanak kraljevstva, nego slavi tisuću godina kulturnog i prosvjetnog nastojanja, tisuću godina suradnje na prosvjeti i kulturi cjelokupnog čovječanstva. I u tome je zapravo veličina hrvatskog naroda i to je zapravo značenje proslave tisuću godišnjice kraljevstva.“²⁴ Kod Hrvata se razvijala misao da mogu povijesne činjenice vezane za kralja Tomislava iskoristiti kao dokaz da su Hrvati imali jaku državu koja se zaštitnički postavila prema Srbima u vrijeme bugarske ekspanzije te da su odigrali ulogu u mirenju južnih Slavena.²⁵ Na svim proslavama isticalo se postojanje nekada slobodnog i samostalnog Hrvatskog Kraljevstva, dokazujući kako je hrvatski narod sposoban stvoriti vlastitu nacionalnu državu.²⁶

23 „Dva dokumenta iz hrvatske povijesti“, *Napretkov pučki kalendar za prostu 1925.*, str. 44-46.

24 „1000-godišnjica hrvatskog kraljevstva“, *Napretkov pučki kalendar za prostu 1925.*, str. 22.

25 M. Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuću godina*, str. 88.

26 *Isto*, str. 125.

Don Frane Bulić uputio je 29. prosinca 1923. godine iz Splita pismo profesoru Mihi Vučaku (profesor Velike gimnazije u Sarajevu) u povodu namjere Hrvatskoga katoličkog društva Napredak da izda spomen-spis prilikom proslave tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva. Ističe kako je od Mihe Čuića, nadžupnika Duvanjskoga, dobio poziv da napiše knjigu koju on namjerava tiskati za proslavu Tomislava, „nešto o biskupim duvanjskim“. Bulić je napisao rukopis i poslao ga nadžupniku, no ističe kako je dobio i od Matice hrvatske poziv da bi za spomen-knjigu, koju ona namjerava izdati, napisao koju znanstvenu radnju. Predlaže da se ne cijepaju te da bi sav rad za ovu prigodu trebali koncentrirati u Maticu hrvatsku.²⁷ U pismu profesoru Vučaku, pored ostaloga, navodi:

Ja bih Vas stoga molio, da mi priopćite hoće li Vaš Npredak stupiti u dogovaranje sa Hrvatskom Maticom glede ove proslave i kako da se što ozbiljna izvede. Izim moga članka o počecima kršćanstva u Delminiumu, koji bi ja preudesio da se nebi u Duvanjskom polju i dalje istraživalo – ja bih namjeravao dati u drugom nešto popunjenomu izdanju predloženu brošuru *U kolijevci hrvatske povjesnice*, koju ja do sada nisam Vami poslao – barem mi se čini tako – jer ih neimao – a u zadnje doba sretnim slučajem nabavio nekoliko iztisaka. Molim da prelistate ovu brošuru, te mi javite – u sporazumu sa tamošnjim rodoljubima u Vašem Napredku, što biste namjeravali za ovu prigodu učiniti.²⁸

Pisanje knjiga o hrvatskoj povijesti u okviru navedene obljetnice bilo je sveprisutno. Objavljeno je djelo *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925.*, s pregledom povijesti Hrvatske, Bosne i Istre, hrvatske književnosti i razvitka hrvatskoga jezika te hrvatskih vladara, hercega, banova i biskupa u uvodnome dijelu. Drugo važno djelo jest *Monumenta Diplomatica isprave iz doba Hrvatske Narodne Dinastije*. Zatim su uslijedila izdanja: *Hrvatska u vrijeme narodnih vladara od doseljenja do 1102.*, *Hrvatska u vrijeme Arpadovića od godine 1102 do 1300*, *Hrvati u vrijeme Anžuvina od god. 1301. do 1381.*, *Hrvatska u vrijeme raznih dinastija od godine 1381. do 1526.*, *Hrvatska u vrijeme Habsburga od 1527-1918.*, *Hrvatska u vrijeme Karađorđevića od god. 1918.* i *Pregled povijesti Bosne i Pregled povijesti Istre*.²⁹

27 ABiH, Napretkova kulturno-historijska zbirka (NKHZ), Pismo don Frane Bulića profesoru Mihi Vučaku, „Stari pisci Hrvatski“, kutija 10. Historijski materijal, VI.-63-VII-38.

28 *Isto*.

29 Dr Ivan pl. Bojničić Kninski (ur.) *Vjesnik Kr. Državnog Arkiva u Zagrebu*, Tisak zaklade tiskare narodnih novina, Zagreb 1925., str. 201-202.

Odraz te povijesne priče jesu i stotine spomen-obilježja podignutih u slavu kralju Tomislavu diljem Hrvatske i Bosne i Hercegovine, na kojima je istaknuta 925. godina kao godina njegove krunidbe.³⁰ Na Uzdolu, Općina Prozor-Rama, sagrađena je mala župna crkva kao obična kuća sredinom 19. stoljeća, a župa je osnovana 1865. godine. Druga crkva posvećena je 1925. godine, upravo na 1000. godišnjicu krunjenja prvoga hrvatskog kralja Tomislava (Vrhbosanska nadbiskupija, geografski pripada Hercegovini).³¹ U Općini Konjic, Župa Solakova Kula (Vrhbosanska nadbiskupija, geografski pripada Hercegovini), u čast proslave tisućgodišnjice Hrvatskoga Kraljevstva, a u okviru crkve sv. Ilije Proroka, sagrađen je zvonik na kojemu je postavljena pravokutna ploča na kojoj je uklesan sljedeći natpis: „Ovaj zvonik sagradi župa Solakova Kula za župnikovanja V. G. Don Ive Subašića prigodom svete crkvene godine 1925. i hiljadu godišnjice krunisanja prvoga hrvatskoga kralja Tomislava 925-1925.“³² Autor projekta katoličke crkve sv. Ilije Proroka iz 1883.³³ nije poznat, dok je zvonik, prema natpisu na njemu, sagrađen 1925. godine³⁴ po projektu arhitekta Karla Paražika.³⁵

Na Malu Gospu Hrvatsko pjevačko društvo „Slavulj“ u Trebinju otkrilo je na župnoj crkvi spomen-ploču kralju Tomislavu. Prisutno je bilo veliko mnoštvo naroda i sve vlasti. Ploču je uz pozdravni i patriotski govor otkrio predsjednik Društva „Slavulj“ Nikola Sam-

30 M. Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuću godina*, str. 51.

31 „Unatoč svemu, župa Uzdol živi“, <https://ramske-vjesnik.ba/clanak/unatoc-svemu-zupa-uzdol-zivi/97716/> (17. 3. 2025.)

32 Vidi obrazloženje *Odluke* Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika od 11. listopada 2017., str. 9; Usp. Dr. Jusuf Mulić i dr., *Konjic i njegova okolina u vrijeme austrougarske vladavine*, drugo i izmijenjeno izdanje - Jusuf Mulić, 2007., str. 38-41.

33 *Isto*.

34 Vidi obrazloženje *Odluke* Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika od 11. listopada 2017., str. 9.

35 Karlo Paržik, (Karel Pařík), bosanskohercegovački arhitekt češkoga podrijetla (Jičín, Češka, 4. 7. 1857. – Sarajevo, 16. 6. 1942.). Nakon rada u Beču došao je na preporuku Josipa Vancaša u Bosnu i Hercegovinu, gdje je tijekom gotovo 60 godina djelovanja projektirao u historicističkome stilu javne, stambene i crkvene građevine. Važnija djela u Sarajevu jesu: hotel Evropa (1882.), Muzej grada Sarajeva (1887.), evangelička crkva (danas Akademija likovnih umjetnosti, 1889.), Narodno kazalište (1897.), Zemaljska štamparija (1908.), Zemaljski muzej (1909.), crkva sv. Josipa (1940.), <https://www.enciklopedija.hr> (24. IV. 2020.).

brailo, trgovac u Trebinju, i predao je msg. dekanu nadžupniku don Marijanu Vujnoviću na čuvanje, koji ju je blagoslovio uz pjevanje *Tebe Boga*. Zatim je don Marijan Vujnović održao govor. Nakon njega govorio je dr. Zvonimir Bjelovučić, odvjetnik iz Dubrovnika, ističući važnost tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, u čijemu je sastavu bilo i trebinjsko područje do 10. stoljeća. Nakon povijesnoga govora nastalo je klicanje: *Slava kralju Tomislavu*. Navečer je bila zabava Hrvatskoga pjevačkog društva – *Slavuljeva zabava*. Ovoj svečanosti nazočila su sva mjesna društva i sve vlasti.³⁶

Don Jozo Zovko u svome djelu *Uspomene i sjećanja na mjesta – događaje* navodi da je postojala hrvatska čitaonica u Ravnome, a osnovao ju je don Marijan Vujnović prvih godina svoga župnikovanja, dok se nije sagradila vlastita zgrada oko 1925. godine (12 sa 6 metara), koja je nazvana *Dom Kralja Tomislava i Hrvatska čitaonica*. Don Jozo navodi:

za moga župnikovanja u zgradi je uglavnom načinjena pozornica s potrebnim kolisama za predstave. Kolise, pozornicu lijepo je oslikao soboslikar Bero Ramljak iz Trebinja. Na pročelju pozornice u sredini pri vrhu bio je naslikan hrvatski grb, obavijen hrvatskom trobojnicom. Sa strane su bile ukusne slikarije. Imala je dva krasna zastora od crvene čohe. Jedan je zakrivao pozadinu pozornice. Na drugom prednjem zastoru koji se dizao i spuštao umjetnički je bio naslikan uljanom bojom hrvatski grb. Oba zastora na molbu čitaonice poklonila je Hrvatska žena iz Sarajeva. U dnu dvorane napravljena je galerija u formi stubišta za gledaoce.³⁷

Po primjeru Grada Zagreba i ostalih hrvatskih krajeva i u Hercegovini je, na poticaj crkvenih vlasti, održana proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva 5. srpnja 1925. godine. *Narodna sloboda* 3. srpnja 1925. godine najavljuje kako će se i u Hercegovini održati velika proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva različitim manifestacijama. Već 4. srpnja u večernjim satima započele su proslave paljenjem krijesova. Glavna središta u Hercegovini, gdje su se održale proslave, jesu Široki Brijeg, Posušje, Drinovci, Humac, Čitluk i Čapljina. Slavilo se uz pjesmu i narodnu nošnju, zvonjavu zvona i pucanje iz mačkula. Naglašava se kako Hrvati ipak neće proslaviti taj važan jubilej kako bi ga trebali slaviti, jer ne uživaju pune

36 „Pisma iz naroda“, <https://zdur.dkd.hr/?pr=transcript&id=20942&hash=KZ56OURA58->, str. 2, 17. III. 2025.

37 Don Jozo Zovko, *Uspomene i sjećanja na mjesta – događaje*, prvi dio, Lujan – Argentina, Južna Amerika 1970-1973., str. 722.

slobode u novoj državi. Hrvati su u doba kralja Tomislava imali uređenu državu, za razliku od okolnih država, i imali su svoga kralja prije nego Mađarska, Češka ili Poljska.³⁸ U Posušju je 5. srpnja 1925. godine održana proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva. Dan prije po brdima su paljeni krijesovi, a posebno se ističe proslava na Radovnome. Na sam dan sv. Ćirila i Metoda nastavljena je svečana proslava obljetnice. U jutarnjim satima narod se okupio pred pučkom školom s hrvatskim zastavama, a na svečanost je stigla i Orlovska glazba iz Imotskoga te župnik s vjernicima iz Posušškoga Graca. Okupljenima se obratio fra Ćuturić održavši vatreni govor o važnosti obljetnice. Glazba je odsvirala *Lijepu našu*, a nakon toga narod se uputio na *Martićev križ* gdje je svečanu misu predslavio fra Tade Beljan održavši i prigodan govor. Nakon mise formirala se povorka od 5000 do 6000 ljudi i uputila se do *prijestolja kralja Tomislava*. No, zbog jake kiše svečanost je održana poslijepodne, oko tri sata. Prema pisanju *Narodne slobode* mladi okupljeni svijet nije bio svjestan važnosti događaja, dok su stariji sve razumjeli i pomno pratili. Na kraju svečanosti glazba iz Imotskoga odsvirala je nekoliko hrvatskih pjesama, a fra Ćuturić je ponovno održao važan govor koji je popraćen burnim odobravanjem nazočnoga stanovništva.³⁹

Na dan slavenskih apostola sv. Ćirila i Metoda u Drinovcima su proslavljene dvije velike svečanosti. Na taj dan prvu svetu misu imao je don Ilija Tomas, a isti dan slavila je Bekija s ostalim Hrvatima, „šinom mile i uže nam domovine“, tisućitu obljetnicu Hrvatskoga Kraljevstva. Cijela Bekija⁴⁰ toga se dana pridružila velikoj proslavi tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva. Okolni župnici sudjelovali su sa svojim župljanima u proslavi. Večer prije po cijeloj Bekiji upaljeni su svijetnjaci po okolnim brdima i mjestima. Čuli su se s raznih strana mužari (top koji proizvodi samo prasak bez hitca)

38 „Slava prvom hrvatskom kralju Tomislavu!“, *Narodna sloboda*, broj 26. 3. VII. 1925., str. 1.

39 „Naši dopisi“, *Narodna sloboda*, br. 28, 17. VII. 1925., str. 3.

40 „U ratu g. 1716. do 1718., koji svršio Požarevačkim mirom, Mlečani su dobili nove krajeve na račun kliškoga i hercegovačkoga sandžakata tako, da je tada granica udarena razvodnim planinama Velebitom, Dinarom, Kamešnicom te preko Imotskoga polja i Rastočko-ljubuškoga. Tim mirom Mletačkoj je dodijeljen veći dio imotskog kadiluka, jedan dio Rastočko-ljubuškoga polja i neka mjesta u donjoj Neretvi. Onaj dio imotskog kadiluka, koji je ostao u turskim rukama, nazvao se poslije toga Bekija = ostatak“, Dominik Mandić, *Bosna i Hercegovina, Državna i vjerska pripadnost srednjovječne Bosne i Hercegovine*, Ziral, 1978., str. 146.

i pjevale su se hrvatske pjesme. Zbog velika broja naroda misa se morala služiti na otvorenome. Prigodan govor o važnosti proslave tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva i u čast mladoga svećenika Tomasa održao je fra Gabro Grubišić.⁴¹ U povodu iste obljetnice don Mitar Papac je zajedno s don Stankom Čotićem, uz nazočnost brojnih vjernika, slavio misu na vrhu planine Žaba. O tome je u *Župnome spomenaru* don Mitar zapisao „da se odatle vidio dobar dio nekadašnjega Tomislavova kraljevstva!“⁴².

U isto vrijeme obnovljena je i župna crkva u Prenju,⁴³ a u Čitluku je fra Paško Martinac organizirao prijevoz jednoga stečka s lokaliteta Podadvor u dvorište franjevačke rezidencije, gdje je iste godine na blagdan Uznesenja BDM, nakon što je na njemu ispisan prigodni natpis, blagoslovljen i ugrađen u zid rezidencije.⁴⁴ Podatke iz lista *Hrvat* o proslavama u Čapljini i Mostaru donosi Ivana Šubic.⁴⁵ Na Širokome Brijegu 4. i 5. srpnja 1925. godine održana je proslava tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva. Započela je u večernjim satima 4. srpnja pucnjavom iz mačkula te paljenjem krijesova. Posebno su se istakli franjevci koji su uz pomoć svjetiljki napisali: *Slava Tomislavu*. Lištica je bila okićena hrvatskim zastavama, ćilimima, cvijećem i slikama prvoga hrvatskoga kralja Tomislava. Također, i na crkvi je bila obješena velika hrvatska zastava. Na sam dana proslave okupio se velik broj vjernika kod crkve, a posebno su se isticali vjernici sa župnikom iz sela Izbično. Svečanu svetu misu predvodio je fra Pavo Dragičević koji je istaknuo važnost ove proslave u povijesti velike i snažne Hrvatske.⁴⁶ Na Humcu kraj Ljubuškoga 4. srpnja 1925. godine počelo je obilježavanje tisućite obljetnice Hrvatskoga

41 „Naši dopisi“, *Narodna sloboda*, broj 28, 17. VII. 1925., str. 3.

42 Ratko Perić, *Da im spomen očuvamo*, Biskupski ordinarijat, 2000., str. 253.

43 Božo Goluža, „Stradanje katoličkih sakralnih objekata Stolačkog dekanata u 1992. godini“, *Stolačko kulturno proljeće, Godišnjak za povijest i kulturu*, Matica hrvatska, 2012., str. 282.

44 Robert Jolić, *Župa Krista Kralja u Čitluku. Spomen knjiga prigodom 90. obljetnice uspostave župe (1918/20.-2010.)*, Župni ured Čitluk – Naša ognjišta, Čitluk – Tomislavgrad, 2010., str. 112-113; Robert Jolić (priř.), *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije 2012. godine*, Hercegovačka franjevačka provincija, 2012., str. 104.

45 Ivana Šubic, „Zagrebački tisak o Hercegovini između dvaju svjetskih ratova (1918.-1941.)“, *Hum i Hercegovina kroz povijest. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.*, Ivica Lučić (ur.), *Knjiga II.*, Hrvatski institut za povijest, 2011., str. 398.

46 „Naši dopisi“, *Narodna sloboda*, broj 27, 10. VII. 1925., str. 3.

Kraljevstva pucnjavom iz mačkula, zvonjavom zvona i paljenjem krijesova. Posebno je bilo svečano u večernjim satima 4. srpnja, kada su se iznad Ljubuškoga, na brdima Butorovica i Jurevica, redala svjetla u dužini do pet kilometara. Krunu čitave te rasvjete činila je tvrđava hercega Stjepana koja dominira cijelim prostorom. No, prema novinskomu tekstu jasno je da je postojao bojkot većega dijela Ljubušaka. Jedino se istaknulo stanovništvo iz sela Radišići zbog svog dolaska na proslavu obljetnice. Također, drugi je dan iz Radišića u koloni došlo 250-300 osoba na svetu misu na Humac, noseći hrvatske zastave, i na taj način dalo svečaniji čin samomu obilježavanju obljetnice. Misno slavlje predvodio je fra Slavko Luburić.⁴⁷ Proslava obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva u Mostaru održana je uz veći bojkot zbog političkoga sukobljavanja predstavnika Katoličke Crkve i političkih vlasti u Mostaru. Kako po ostaloj Hercegovini tako i u Mostaru proslava je uslijedila na poticaj crkvenih vlasti koje su više puta pozivale sva hrvatska društva i građane na dogovor da bi ova rijetka proslava prošla što bolje i veličanstvenije, ali stvari nisu išle glatko. Nisu došli lokalni hrvatski predstavnici vlasti, koji su se, prema pisanju *Narodne slobode*, uvrijedili zbog kritike iz crkvenih redova.⁴⁸ Riječ je o članovima HSS-a i njihovim simpatizerima koji su bojkotirali crkvenu proslavu. Seoski se svijet u malome boju odzvao. Na proslavu, na poziv organizatora, došli su predstavnici vojske i dio predstavnika civilne vlasti te izaslanstva srpskih društava „Gusala“ i „Pobratim“ i muslimanskoga društva „Ittihada“. Građanstvo koje je podržavalo HSS bojkotiralo je samu proslavu obljetnice. *Narodna sloboda* za bojkot je optužila dio političkih vođa koji se protive crkvenoj organizaciji proslave.⁴⁹ Ovu proslavu bojkotirala su hrvatska društva, a među njima i Društvo „Hrvoje“. List *Narodna sloboda* navodi da su vođe „čistoga hrvatstva“ odvratile narod od proslave, ističući da je riječ o crkvenoj proslavi, a ne političkoj. Posebno se problematiziralo zašto je Hrvatska glazba⁵⁰ tražila da se

47 „Naši dopisi“, *Narodna sloboda*, broj 29, 24. VII 1925., str. 2.

48 „Proslava 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva u Mostaru“, *Narodna sloboda*, broj 27, 10. VII. 1925., str. 1.

49 „Proslava 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva u Mostaru“, *Narodna sloboda*, br. 27, Mostar, 10. VII. 1925., str. 1.

50 Hrvatsko glazbeno-pjevačko društvo „Hrvoje“ osnovano je 1888. pod imenom Narodno pjevačko društvo, a 1899. godine mijenja ime u Hrvatsko glazbeno-pjevačko društvo „Hrvoje“. Glazbena se sekcija 1918. godine izdvaja iz Društva kao Hrvatska glazba. „Hrvatsko glazbeno-pjevačko društvo Hrvoje Mostar. 120. obljetnica“, monografija, FRAM ZIRAL, 2009. str. 54; usp. <http://www.matica.hr> – Darko Juka, „Hod kroz povijest“ (28. IV. 2020.).

plati njezin nastup na spomenutoj svečanosti. Nadalje, isti list ističe da je prevladalo mišljenje kako na takvoj svečanosti trebaju govoriti biskup i svećenici, a nikako predstavnici Hrvata u vlasti.⁵¹ Politički vođe (uglavnom članovi HSS-a) nisu nazočili toj proslavi, kao ni njima odani građani, zatim nije bilo Hrvatskoga pjevačkog društva „Hrvoje“ ni njegove zastave, a nazočilo je malo građana. Hrvatske zastave nisu stavljene na hrvatske kuće po Mostaru, a nije bilo ni posebne rasvjete koje je trebala osvijetliti cijeli grad.⁵² Organizatorima proslave posebno je zasmatalo što je zatraženo da Hrvatska glazba može nastupiti uz uvjet da joj Crkva plati i da nitko od građana ne smije držati govor, odnosno da to može raditi samo biskup ili koji drugi crkvenjak.⁵³ Na prvi dan proslave, 4. srpnja uvečer, gradom je prošla Hrvatska glazba, osamljena, bez pratnje drugih svečara ili običnoga puka. Unatoč neslaganjima oko proslave u Mostaru, orlovska sekcija „Katarina Zrinjska“⁵⁴ priredila je zabavu u subotu 4. srpnja 1925. godine u dvorištu samostana časnih sestara sv. Franje. Glazbena sekcija nastupala je s tamburaškim i pjevačkim zborom. Drugi dan, na blagdan sv. Ćirila i Metoda, koji je i Napretkov dan, priredila je mostarska podružnica Napretka koncert u Hotelu Neretva. U programu su nastupale Hrvatska glazba te glazbena i orlovska sekcija Hrvatskoga katoličkog djevojačkog društva „Katarina Zrinjska“.⁵⁵ Drugi dan u 10 sati služena je sveta misa zahvalnica koju je služio provincijal fra Lujo Bubalo uz svečanu asistenciju više svećenika. Prigodnu propovijed održao je biskup Alojzije Mišić. Misu su na koru pjevali franjevci, klerici i gojenci sirotišta. Poznato je da su na kraju otpjevali *Te Deum* i još nekoliko pjesama. Društvo „Hrvoje“ u zadnji je tren javilo da ne može pjevati. Procesija poslije mise nije održana zbog nevremena. Žarko Vlaho,⁵⁶ istaknuti član

51 „Proslava 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva u Mostaru“, *Narodna sloboda*, br. 27. 10. VII. 1925., str. 2.

52 *Isto*.

53 *Isto*.

54 Orlovska sekcija djelovala je u okviru Društva „Katarina Zrinjska“, „Proslava 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva u Mostaru“, *Narodna sloboda*, br. 27, 10. VII. 1925., str. 4; Katolički Episkopat u Jugoslaviji o katoličkom orlovstvu „Pastirski list svemu Svećenstvu Vrhbosanskom o katoličkom Orlovstvu“ *Vrhbosna*, br. 5. i 6., 20. III. 1924., str. 33-34.

55 „Zabava Hrv. kat. djev. društva Katarina Zrinjska“, *Narodna sloboda*, br. 27. str. 2.

56 Žarko Vlaho sreski je kandidat HPS-a za Mostar, a obnašao je i dužnosti tajnika HPS-a te urednika *Narodne slobode*, stranačkoga lista HPS-a u Hercegovini.

HPS-a za Hercegovinu, održao je govor pred crkvom o značenju obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva za hrvatski narod, a nakon toga Hrvatska glazba odsvirala je jednu skladbu i tim činom proslava se završila.⁵⁷

Svečana proslava održana je i u Sarajevu 6., 7. i 8. rujna uz niz crkvenih, kulturnih i sportskih manifestacija. U večernjim satima 5. rujna održana je velika bakljada po Sarajevu.⁵⁸ Dan iza održana je svečana služba Božja u sarajevskoj katedrali, koju je služio nadbiskup Ivan Šarić, a misno slavlje uveličalo je Hrvatsko pjevačko društvo „Trebević“.⁵⁹ Nadalje, otkrivena je spomen-ploča kralju Tomislavu na Napretkovoj palači. Tom prigodom Juraj Šutej, predsjednik Hrvatskoga pjevačkog društva „Trebević“, održao je svečani govor. Koncert pred Napretkovom palačom održala je Hrvatska glazba iz Mostara.⁶⁰ U kulturnome programu na igralištu SAŠKA Kovačići sudjelovali su: Hrvatsko pjevačko društvo „Majeвица“ iz Tuzle, Srpsko pjevačko društvo „Sloga“; Jeverejsko pjevačko društvo „Lira“, Hrvatsko pjevačko društvo „Trebević“, Hrvatski Sokol, Jugoslovensko sokolsko društvo, Hrvatsko katoličko društvo „Orao“, Hrvatska glazba iz Mostara, Vojna glazba sarajevske divizijske oblasti, Glazba ruskoga kadetskog korpusa te Hrvatska glazba iz Sarajeva.⁶¹ U Narodnome pozorištu 7. rujna održan je koncert pjevačkih društava sa svojim izvedbama: Hrvatsko društvo „Majeвица“ *Sašk Kondrolasek* autora Hugolina Saunera i *Lahor šapče* Ivana Osvirka. Srpsko pjevačko društvo „Sloga“ *X. Rukovet od Mokranjca* i *Ljubica* autora Foesresterera. Jeverejsko pjevačko društvo izvelo je *Pjesme iz mladosti* od Joksimovića. Hrvatsko pjevačko društvo „Trebević“ izvelo je *Žabe* autora Lajovca, I. dio *Fauna* R. Chatyja, *Gor čez izaro* od Hubada, *Kozar* od Mokranjca. I na kraju, *Hrvatskoj*, pjesmu V. Novaka, pjevaju „Majeвица“, „Sloga“, „Lira“ i „Trebević“.⁶² Zadnji dan proslave u Narodnome pozorištu održana je predstava *Tomislav* Stjepana Miletića. Na igralištu u Kovačićima održan je turnir sarajevskih športskih klubova za milenijski spomen-po-

57 „Dan proslave 1000 godišnjice hrvatskog kraljevstva u Mostaru“, *Narodna sloboda*, br. 27, Mostar, 10. srpnja 1925., str. 4.

58 *Glasnik sv. Ante Padovanskog*, godina XX, kolovoz rujna 1925., br. 8 i 9, str. 213

59 ABiH, HKD Napredak, NKHZ, HKDN 1920-1947., Razno: dopisi, članci, pisma... kut. 180, 41-101

60 *Isto*.

61 *Isto*.

62 ABiH, NKHZ, Hrvatska pjevačka društva 1-II-11, kut. 3, „Koncert pjevačkih društava“.

kal.⁶³ Na ovu proslavu pozvano je Hrvatsko pjevačko društvo „Reljković“ iz Vinkovaca, no oni se nisu odazvali pozivu jer su u iste dane imali proslavu tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva u Vinkovcima.⁶⁴ U Bosankome Šamcu održana je proslava uz blagoslov nove katoličke crkve 25. listopada 1925. godine. Misu posvete predvodio je velečasni Stjepan Hadrović iz Sarajeva. Također, u večernjim satima održani su zabava i koncert Vatrogasne glazbe iz Đakova.⁶⁵

U Zenici je proslava održana 12. i 13. rujna 1925. godine. Započela je pred Hrvatskim domom gdje je pozdravni govor održao predsjednik podružnice Napretka Ivan Radošević. Nakon toga svečana je povorka stigla pred Sresko poglavarstvo, gdje je potpredsjednik Vjekoslav Terček održao pozdravni govor poglavaru sreza kao zastupniku vlasti. U nedjelju 13. rujna održana je svečana misa nakon koje se nastavila proslava u Rudarskome domu nastupom Muzičkoga instrumentalnog društva u Zenici. Svečanost je započela intoniranjem *Lijepa naše*. O tisućitoj obljetnici Hrvatskoga Kraljevstva govorio je svećenik Stjepan Prgomet, župnik iz Crkvica.⁶⁶ Podružnice Hrvatskoga kulturnog društva Napredak u Tešnju, Doboju i Tesliću organizirale su proslavu 23. kolovoza 1925. godine na Jelahu. Svečana služba Božja održana je na groblju u Jelahu. Nakon mise posadena je spomen-lipa. U poslijepodnevnim satima narod je u ime vlasti pozdravio Muhamed Bajraktarević. O značenju tisućite obljetnice govorio je Mijo Vučak, potpredsjednik Središnje uprave Napretka. Nakon toga održane su narodne igre: skakanje na mjeh, pješačke trke, trka u parovima i trka u vrećama. Također, održane su konjske trke s jahačima i bez jahača te pjesnički prikaz *Na duvanjskom polju* dr. Zdenke Smrekar.⁶⁷ Hrvatska čitaonica i podružnica Napretka u Vitezu organizirala je proslavu tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva u Vitezu 8. rujna 1925. godine, na Malu Gospojinu, u suradnji s Hrvatskim Sokolom iz Travnika.⁶⁸

63 ABiH, HKD Napredak, NKHZ, HKDN 1920-1947., Razno: dopisi, članci, pisma... kut. 180, 41-101

64 ABiH, NKHZ, Hrvatska pjevačka društva 1-II-11, kut. 3, Hrvatsko pjevačko i tamb. društvo „Reljković“ u Vinkovcima.

65 ABiH, NKHZ, HKD „Napredak“, kut.4. I-36-I-46

66 ABiH, NKHZ, kut. 1. Proslava hiljadugodišnjice Hrvatskog kraljevstva u Zenici.

67 ABiH, NKHZ, kut 2, I-37/5, Podružnice Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Tešnju, Doboju i Tesliću.

68 ABiH, NKDN, 1925., kut. 32 (461-847).

U Livnu je 5. rujna 1926. godine organizirana velika proslava podizanjem obeliska prvomu hrvatskom kralju Tomislavu na Trgu Zrinskoga.⁶⁹ Katolička Crkva, osim ove proslave na blagdan Srca Isusova, dala je velik doprinos u organizaciji i proslavi početkom srpnja i u rujanskim proslavama. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, katoličko svećenstvo nije bojkotiralo ni jesensku proslavu tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva, iza čije su organizacije uglavnom stajali Napredak, HSS i njegove pristaše.

Proslava dvaju jubileja u Rimu

Biskupski ordinarijat u Mostaru uputio je 7. siječnja 1925. godine dopis svim župnicima u Hercegovini oko priprema za proslavu Svete jubilarne godine. Na Spasovo 1924. papa Pio XI. objavio je da će cijela 1925. godina biti Sveta jubilarna godina. Počela je na Badnjak 1924., a završila na Badnjak 1925. godine. Papa je pozvao sve katolike svijeta da 1925. godine pohode sveti grad Rim. U dopisu Biskupskoga ordinarijata ističe se kako se već na stotine tisuća katolika svih zemalja i naroda odazvalo pozivu pape i najavilo svoj dolazak u Rim. „I hrvatski narod sprema se i to vrlo brojno, da proslavi sv. Godinu u Rimu. Hrvatsko hodočašće biti će u Rimu od 26. V. do 2. VI., Znamenito je da će 31. svibnja Sveti otac našem hodočašću na Duhove svetu misu služiti.“⁷⁰ U Hercegovini je pozvano svećenstvo da svojim radom i zalaganjem pridonese da što više vjernika posjeti Rim. Putovanje je organizirano preko Zagreba, Ljubljane i Postojne prema Rimu za katolike iz Bosne i kontinentalne Hrvatske, a iz Hercegovine i Dalmacije preko Splita i Ancone prema Rimu.⁷¹ Hrvatski episkopat najavio je da će hrvatski narod, zajednički, na dar Svetomu Ocu prikazati zlatni kalež, stoga je naređeno župnicima da se u ime toga prikupi milostinja i pošalje Ordinarijatu. Preporučeno je da se u tu svrhu odabere nedjelja ili svetkovina, kada je na misi više vjernika.⁷² List *Narodna sloboda* odmah je prenijela obavijest, koja je

69 ABiH, Fond Zbirka, Napredak, Središnja uprava, kut. 36., 1926. (401-1007)

70 Arhiv biskupskog ordinarijata u Mostaru (dalje: ABOM), *Pismo za sve župnike u Hercegovini*, br. 34, Mostar, 7. siječnja 1925.

71 „Trošak putovanja u Rim i natrag II. Razred iznosi 2200 Dinara, III. Razred 17000 Din. Ovdje je uračunata željeznica, stan i hrana u Rimu kroz 7 dana. Da se na vrijeme zna, tko će ići i koliko će nas biti, upozoruje se veleč. svećenstvo, da sve koji misle ići u Rim, prijave što prvo – najdalje do 20. februara 1925. jer poslije toga ne će se moći ni jedna prijava uzeti u obzir.“ ABOM, *Za sve župnike u Hercegovini*, br. 34, Mostar, 7. siječnja 1925.

72 *Isto.*

upućena župnicima, kako bi se dodatno obavijestilo stanovništvo o pripremama i putovanju u Rim.⁷³ Biskup Mišić imenovao je Odbor za organizaciju hodočašća iz Hercegovine u Rim. Činili su ga predsjednik don Marijan Kelava, potpredsjednik fra Anto Majić, blagajnik fra Bono Smoljan i tajnik fra Dane Zubac. Biskupski odbor poslao je upite za sve hodočasnike. Svi koji žele putovati u Rim moraju se prijaviti do 20. veljače 1925. godine župnomu uredu ili biskupu, jer to traži Centralni odbor u Rimu kako bi na vrijeme rezervirao stanove i osigurao hranu.⁷⁴ Ostavljena je mogućnost da naknadno prijavljeni hodočasnici mogu samostalno putovati u Rim. Prvotno je bilo planirano da hodočasnici dođu u Gruž, pa dalje u Bari i odatle u Rim. Kako se prijavio mali broj hodočasnika, nije se mogao iznajmiti poseban parobrod. Zbog izbjegavanja većih troškova mostarski i dubrovački odbori dogovorili su se da skupa s hodočascima iz Splita krenu u Anconu.⁷⁵ Osim mostarske *Narodne slobode* vijesti o odlasku hodočasnika u Rim prenosila je i sarajevska *Večernja pošta*.⁷⁶ Prema pisanju *Narodne slobode* o odlasku hodočasnika iz Hercegovine u Rim, putovanje je započelo 24. svibnja vlakom iz Mostara za Dubrovnik. Tijekom puta pridružili su se hodočasnici u Žitomisliću i Čapljini. U jutarnjim satima 25. svibnja stigli su u Grušku luku gdje ih je čekao parobrod Kumanovo. Pri polasku za-

73 „Hrvatsko hodočašće u Rim“, *Narodna sloboda*, br. 1, 10. I. 1925., str. 1.

74 „Spavanje u zajedničkim sobama stajat će 8-10 lira (1 lira=2.50 dinara). U privatnim stanovima prve kategorije 25-30 lira, druga kategorija 15-20 lira i III kategorija 10-14 lira. U hotelu 50-100-150 lira prema visini razreda. Zajednička hrva stajat će oko 25 lira dnevno. Od ukupnih troškova svaki hodočasnik dužan je uplatiti jamčevinu od 500 dinara odmah kod prijave koja se svota preko Ordinarijata šalje centralnom odboru Zagreb-Rim. Slučajni preostatak od kupovine povratit će se vlasnicima. Osim jamčevine dužan je svaki prijavnik odmah uplatiti 30 dinara upisnine, koja se ima platiti zajedno s jamčevinom za tiskanice i dopisne troškove Biskupijskog odbora. Potrebno je sačiniti popis sviju putnika koji će sadržavati ime, prezime i potpis pojedinca. Ovi potpis biti će potvrđen pečatom dijecezanskog ordinarijata. Popust na talijanskim željeznicama u grupi od 400 osoba 50%. U grupi najmanje 50 osoba 40%. Odbor će zatražiti popust od naših željeznica. Za nastavnike i mladež Centralni odbor podnio je ministarstvu prosvjete molbu da se dopusti dopust nastavnicima koji žele ići s hodočascima. Posebno hodočašće omladine krenut će rujnu 10-20 rujna“, „Hrvatsko hodočašće u Rim“, *Narodna sloboda*, br. 4, 29. I. 1925. str. 4.

75 „Hrvatsko-jubilarno hodočašće u Rim“, *Narodna sloboda*, br. 13, 3. IV. 1925., str. 2.

76 *Večernja pošta* 24. II. 1925. str. 2.

zvonila su dubrovačka zvona, a tijekom puta ukrcali su se hodočasnici na Korčuli i Hvaru. Nakon što je brod pokupio hodočasnike u Splitu, ponovno uz zvonjavu zvona krenuli su za Italiju. Po dolasku u Italiju uputili su se u Loreto, a nakon toga dolaze u Rim. Uslijedio je obilazak bazilike svetoga Petra. Drugi dan pohodili su baziliku sv. Pavla, a po povratku obišli su Kolosej te druge znamenitosti staroga Rima. Posebno se ističe posjet crkvi Aracoeli s grobom i slikom na mramoru i većim natpisom „posljednje kraljice bosanske Katarine“. U subotu su se na Trgu sv. Petra okupili hrvatski hodočasnici kako bi nazočili obraćanju pape Pija XI., a na blagdan Duhova predvodio je misu. Nakon toga hodočasnici su se vratili preko Dubrovnika u Hercegovinu.⁷⁷

Novine *Večernja pošta* 5. srpnja 1925. godine donose članak o prijemu hrvatskih hodočasnika u audijenciju kod pape. U velikoj dvorani nalazilo se oko 4000 hodočasnika iz Kraljevine SHS. Hodočasnike je predvodio zagrebački nadbiskup Bauer koji je papi predao zlatni kalež i pozdravio ga na latinskome jeziku.⁷⁸ Papa je odgovorio na hrvatskome jeziku: „Hvaljen Isus“. Govorio je o tisućitoj obljetnici Hrvatskoga Kraljevstva i naglasio kako je znak velike kulture kada jedan narod zna da je prije deset stoljeća njegova domovina bila kraljevina. U svome govoru citirao je pismo pape Ivana X., u kojemu naziva kralja Tomislava jednim od najvjernijih sinova Crkve. Papa je izrazio zahvalnost što su Hrvati odlučili da obljetnicu kraljevstva proslave u Rimu u zajednici s njim.⁷⁹ U *Narodnoj slobodi* 5. lipnja objavljena je *Adresa Hrvatskog jubilarnog hodočašća sv. Ocu Papi Piju XI.*, izrečena prigodom audijencije hrvatskih hodočasnika. U njoj je naglašeno:

Osim toga imamo s čitavim katoličkim svijetom zajedničkog jubileja, narod Hrvatski, koji sačinjava najveći dio katolika našega kraljevstva, slavi drugi osobiti jubilej: tisućugodišnjicu krunjenja svojega kralja Tomislava, za kojeg se kaže da je od

77 „Hercegovačko hodočašće u Rim“, *Narodna Sloboda* 13. VI. 1925.

78 Agneza Sabo, „Društvene i političke okolnosti izlaženja časopisa *Život* (1919.- 1944.) i *Obnovljeni život* (1971.-1944.)“, *Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 74. No. 5., 2019., str. 632.

79 „Ovoj svečanosti nazočio je dr. Vojislav Janjić (ministar vjera i pravoslavni svećenik) sa svojom suprugom. Istu večer bila je večera kod gospodina Smodlake na koju su bili pozvani svi biskupi iz naše države i više viših crkvenih dostojanstvenika iz Rima. Večeri su nazočili dr. Janjić i predsjednik Hrvatske pučke stranke Stjepan Barić“, „Hodočasnici kod Pape“, *Večernja pošta*, 5. srpnja 1925.

pape Ivana X. primio krunu i god. 925. bio okrunjen za kralja. Ovaj jubilej ponukao nas koje pred licem svojim prostrte gledaš da u ime čitavog naroda hrvatskog zahvaljuemo u prvom redu svemogućem Bogu, a zatim nasljednicima sv. Petra za preražlična dobročinstva koja su nam tečajem vjekova udijelili.⁸⁰

U obraćanju Svetomu Ocu naglašeno je da je hrvatski narod malen brojem, ali je životom i svojim djelovanjem stekao dostojno mjesto u povijesti. Istaknuto je kako se Hrvate već u 9. stoljeću pokušalo odvojiti od rimskoga pape. Počevši od 11. stoljeća, među hrvatskim narodom pojavilo se patarenstvo, od 15. stoljeća muhamedanstvo, a od 16. stoljeća protestantizam i, u novije doba, satarokatolicizam. Hrvatski je narod sve kušnje izdržao i ostao vjeran Rimskoj Crkvi. U *Adresi* se navodi i pismo pape Ivana VIII. od 7. lipnja 879. godine, koje je upravio novoizabranomu knezu Branimiru. To je pismo Hrvatima i danas važno zbog njegova sadržaja: „Jer smo na dan uzašašća Gospodinovog usred služenja svete službe Božje ruke uvis podigli i blagoslovili tebe i sav narod Tvoj i svu zemlju Tvoju.“⁸¹ Također je navedeno naređenje pape Benedikta XV. koji je 1921. godine svim dijecezama „našega kraljevstva“ dragovoljno dopustio da se služe Rimskim ritualom sastavljenim na hrvatskome jeziku.

Dok nam je dakle srce zauzeto ovim drugim bezbrojnim dobročinstvima Apostolske Stolice, prinosimo Tvojim Svetosti ovaj kalež kao novogodišnji dar tisućgodišnjice i ujedno kao dokaz najveće zahvalnosti i sinovske ljubavi i poslušnosti vruće želeći isti poput Tvoga predšasnika Ivana VIII: usred služenja svete službe Božje“ koju ćeš iz ovog kaleža služiti „na oltaru sv. Petra Apostola“ podigneš uvis ruke i blagosloviš kralja našeg, sav narod naš i svu zemlju našu.⁸²

Nadalje, *Narodna sloboda* navodi da je zlatni kalež bio posebno ukrašen:

jedna slika pokazuje, kako je Papin izaslanik okrunio kralja Tomislava. Na drugoj se slici vidi kako veliki papa Lav XIII. biskupu Strossmayeru i drugim hrvatskim biskupima predaje jednu veliku kuću, Zavod sv. Jeronima u Rimu, da i Hrvati imaju svoje boravište u blizini sv. Oca Pape, kada koji svećenik ili biskup onamo dođe ili kada naši hrvatski đaci dođu onamo na nauke. Treća slika na kaležu pokazuje, kako je papa Bene-

80 „Adresa Hrvatskog jubilarnog hodočašća sv. Ocu Papi Piju XI.“, *Narodna sloboda*, br. 22, 5. VI. 1925., str. 1.

81 *Isto.*

82 *Isto.*

dikt XV. zagrebačkom nadbiskupu i svim hrvatskim biskupima dopustio da se u svim hrvatskim krajevima kod sv. mise poslanica i evanđelje čita na hrvatskom jeziku. Osim toga na tom su kaležu naslikani hrvatski sveci zagrebački biskup bl. Augustin Kažotić, mučenik bl. Marko Križevčanin i dalmatinski franjevac bl. Tavelić. Za taj spomen-kalež skupljeno je u hrvatskom narodu svega oko 160 tisuća dinara.⁸³

Kalež je izradio umjetnik Ivo Kerdić.⁸⁴ Iste novine objavile su 19. lipnja 1925. govor Svetoga Oca, pape Pija XI., hrvatskim i ostalim jugoslavenskim hodočasnicima u svečanoj audijenciji 30. svibnja 1925. godine. U svome obraćanju vjernicima ističe: „Naše srce i naša usta otvaraju se s osobitim zadovoljstvom vama, predragi sinci. Jučer primismo vašu braću Slovence, a danas primamo vas tako brojne predstavnike dragog nam naroda hrvatskog.“⁸⁵ Izrazio je zadovoljstvo što su hrvatski hodočasnici došli zbog svetoga jubileja u srce Majke Crkve, „koja u ovoj godini dijeli u Rimu svim svojim sinovima blago oprostjenja, čišćenja i obnove kršćanskoga života. To treba da bude plod jubileja“⁸⁶. Nakon toga papa je naglasio da su hrvatski hodočasnici prožeti vjerom došli u Rim s osobitom pobožnošću tijekom Svete godine:

Ali vi ste došli također radi svojega jubileja, došli ste da ga proslavite ovdje sa zajedničkim Ocem vjernika. Jer nije zajednička stvar slaviti svoju tisućugodišnjicu kod pape, t. j. kod nasljednika onoga Ivana X., koji je pred 1000 godina g. 925., podijelio kraljevsku krunu vašemu prvomu kralju Tomislavu. Ali radi toga mi čestitamo nama i vama. Prigodom ove svečane proslave vi ste nam predali umjetnički izrađenu adresu zajedno s kaležem. Taj će nama kalež biti vanredno drag ne samo radi njegove materijalne i umjetničke vrijednosti, nego i radi njezne namjere kao i radi posebne zgode, u kojoj nam je darovan.“⁸⁷ Nakon toga papa je naglasio: „Hrvati će ovom zahvalom obnoviti vladanje svojih otaca, koji su davali i krv svoju za vjeru. Za ovu vjeru, koja se održala među vama poslije tolikih pokušaja hereze i raskola, zahvaljujemo Bogu. Zahvalit ćemo s vašim kaležem. Ono što je papa Ivan VIII. pisao vašem knezu Branimiru: Na dan uzašašća Gospodnjega prikazat ćemo na žrtveniku apostolskoga prvaka svetu žrtvu, da vas Bog blagoslovi u budućnosti kao i u prošlosti.“⁸⁸

83 „Dar hrv. naroda svetom Ocu Papi“, *Narodna sloboda*, br. 22, 5. VI. 1925. str. 2.

84 *Kalendar sv. Ante za 1926.*, str.102.

85 „Govor Sv. Oca pape Pija XI. Hrvatskim i ostalim Jugoslavenskim hodočasnicima u svečanoj audijenciji 30. svibnja 1925.“, *Narodna sloboda*, 19. lipnja 1925., str. 1.

86 *Isto.*

87 *Isto.*

88 *Isto.*

Drugo veliko hodočašće hrvatske mladeži iz Zagreba i Splita u Rim počelo je 13. rujna 1925. godine. Budući da je velik broj katolika izrazio želju za odlaskom na hodočašće u Rim, Odbor je odlučio izići im ususret. Hodočašće je trajalo 11 dana, a od toga su u Rimu boravili sedam dana. Hodočasnici iz unutrašnjosti posjetili su Veneciju, Padovu, Firencu i Trst, a oni iz Hercegovine i Dalmacije putovali su preko Splita i Ancone u Rim.⁸⁹ List *Narodna Sloboda* 10. srpnja 1925. godine objavila je članak o jesenskome hodočašću s posebnim uputama da se hrvatska katolička mladež dostojanstveno afirmira na ovome internacionalnom hodočašću katoličke omladine. Uz Središnji odbor za ovo omladinsko hodočašće u Zagrebu organiziran je i Odbor u Splitu koji je preuzeo na sebe brigu za hodočasnike iz Dalmacije i Hercegovine koji žele putovati preko Ancone.⁹⁰

Isti je list 2. listopada 1925. objavio *Govor* pape Pija XI. u povodu proslave dvaju jubileja, održan hrvatskim hodočasnicima u audijenciji 18. rujna 1925. godine. Papa je pozdravio sve zaslužne za ovo hodočašće kao i članove Uprave i sveučilišne nastave, kao i srednjih i osnovnih škola te je poseban pozdrav uputio prisutnim hrvatskim Orlovima.

Sa velikim zadovoljstvom i ganućem čitali smo lijepu adresu, koju ste Nam upravili u ime svih Hrvatskih Orlova i u kojoj su iskazana čuvstva Vašeg naroda, koja su tako lijepa i tako velikodušna. U njoj se zavjeravate, da ćete, kao i Vaši pređi, ostati uvijek vjerni vjeri, vjerni Rimskoj Crkvi, Majci svih Crkava i Vašemu Papi Petrovu nasljedniku. Naši su predšasnici s potpunim pravom nazivali Vaše pređe „Antemurale Christianitatis“. Ovaj dični naslov, ovu divnu pohvalu podijelili su Vašem narodu kao znak osobitog priznanja: Vi ste Bedem Kršćanstva.⁹¹

U obraćanju Orlovima i ostalim hodočasnicima ističe kako je, nažalost, vjera gotovo u svim zemljama ugrožena. Intelektualne, moralne te socijalne pogibelji prijete joj sa svih strana. Ugrožena je ispravnost kršćanskoga mišljenja i kršćanskoga života. „Dragi moji Orlovi! Vaše je ime divno i genijalno. Vaša je zadaća, da budete vjerni prema domovini i prema obitelji, prema Crkvi i prema vjeri katoličkoj.“⁹² Preporučio je svim hodočasnicima *Katoličku akciju*,

89 „Jesensko rimsko hodočašće“, *Narodna sloboda*, 26. VI. 1925. str. 1.

90 „Hrvatskoj Katoličkoj Omladini“, *Narodna sloboda*, br. 27. 10. srpnja 1925. str. 2.

91 *Isto*.

92 *Isto*.

istaknuvši kako od nje svi očekuju preporod pojedinaca, obitelji, društva i čitava svijeta.⁹³ Stanje i prava katoličkih vjernika u Kraljevni SHS zabrinjavali su i hrvatske biskupe. *Narodna sloboda* objavila je dio *Okružnice* hrvatskih biskupa u kojoj upozoravaju svećenike i katolički puk na rad nekih krugova koji hoće odcjepljenje hrvatskoga naroda od Katoličke Crkve. Biskupi se osvrću na važnost proslave tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva na prostoru cijele države na blagdan Srca Isusova s posebnim naglaskom na hrvatsko jubilarno hodočašće u Rim, izražavajući uvjerenje da katolici neće slušati protivnike Rima.⁹⁴ Prema sačuvanim podacima poznato je da je te godine na hodočašće u Rim išao fra Jako Križić, tadašnji samostanski vikar na Humcu,⁹⁵ a zna se da je dopuštenje od provincijala tražio i fra Jozo Bencun, no nije pronađen podatak je li mu molba odobrena.⁹⁶ Dostupna arhivska građa ne otkriva više detalja o hercegovačkim vjernicima i svećenicima na ovome hodočašću.

Zaključak

Proslave dvaju jubileja 1925. godine dale su važan doprinos u jačanju hrvatske nacionalne svijesti te pripadnosti Katoličkoj Crkvi. Kroz pisanje tiskovina, objavljivanjem knjiga i znanstvenih članaka o povijesti Hrvata iz vremena kralja Tomislava proširila su se saznanja o vladavini kralja Tomislava i jačini hrvatske države. U organiziranju obilježavanja tisućite obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva u Bosni i Hercegovini velik doprinos dali su Katolička Crkva, Hrvatsko kulturno društvo Napredak, druga kulturna društva te političke stranke HSS i HPS. Javne manifestacije ovih proslava omogućile su Hrvatima da se javno promovira dio hrvatske prošlosti kada su Hrvati imali svoju državu i bili važan čimbenik u široj regiji, s ciljem da se odgovori beogradskim političkim krugovima koji su sve više ugrožavali prava hrvatskoga naroda i negirali bilo kakav povijesni kontinuitet hrvatske državnosti. Podizanjem spomen-ploča, grad-

93 *Isto.*

94 „Okružnica hrvatskih biskupa“, *Narodna sloboda*, br. 49, 11. XII. 1925., str. 1.

95 Ivan Crnogorac, „Fra Jako Križić (1893.-1945.)“, u: Robert Jolić (prir.), *Krvlju opečaćeni za nebo. Životopisi šezdeset šestorice hercegovačkih franjevac ubijenih u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Mostar, 2025., str. 441.

96 Robert Jolić, „Fra Jozo Bencun (1869.-1945.)“, u: Robert Jolić (prir.), *Krvlju opečaćeni za nebo. Životopisi šezdeset šestorice hercegovačkih franjevac ubijenih u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Mostar, 2025., str. 138.

njom crkava, organiziranjem sportskih natjecanja, kazališnih predstava i drugih kulturnih događanja obilježen je spomen na nekadašnju jaku i moćnu Hrvatsku. Odlazak Hrvata katolika na dva hodočašća u Rim učvrstio je odnose Hrvata i Katoličke Crkve, odnosno Svetoga Oca. Na tim hodočašćima papa je jasno dao do znanja što se očekuje od Hrvata, a isto tako javno je posvjedočio o dobrim odnosima hrvatskih vladara sa Svetom Stolicom.

TOMISLAV KARDUM

Hrvatski institut za povijest

tkardum96@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9445-9757>

UDK: 94(497.5)"10":329(497.5)"19"

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2026.12.57>

Prethodno priopćenje

Kralj Tomislav u predodžbama odabranih intelektualaca bliskih Hrvatskoj seljačkoj stranci i ustaškomu pokretu¹

Sažetak

Rad obrađuje odnos hrvatskih intelektualaca prema kralju Tomislavu od liberalizacije političkoga i javnoga života nakon smrti kralja Aleksandra do sloma Kraljevine Jugoslavije i u prvim godinama Nezavisne Države Hrvatske. Pritom se raščlanjuju sličnosti i razlike u tumačenjima važnosti i uloge kralja Tomislava u hrvatskoj povijesti iz očišta intelektualaca bliskih Hrvatskoj seljačkoj stranci (Ivo Šarinić, A. H. Žarković i sl.) u odnosu na nacionalističke intelektualce bliske ustaškomu pokretu, poput Ive Guberine koji je 1940. godine u *Hrvatskoj reviji* objavio članak u dva nastavka *Državna politika kralja Tomislava*. Rad pokazuje na koji su način intelektualci iz tumačenja Tomislavove vladavine izvlačili pouke za sadašnjicu koje idu u prilog pokretu koji su simpatizirali. Tako je za HSS-ove pristaše kralj Tomislav bio pokazatelj snage koju određenom narodu daje okupljanje iza neprikosnovenoga vođe, kakvim su smatrali i Vladka Mačeka, kao i primjer blagodatni jedinstva hrvatskih staleža, kakva je navodno postojala za vrijeme kralja Tomislava koji je opisivan kao svojevrsni „narodni vođa“, dok je Guberina argumentirao kako je Tomislav naposljetku „državni brod odveo onamo, gdje mu je bilo i mjesto – na Zapad“, afirmirajući time vjekovnu odanost Hrvata zapadnoj civilizaciji nasuprot Srbima i jugoslavenskoj ideji.

Ključne riječi: Kralj Tomislav; Hrvatska seljačka stranka; ustaški pokret; intelektualci; Vladko Maček.

1 Ovaj rad je podržan od strane Hrvatske zaklade za znanost u sklopu projekta broj MOBDOK-2023-8467.

King Tomislav in the Perceptions of Selected Intellectuals Aligned with the Croatian Peasant Party and the Ustaša Movement²

Abstract

The paper examines the attitudes of Croatian intellectuals towards King Tomislav from the liberalization of political and public life following the death of King Alexander till the end of the Kingdom of Yugoslavia and during the early years of the Independent State of Croatia. It analyzes the similarities and differences in interpretations of the role and significance of King Tomislav in Croatian history as articulated by intellectuals associated with the Croatian Peasant Party (HSS), such as Ivo Šarinić and A. H. Žarković, in contrast to nationalist intellectuals aligned with the Ustaša movement, such as Ivo Guberina, who published a two-part article entitled “The State Policy of King Tomislav” in *Hrvatska revija* (The Croatian Review) in 1940. The paper demonstrates how these intellectuals drew conclusions from their interpretations of Tomislav’s reign to advance the contemporary political movements they supported. For adherents of HSS, King Tomislav served as evidence of the strength a nation derives from uniting behind an unquestioned leader, a role they attributed to Vladko Maček, as well as an example of the benefits of social harmony and unity allegedly present during Tomislav’s time, with the king depicted as a kind of a “leader of the people”. In contrast, Guberina argued that Tomislav ultimately “steered the state ship to its rightful place – the West,” thereby affirming the age-old loyalty of the Croatian people to Western civilization in opposition to both the Serbs and the Yugoslav idea.

Keywords: King Tomislav; Croatian Peasant Party; Ustaša movement; intellectuals; Vladko Maček.

Uvod

Kralj Tomislav imao je važnu ulogu u hrvatskome nacionalnom imaginariju i procesu izgradnje modernoga hrvatskog nacionalnog identiteta.³ Takav je postupak, naravno, pravilo prilikom izgradnje nacije jer nacionalni preporod u pravilu karakterizira i pozivanje na heroje iz prošlosti.⁴ Očekivano, „na suvremeni hrvatski etnicitet

2 This work was supported by the Croatian Science Foundation under the project number MOBDOK-2023-8467.

3 Mario Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina: Kralj Tomislav između stvarnosti i mita te proslava tisućite obljetnice Hrvatskog Kraljevstva 1925. godine i njezini odjeci do danas*, Despot infinitus, 2017., str. 7-8.

4 John Hutchinson, *Modern Nationalism*, Fontana Press, 1994., str. 2.

značajno je utjecao osjećaj povijesnog kontinuiteta na prostoru koji su Hrvati nastanjivali⁵. Prvi kralj iz „narodne dinastije“ u tome je kontekstu jedan od najprikladnijih heroja iz prošlosti. Kralj Tomislav postao je važan dio onoga što Anthony Smith naziva „etno-poviješću“, pri čemu ta povijest nije objektivan prikaz prošlosti, nego „sjećanje i razumijevanje zajedničke prošlosti pripadnika etničke skupine“⁶.

Stoga i ne čudi da su kralja Tomislava spominjali i autori bliski Hrvatskoj seljačkoj stranci (HSS), kao i Ustaško-domobranskomu pokretu, dvama temeljnim pravcima hrvatske nacionalne politike u tridesetim godinama dvadesetoga stoljeća. Ovaj rad uspoređuje način na koji su intelektualci povezani s HSS-om i povezani s ustašama tumačili kralja Tomislava i njegovu vladavinu. Budući da je riječ o usporednome radu, promatra se samo HSS pod Vladkom Mačekom, a ne pod Stjepanom Radićem. U dvadesetima ustaški pokret ne postoji, dok Radićev HSS djeluje u drugačijemu kontekstu od Mačekova. S obzirom na to da je diktatura kralja Aleksandra onemogućila političko djelovanje, vremenski okvir rada sužen je na razdoblje od otprilike 1935. do 1941. godine, s određenim iznimkama, pa su tako analizirani i tekstovi objavljeni nekoliko godina ranije, ali i za vrijeme NDH. Putem percepcije kralja Tomislava odabrani intelektualci raspravljali su o hrvatskome identitetu te o metodama nacionalne borbe protiv jugoslavenskoga unitarizma.

O kralju Tomislavu ne znamo mnogo⁷, ali ovaj rad niti ne ulazi u to jesu li pojedine ocjene kralja Tomislava ispravne ili neispravne, nego sudove promatra u kontekstu političke ideologije, odnosno promatra način na koji dva suprotstavljena hrvatska nacionalistička pokreta tumače kralja Tomislava za svoje partikularne ciljeve. Promatra se način na koji se prikazuje Tomislav jer „slike prošlosti“, kako je zaključio Paul Connerton, „legitimiraju sadašnji društveni poredak“⁸. Kralj Tomislav svojevrsna je mitološka figura hrvatske

5 Danijel Džino, *Becoming Slav, Becoming Croat: Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Brill, 2010., str. 24.

6 Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, 1999., str. 16.

7 Tomislav Raukar, „Kralj Tomislav u hrvatskoj historiografiji 1925.–1995.“, u: *Prvi hrvatski kralj Tomislav: Zbornik radova*, Zajednica Duvnjaka Tomislavograd – Zagreb – Općinsko poglavarstvo Tomislavgrad, 1998., str. 205-206.

8 Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, 1989., str. 3.

nacije, a takve figure posebno su važne za nacionalizam jer su često predstavljene kao odraz zlatnoga doba nacije. Jedan od najvećih stručnjaka za pitanje nacionalizma Anthony Smith pojasnio je ulogu takvih ličnosti:

Ne samo da nacija mora imati drevnu prošlost na kojoj temelji svoje obećanje besmrtnosti; ona mora biti sposobna razotkriti slavno doba, zlatno doba svetaca i junaka, kako bi dala smisao svom obećanju obnove i dostojanstva. Što je etno-povijest bogatija i potpunija, to je uvjerljiviji njen zahtjev i dublji smisao koji može pogoditi srca pripadnika nacije. Osjećaj starine etno-povijesti zajednice, bez obzira na njezinu istinitost, kako su nacionalisti oduvijek razumjeli, kriterij je nacionalnog dostojanstva i mjera na kojoj moraju temeljiti svoj poziv za nacionalnu obnovu.⁹

Kako je Smith naveo, istinitost je u tome pogledu sekundarna i u krajnju ruku neprovjerljiva, što vrijedi za sve nacionalne mitove. „Sveci i junaci“ često imaju različito tumačenje ovisno o političkom spektru. Primjerice, Sv. Stjepan, mitska figura mađarske nacije, većinom je tumačen kao heroj, kao osoba koja je donijela Mađarima kršćanstvo i privela ih zapadnoj civilizaciji. No, takvo tumačenje, dominantno kod katoličkih konzervativaca, kritizirala je mađarska krajnja desnica u međuraću, sklona autohtonističkomu slavlju pretkršćanske mitske prošlosti koju je kralj Stjepan navodno uništio.¹⁰ George Schöpfflin ističe da simboli imaju ključnu ulogu u održavanju stabilnosti. Bez zajedničkih simbola i pravila društvo bi se moglo naći u stanju kaosa.¹¹ Upravo preko simbola povijesnih ličnosti, poput kralja Tomislava, oblikuje se zajedničko razumijevanje prošlosti i legitimiraju se suvremene političke ideje.

9 Anthony D. Smith, *National Identity*, Penguin Books, London, 1991., str. 160.

10 Krisztina Lajosi, „The Extension of Traditions: King Stephen I of Hungary and the Politics of Cultural Nationalism“, u: *Networks, Narratives and Nations: Transcultural Approaches to Cultural Nationalism in Modern Europe and Beyond*, Amsterdam University Press, 2022., str. 223-225, 229.

11 George Schöpfflin, *Nations, Identity, Power*, New York University Press, 2000., str. 28.

HSS: Kralj Tomislav kao autohtoni narodni vođa

Ideologija Mačekova HSS-a populistička je, u smislu da promatra društvo kroz prizmu „naroda“ čijim su interesima suprotstavljene „odnarođene elite“.¹² Seljaštvo je poistovjećivano s (hrvatskim) narodom, pa je tako glavni odbor HSS-a 7. ožujka 1919. godine zaključio da „hrvatsko seljatstvo nije samo stalež u političkom smislu, nego je ono i samo za sebe narod, hrvatski narod“¹³. Tako definiran narod naravno predstavlja HSS sa svojim „vođom“ Vladkom Mačekom. Ta je opaska bitna za promatranje odnosa HSS-a prema kralju Tomislavu. HSS je u tridesetim godinama prerastao u hrvatski nacionalni pokret, a nacionalistička mobilizacija, kako su pojasnili Levinger i Franklin Lytle, ima „trijadnu strukturu“. Ona se sastoji od slavne prošlosti, degradirane sadašnjosti i utopijske budućnosti. Utopijska budućnost ima u nacionalističkoj mobilizaciji karakteristike slavne prošlosti, odnosno trebala bi ih imati.¹⁴ HSS „slavnu prošlost“ crpi iz nekoliko izvora, ali jedan je od glavnih doba „narodnih vladara“. Ideolozi HSS-a predstavljaju „seljačku ideologiju“ kao autohtoni proizvod nasuprot „stranim“ importiranim ideologijama, koje su i feudalizam i liberalizam, a u suvremeno doba i fašizam i komunizam.¹⁵ U zlatnome dobu narodnih vladara navodno je, kako tumači Ivo Šarinić u knjizi *Ideologija hrvatskog seljačkog pokreta* čiji je sadržaj uoči objave odobrio Vladko Maček, hrvatski kralj bio „starješina velike seljačke narodne obitelji“¹⁶. No, ubrzo dolazi do prodora „stranih kultura, naročito rimske civilizacije“ pa se vladari otužuju „svome seljačkom rodu i koljenu“¹⁷. Sam Maček tumačio je pobunu Matije Gupca, koja je slavljena u promidžbi HSS-a, kao borbu za re-

12 Za takvo definiranje populizma vidi: Cas Mudde – Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2017., str. 5-6.

13 Rudolf Herceg, *Nemojmo zaboraviti: Hrvatska politika mora biti seljačka*, Jugoslovenska štampa, 1928., str. 46.

14 Matthew Levinger – Paula Franklin Lytle, „Myth and Mobilisation: The Triadic Structure of Nationalist Rhetoric“, *Nations and Nationalism*, 7, br. 2, 2001., str. 175-194.

15 Vidi primjerice: Ivo Šarinić, *Hrvatska seljačka demokracija*, Tisak Tipografije, 1936., str. 25-29.

16 Ivo Šarinić, *Ideologija hrvatskog seljačkog pokreta*, Nakladni zavod Jos. Čaklović, 1935., str. 29.

17 *Isto*, str. 29.

stauraciju toga „starog poretka“. Matija Gubec nije se borio za, kazat će Vladko Maček, „nikakove moderne ideje, nego je geslo glasilo jednostavno ‘za staru pravicu’“¹⁸. Ideju o zlatnome dobu narodnih vladara pojasnio je detaljnije Šarinić:

Za narodnih dinastija hrvatski narod imade doista pravu svoju seljačku državu sve do nesretnoga kralja Zvonimira, koji već imade oko sebe sjajan dvor i dvorjanstvo po franačkom uzoru, te je okružen popovima latinašima. Njega ne vode više zasade tradicionalnog hrvatskog seljačkog prava – stare pravice, – već se on povodi za romanskom kulturom i rimskim građanskim pravom. Zato i dobiva protiv sebe sav hrvatski seljački narod, a završava život tragičnom smrću.¹⁹

Šarinić tumači smrt kralja Zvonimira u kontekstu primanja „stranih“ običaja i preslikavanja zapadnih obrazaca. Riječ je o svojevrsnoj iteraciji staroga pravaškog tumačenja nasuprot, primjerice, tumačenjima Milana Šufflaya koji je kralja Zvonimira hvalio upravo zbog odanosti zapadnoj kulturi.²⁰ Šarinić ne teoretizira o kralju Tomislavu, ali može se pretpostaviti da je on predstavljao vrhunac toga mitskog zlatnog doba hrvatske povijesti. Šarinić će tek reći da je na Duvanjskome polju okrunjen kralj Tomislav, gdje je „i danas pravi centar najčišćeg narodnog govora i duha“²¹.

Na drugim mjestima u HSS-ovoj promidžbi tumačeno je kako je Tomislav bio uspješan vladar jer su njegovi podanici bili složni. Poruka je bila jasna – na isti način Hrvati moraju biti složni uz svoga „vođu“ Mačeka kako bi ostvarili svoje ciljeve. U stranačkome glasilu *Seljački dom* jedan je stranački prvak iz Bosne poručio da: „Hrvatskom narodu, dok je pod svojim kraljem Tomislavom bio složan i organiziran, nije mogla naškoditi nikakva sila, no čim je postao nesložan, navalili su neprijatelji sa svih strana, pa je i posljednji kraj

18 Bogdan Radica, „Autobiografija u jednom razgovoru: neobjavljen tekst iz razgovora B. Radice s dr. Vladkom Mačekom u New Yorku 1947.“, *Hrvatska revija* (München), 1974., br. 2, str. 133.

19 I. Šarinić, *n. dj.*, str. 79-80.

20 Ivo Žanić, „The Curse of King Zvonimir and Political Discourse in Embattled Croatia“, *East European Politics and Societies*, 9, 1995., br. 1, str. 90-122.; Tomislav Kardum, „Ideološki pogledi Milana Šufflaya“, *Časopis za suvremenu povijest*, 52, 2020., br. 3, str. 919-920.

21 I. Šarinić, *n. dj.*, str. 25. Više o nastanku priče o krunidbi na Duvanjskom polju vidi: M. Jareb, *n. dj.*, str. 47-51.

Petar Svačić morao izgubit i svoj život braneći slobodu naroda. Sloga je dakle bila i tu kao i uobće najjače oružje u borbi pojedinih naroda za njihovu slobodu.”²²

Pedagog dr. Sigismund Čajkovac, istaknuti član HSS-a, održao je u siječnju 1941. godine govor u Zagrebu na jednome događaju Narodne uzdanice. Također je apelirao na slogu kao u Tomislavovo doba, poručivši neimenovanim protivnicima da, usprkos svomu neprijepornom nacionalnom fanatizmu, idu na ruku neprijateljima hrvatskoga naroda. Pritom je, naravno, mislio na pristaše ustaškoga pokreta koji kritikom Mačeka, smatrao je Čajkovac, ruše ne samo Mačekov autoritet nego i snagu Hrvatske, kao što bi se dogodilo i u Tomislavovo doba da je vladala nesloga: „Štuje se riječ našeg Vodje ovdje i vani dotle, dok može pokazati na slogu svog naroda. Ima poštenih ljudi i kristalnih značajeva, koji bi i desnu ruku položili u vatru za svoje uvjerenje, ali više puta ne znadu shvatiti doseg svojih riječi. Samo tako možemo protumačiti njihov rad protiv sloge i jedinstva. Samo slozi možemo zahvaliti, da smo gotovo obnovili teritorij kraljevstva Tomislava.”²³

Na drugim mjestima kralj Tomislav također je tumačen u skladu s određenim obrascima ideologije HSS-a. Pedagog i teoretičar kulture Alfonso Heisinger, pod polupseudonimom A. H. Žarković, u svome je velikom eseju o nacionalizmu za neslužbeno glasilo stranke *Hrvatski dnevnik* definirao nacionalizam kao načelo suprotstavljeno imperijalizmu. Upravo je Tomislav kao narodni vladar dokaz spomenute dihotomije i superiornosti nacionalističkoga načela, argumentirao je Žarković. Naime, on je porazio, kao oličenje obrambenoga nacionalizma, agresivni mađarski i bugarski ekspanzionistički imperijalizam. „Hrvati bijahu“, kako navodi, „u srednjem vijeku među glavnim predstavnicima borbe na narodnu slobodu i za narodne države protiv imperijalizma i svjetskog carstva“. Žarković je zaključio kako se „i najveći hrvatski kralj bori protiv mađarskog i bugarskog imperijalizma“²⁴.

22 Ivan Begić, „Hrvatski narod ide polagano, ali sigurno svom cilju“, *Seljački dom* (Zagreb), 30. IX. 1937., str. 1.

23 Antun Šenda, „Hrvati muslimani u Zagrebu – kao kod kuće“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 18. I. 1941., str. 9.

24 A. H. Žarković, „Razvitak europskog nacionalizma“, *Hrvatski dnevnik* (Zagreb), 24. IX. 1939., str. 15-16.

(Pro)ustaški intelektualci: Kralj Tomislav kao simbol zapadne orijentacije

Intelektualci bliski ustaškomu pokretu na drugačiji su način tumačili nasljeđe kralja Tomislava od intelektualaca bliskih HSS-u. Takve intelektualce nazivam (pro)ustaškim intelektualcima jer je teško utvrditi tko je bio član ustaškoga pokreta, a tko je samo bio blizak njegovim idejama.²⁵ No, svakako je kod svih intelektualaca koje ću spominjati riječ o osobama koje su načelno podržavale koncepciju ustaškoga pokreta, koja je podrazumijevala bezuvjetno protivljenje Jugoslaviji, uključujući nasilnim sredstvima, nasuprot politici sporazuma HSS-a.

Jedan je od takvih intelektualaca Ivo Guberina²⁶ koji je 1940. godine u *Hrvatskoj reviji* objavio članak u dva nastavka o kralju Tomislavu, u kojemu je tumačen uglavnom kroz okcidentalističke naočale, kao odraz vjekovne hrvatske pripadnosti zapadnoj civilizaciji. Hrvati su, smatrao je Guberina, „jedini narod na Zapadu, koji nemaju tužne uspomene poganske povijesti“²⁷. Na taj je način Guberina tumačio i Crkveni sabor, kao i vanjskopolitičku orijentaciju kralja Tomislava koji je navodno iskorijenio nezapadne elemente iz hrvatske države:

Problem glagoljice u našoj narodnoj državi, a posebno za vladanja Tomislavova, nije bio nikakav narodni problem. To je bila privremena infiltracija bizantinske kulture u naš narodni organizam. Kako je ovaj organizam već dobrano bio izgrađen na zapadnoj kulturnoj orijentaciji, to je onda prirodno, da i ova privremena infiltracija nije mogla zahvatiti jačega maha: I hrvatska crkva (Nin) i hrvatska država to su brzo uvidjeli i spremno poslušali upute Rima i glagolicu tiho likvidirali ili, bolje, odrezali joj žile, a da bi se mogla svestrano raširiti i stvoriti situaciju, koju je stvorila u Bugarskoj. Kralj Tomislav sve je to brzo uvidio i svoj državni brod odveo onamo, gdje mu je bilo i mjesto: na Zapad.²⁸

25 Mario Jareb, *Ustaško-domobranski pokret: Od nastanka do travnja 1941.*, Školska knjiga – Hrvatski institut za povijest, 2006., str. 458.

26 Tijekom 1940. godine vojne i banske vlasti više su puta zamijetile djelovanje Ive Guberine na liniji ustaškoga pokreta. HR-HDA-1354, Režimske i reakcionarne organizacije, inv. br. 610, Primorski žandarmerijski puk izvještava kabinet bana o djelovanju Ivana Guberine, 21. 7. 1940.; inv. br. 637, Izvještaj ispostave banske vlasti u Splitu o djelovanju frankovaca, 3. 3. 1940.

27 Ivo Guberina, „Državna politika kralja Tomislava“, *Hrvatska revija* (Zagreb), 1940., br. 10., str. 518.

28 *Isto*, str. 605.

Netom po osnutku NDH Vladimir Židovec, karlovački publicist, ubrzo i diplomat, objavio je u mjesečniku *Hrvatska smotra* članak „In hoc signo vinces!“ u kojemu se obračunao s ideologijom HSS-a, dijelom i pozivajući se na nasljeđe kralja Tomislava. Poglavnik Ante Pavelić u tekstu je predstavljen kao Tomislavov nasljednik, dok je *Sporazum Cvetković-Maček* kao djelo HSS-a propao „jer Istok i Zapad ne mogu se sporazumjeti. To su dva mentaliteta koji su najoprečniji“. Ustaška borba pak nastavlja prozapadnu orijentaciju i potpuni raskid s istokom kakav je davno zacrtao kralj Tomislav: „Seljačka stranka nije razumjela, ali je razumio Poglavnik i hrvatski ustaški pokret. Ustaška borba, koja je već dovela do pobjedonosnog oslobođenja, nastavlja ono što je započeo naš slavni kralj Tomislav I. kad se je odlučio za Zapad a ne za Bizant. Za splitskih sabora 926.-928. odlučena je već naša pripadnost zapadnoj kulturnoj sferi.“²⁹

Tumačenja poput Guberinina i Židovčeva ušla su u obrazovni sustav NDH. U udžbeniku za III. razred realne gimnazije iz 1943. godine tako se navodi da je Tomislav „najvažniji hrvatski vladar, jer je državnoj politici osigurao pravi smjer“. Naime, „slavensko se dakle bogoslužje ipak održalo, jer je iz njega brzo izčezao bizantski duh, i otda su hrvatski vladari svi od reda zaštitnici glagoljice“³⁰.

O kralju Tomislavu pisao je i ministar prosvjete NDH, filozof Julije Makanec u knjižici *Veličina i propast Kraljevstva hrvatskoga*. Prema Makancu, Tomislavova Hrvatska bila je „najjača i najuredjenija država na Balkanu i uopće na jugoistoku Evrope“³¹. Tomu su prethodile Tomislavove vojne pobjede koje su ujedno značile i obranu Europe od Azije. Tako je Tomislav pobijedio Mađare koji su „bili divlji konjanički narod, koji se sastojao od mješavine tursko-tatarskih i finsko-ugarskih rasnih sastojaka“ te su kao „ratoborni i pljačkaški nomadi“ bili „velika opasnost za Europu“. Upravo je zato Tomislavova pobjeda nad Mađarima „od evropskog značaja“³². Također, Tomislav je pobijedio i Bugare koji su bili još jedna „oluja sa Istoka“³³.

29 Vladimir Židovec, „In hoc signo vinces!“, *Hrvatska smotra* (Zagreb), srpanj 1941., str. 342-343.

30 Živko Jakić, *Poviest srednjega vieka za VI. razred srednjih škola*, drugo izdanje, Izdanje nakladnog odjela hrvatske državne tiskare, 1943, str. 90.

31 Julije Makanec, *Veličina i propast Kraljevstva hrvatskoga*, Promičba Ustaške mladeži, 1942., str. 54.

32 *Isto*, str. 48-49.

33 *Isto*, str. 48-50.

Zaključak

Selektivna analiza prikaza kralja Tomislava u radovima intelektualaca bliskih HSS-u i ustašama pokazuje kako je povijesna figura prvoga hrvatskog kralja imala snažnu simboličku funkciju u ideološkim nadmetanjima tadašnjih političkih i intelektualnih elita. Iako su i HSS i intelektualci bliski ustaškomu pokretu polazili od istoga povijesnog lika, njihova su tumačenja bila znatno različita, oblikovana u skladu s vlastitim političkim ciljevima i svjetonazorskim okvirima. Za HSS-ove autore kralj Tomislav predstavljao je ideal „narodnog vođe“, središnju figuru jedinstva hrvatskoga naroda i simbola sloge. Njegova vladavina interpretirana je kao zlatno doba „autohtonoga“ hrvatskog poretka, slobodna od stranih, importiranih ideologija. Ovakva interpretacija poslužila je za legitimiranje politike Vladka Mačeka i naglašavanje važnosti jedinstva oko HSS-a kao nacionalnoga pokreta. S druge strane, (pro)ustaški intelektualci, poput Ive Guberine ili Julija Mankanca, u Tomislavu su vidjeli preteču hrvatske orijentacije prema Zapadu i odlučna borca protiv „istočnih“ utjecaja. Tomislav je u tome narativu bio svojevrsni prvi simbol hrvatske graničarske misije³⁴ i dokaz vjekovne prozapadne orijentacije hrvatskoga naroda. Takvo tumačenje služilo je kao opravdavanje radikalnoga prekida s jugoslavenstvom.

Komparativna analiza ovih dvaju pristupa pokazuje da su oba tabora, iako različita u političkim sredstvima i ciljevima, koristila povijesni mit kako bi oblikovala suvremeni identitet i mobilizirala pristaše. Kralj Tomislav time nije bio samo povijesna ličnost nego i simbolički instrument u borbi za određivanje smjera hrvatske politike i društva u turbulentnome razdoblju kasnih tridesetih i početka četrdesetih godina 20. stoljeća.

34 Takav se narativ uklapa u ono što Schöpflin naziva mitom o „iskupljenju i patnji“. Vidi: George Schöpflin, „The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths“, u: *Myths and Nationhood*, Geoffrey A. Hosking – George Schöpflin (ur.), Routledge, 1997., str. 29.

MIRNA BRKIĆ VUČINA

Sveučilište u Mostaru, Filozofski fakultet

mirna.brkicvucina@ff.sum.ba

<https://orcid.org/0000-0002-9560-7336>

UDK: 821.163.42-311.6.09

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2026.12.67>

Prethodno priopćenje

Hibridna žanrovska struktura povijesnoga romana Velimira Deželića starijega *Prvi kralj* (1903.)

Sažetak

Povijesni je roman u hrvatskoj književnosti jedan od najvitalnijih i najprilagodljivijih žanrova. Od prvoga pravog povijesnoga romana u hrvatskoj književnosti, Šenoina *Zlatarovog zlata* (1871.), pokazuje izrazite sposobnosti transformacije, tj. prilagođavanja raznim namjerama, ukusima i interesima. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća pojavljuju se u hrvatskoj književnosti prvi znaci „raslojavanja“ povijesnoga romana. Tako su nastale razne inačice senzacionalističkoga i zabavnoga pseudopovijesnoga romana koji je osvajao čitatelje i predstavljao naše prve *bestsellere*. Piscima ovakva tipa povijesnoga romana stalo je, u prvome redu, da na zanimljiv i nepretenciozan način prezentiraju širim čitateljskim slojevima građu iz hrvatske povijesti i da jednostavno posreduju kršćanske i domoljubne vrijednosti. Najpopularniji pisci ovoga izdanka hrvatskoga povijesnoga romana bili su Marija Jurić Zagorka i Velimir Deželić stariji. Deželić je napisao, po uzoru na Šenou i Sienkiewicza, desetak povijesnih romana u kojima najčešće tematizira događaje iz rane hrvatske povijesti, iz doba slavnih narodnih vladara te borbe između poganstava i kršćanstva. U romanu *Prvi kralj* (1903.) Deželić će izgraditi i literarizirati lik prvoga kralja Tomislava i njegovo slavno doba. U radu će se analizirati hibridnost Deželićeva tipa povijesnoga romana na primjeru romana *Prvi kralj*, dakle povijesni, religiozni i romantičarski sloj, od kojih svaki ima svoju funkciju u tekstu. Deželić uspješno isprepliće sva tri sloja u romanu, što mu u konačnici osigurava siguran prijam u krug širega čitateljstva.

Ključne riječi: Velimir Deželić st.; povijesni roman; hibridnost žanra.

The hybrid genre structure of Velimir Deželić, Sr.'s historical novel *The First King* (1903)

Abstract

The historical novel is one of the most vital and adaptable genres in Croatian literature. Since the first true historical novel in Croatian literature, *Šenoa's Goldsmith's gold* (1871), it has shown a distinct ability to transform, i.e., adapt to various intentions, tastes and interests. At the end of the nineteenth and beginning of the twentieth centuries, the first signs of the stratification of the historical novel appeared in Croatian literature. Thus, various versions of the sensational and entertaining pseudo-historical novel emerged, which captivated readers and represented our first bestsellers. The writers of this type of historical novel were primarily concerned with presenting material from Croatian history to a wider readership in an interesting and unpretentious way and with simply conveying Christian and patriotic values. The most popular writers of this offshoot of the Croatian historical novel were Marija Jurić Zagorka and Velimir Deželić, Sr. Deželić wrote, following the example of *Šenoa* and Sienkiewicz, around ten historical novels in which he most often thematized events from early Croatian history, from the era of famous national rulers and the struggle between paganism and Christianity. In the novel *The First King* (1903), Deželić developed and literarized the character of the first Croatian king Tomislav and his glorious era. This paper will analyze the hybridity of Deželić's type of historical novel using the example of the novel *The First King*, i.e., the historical, religious and romantic layers, each of which has its own function in the text. Deželić successfully intertwines all three layers in the novel, which ultimately ensures its safe reception by a wider readership.

Keywords: Velimir Deželić, Sr.; historical novel; hybridity of genre.

Interpretaciju povijesnoga romana Velimira Deželića starijega *Prvi kralj* (1903.) započet ćemo podsjećanjem na *šenoinsku* koncepciju povijesnoga romana u hrvatskoj književnosti. August Šenoa (1838. – 1881.) napisao je pet povijesnih romana i uvodi u hrvatsku književnost istinski novu koncepciju ovakva tipa romana. Povijest je za njega sredstvo nacionalnoga odgoja njegova naroda i škola rodoljublja,¹ ali ona je, kako piše u predgovoru *Seljačkoj buni*, i zrcalo sadašnjega doba, dakle u pravome smislu *magistra vitae*. U istome predgovoru potvrđuje se Šenoina ideja povijesnoga napretka kao središnja nit vodilja u autorovu razgovoru s poviješću.²

1 Usp. Dubravko Jelčić, *Šenoa*, Naklada Slap, 1984., str. 167.

2 Usp. Julijana Matanović, *Krsto i Lucijan: Rasprave i eseji o povijesnom romanu*, Naklada Ljevak, 2003, str. 79.

Tipološki gledano, Šenoini povijesni romani slijede pripovjedni obrazac povijesne fikcije koji je u književnost uveo Walter Scott, no prilagodio ga je specifičnim hrvatskim prilikama i domaćoj književnoj tradiciji. Za Šenou povijest nema pomoćnu funkciju: ona je akter romaneskno-ga svijeta i bitan čimbenik naracije. Utkana je u radnju i na nju bitno utječe. Odatle potreba za što većom vjernošću u prikazivanju sredine, kulturnih i socijalnih prilika, za pozivanjem na autentične povijesne dokumente i sl.³ Poticaj Šenoinu romanu uvijek je neki stvarni povijesni događaj oprimjeren povijesnim dokumentima, a zatim oko njega stvaralačka mašta plete mrežu fikcionalnih zbivanja čiji su akteri ili izmišljeni ili povijesno značajni.⁴ U predgovoru *Diogenesu* Šenoa je napisao da je prizore i likove iz svoje mašte dodao samo ondje „gdje nam se povijest većim dijelom iznevjerila, a to se tiče ponajviše ljubavnih intriga“⁵. Tako nastaje specifično međuprožimanje fikcionalnoga i historijskoga u vidu dvosmjernoga procesa: historizacije fikcije i fikcionalizacije historije. Historiografski materijal osigurava vjerodostojnost naracije, a naracija udahnuje životnost suhoj povijesnoj građi.⁶ Šenoa je u tolikoj mjeri obilježio svoje vrijeme, pa se čitavo razdoblje u kojemu je aktivno djelovao i stvarao, od 1865. do 1881. godine, naziva Šenoinim dobom. To je doba u kojemu je povijesni roman doživio svoju punu afirmaciju i postao omiljenim literarnim žanrom te se stvara naša prva stalna građanska čitateljska publika.⁷

Hibridna žanrovska struktura povijesnoga romana Prvi kralj Velimira Deželića starijega

Povijesni roman kao žanr pokazuje od svoga nastanka izrazite sposobnosti transformacije, tj. prilagođavanja raznim namjerama, ukusima i interesima. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća pojavljuju se u hrvatskoj književnosti prvi znaci „raslojavanja“ povijesnoga romana, tj. njegova strukturalnog prilagođavanja aktualnim ukusima i potrebama potencijalnih konzumenata. Piscima kao što su Higin Dragošić, Hinko Davila, Ivan Devčić, Milutin Mayer, Velimir Deželić st. ili Marija Jurić Zagorka stalo je, u prvome redu, da

3 Usp. Krešimir Nemeč, *Tragom tradicije*, Matica hrvatska, 1995., str. 15.

4 *Isto*, str. 16.

5 *Isto*, str. 21.

6 *Isto*, str. 17.

7 *Isto*, str. 23.

na zanimljiv i nepretenciozan način prezentiraju širim čitateljskim slojevima građu iz hrvatske povijesti i da jednostavno posreduju tradicionalne kršćanske i domoljubne vrijednosti. Zato se služe gotovim pripovjednim obrascima i postupcima preuzetima od Šenoa, Tomića i Kumičića, ali i stranih autora trivijalnih romana koji su u to vrijeme bili vrlo popularni: Suea, Dumasa oca i sina itd. Šenoin romaneskni model podvrgnut je na taj način simplifikaciji. Od njega se preuzimaju jednostrano samo neke, uglavnom slabije strane: crno-bijela tehnika u prikazivanju karaktera, sentimentalizam, patetika i sl. Osnovna pažnja usmjerena je na akciju, na stvaranje burnih zapleta i raspleta, na stalne borbe sa „silama zla“. Tako su nastale razne inačice hrvatskoga senzacionalističkog i zabavnog pseudopovijesnog romana koji je osvajao čitateljske mase i predstavljao naše prve *bestsellere*. Daleko najpopularniji pisci ovoga trivijalnog izdanka hrvatskoga povijesnog romana bili su Velimir Deželić st. i Marija Jurić Zagorka.⁸

Velimir Deželić st. (1864. – 1941.) napisao je, po uzoru na Šenu i Sienkiewicza, desetak povijesnih romana u kojima najčešće tematizira događaje iz rane hrvatske povijesti, iz vremena slavni narodnih vladara te borbe između poganstava i kršćanstva (*U buri i oluji* 1902., *Prvi kralj* 1903., *Car Dioklecijan* 1906., *Hadžibova kob* 1908., *U službi kalifa* 1909., *Hrvatske slave sjaja* 1924., *Mandaljena pobjednica* 1926., *U pandžama lava* 1929., *Prokleti grad* 1930., *Majka velikoga kralja* 1931., *Petar Krešimir* 1932.). Sva ta djela pokreću iskreno rodoljubno nadahnuće i kršćanska etika s intencijom da se i u čitatelja osnaže nacionalni i vjerski osjećaji. Stoga se romantičarski idealiziraju hrvatski kraljevi, banovi i knezovi te oni postaju „simboli naše hrvatske historijske drame i naše nacionalne sudbine“⁹. U kreiranju povijesne pozadine Deželić se uglavnom koristi rezultatima naše starije historiografije (Klaić, Smičiklas, Šišić), a zapleti se temelje na romantičarskim motivima: na strastvenim ljubavnim vezama, državnim spletkama, na djelovanju fatalnih žena i likova zla. Radnja je dramatična, opisi su izrazito dekorativno stilizirani, dok su likovi shematizirani i vrlo jednostavno i plošno ocrtani.¹⁰

8 Usp. K. Nemeč, *n. dj.*, str. 29.

9 Nedjeljko Mihanović, „O umjetničkoj strukturi Deželićeva djela“, *Forum*, br. 12, 1992., str. 503-504.

10 Usp. K. Nemeč, *n. dj.*, str. 30.

U romanu *Prvi kralj* (1903.) povijesni se sloj ostvaruje posredstvom jednoga ključnog događaja (krunidba kralja Tomislava na Duvanjskome polju) i ključne osobe (kralj Tomislav). U radu ćemo analizirati hibridnost Deželićeva tipa povijesnoga romana na primjeru romana *Prvi kralj* u kojemu se isprepliću povijesni, religiozni i romantičarski sloj. Sva tri sloja imaju funkciju u romanu: povijesni da bi prošlost bila zrcalo sadašnjosti i učiteljica života; religioznim temama naglašava se moralno-didaktična funkcija književnosti i treći je sloj romantičarski, kojim se privlači čitateljska publika.

Povijesni sloj romana *Prvi kralj*

Za razliku od Šenoe čiji su glavni likovi uvijek fiktivni likovi ili tzv. sporedne figure povijesti, Deželić ispisuje romansiranu biografiju velike povijesne ličnosti, kralja Tomislava. Temeljna je crta njegova stila vjernost *šenoinskoj* tradiciji romantičarskoga realizma, u kojoj je ključno da fabula i protagonisti istaknu osnovnu moralnu, vjersku i političku poantu – nerijetko sve tri zajedno. Vjeran toj shemi romansiranja, Deželić u romanu *Prvi kralj* želi, prije svega, kroz lik prvoga hrvatskog kralja Tomislava naglasiti slavu nekadašnjega Hrvatskoga Kraljevstva, istaknuti ulogu što je Hrvatska uz pomoć Svete Stolice ima u ovome dijelu Europe te potrebu narodne sloge i međunarodnoga mira. Roman je tiskan 1903. godine, dakle na vrhuncu hrvatske borbe za emancipaciju od khuenovske mađarizacije javnoga života. Deželić je na sebe uzeo zadaću pokazati da Hrvatska nije i neće biti ničija provincija ni kolonija, nego da u Hrvata postoji snažna svijest o samobitnosti, samostalnosti i slobodi.¹¹ Iako on u romanu uvelike slijedi *šenoinsku* koncepciju povijesnoga romana, nema karakteristične *šenoinske* prve rečenice na početku romana – precizne datacije i lokacije, nego roman počinje nečim tipičnim za Deželića – opisom pejzaža, zanosnim i patetičnim prikazom grimiznih zora ponad Duvanjskoga polja: „Grimizna rumen obasu vrhunce zalengora Vrana i Orlokuka i nagoviješta da već rudi zora i dozivlje žarko sunce novoga dana, prosipajući ispred njega svoje rumene ruže i rubine.“¹²

Kako navodi Mario Jareb u *Uvodu* knjige *Kralj Tomislav kroz tisuć godina* (2017.), u svijesti prosječnoga Hrvata srednjovjekovni kralj

11 Usp. Vladimir Lončarević, pogovor romanu Velimir Deželić stariji, *Prvi kralj*, Verbum, 2011., str. 326.

12 Velimir Deželić stariji, *Prvi kralj*, Verbum, 2011., str. 7.

Tomislav prisutan je kao povijesna ličnost iz starih izdanja povijesnih udžbenika. U njima je prevladavala priča o njemu kao prvome hrvatskom kralju okrunjenu na općenarodnome hrvatskom saboru na Duvanjskome polju i kao utemeljitelju ujedinjena snažnog i neovisnog Hrvatskoga Kraljevstva.¹³ Ta je priča nastala u vremenima kada su Hrvati bili razdijeljeni neprirodnim granicama u okviru Austro-Ugarske Monarhije i kada je autonomna Trojedna Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija kao nasljednica nekadašnjega Hrvatskoga Kraljevstva živjela sputana ograničenjima *Hrvatsko-ugarske nagodbe* u okviru ugarskoga dijela Monarhije. Zbog toga je takva priča o jakome i neovisnome hrvatskom kralju koji je pobijedio Mađare i protjerao ih preko rijeke Drave bila i svjetionik nade da bi se i tadašnji Hrvati mogli osloboditi mađarske prevlasti i obnoviti svoju snagu i neovisnost.¹⁴ Upravo zbog tih analogija, prepoznavanja prošloga u budućemu i budućega u prošleme, odnosno shvaćanja povijesnoga romana kao ključa za iščitavanje aktualnoga stanja, Deželić, kao i Šenoa, piše svoje povijesne romane.

Svi Deželićevi povijesni romani imaju naglašenu didaktičnu dimenziju i na neki način opominju suvremenike i ukazuju na kobne posljedice koje mogu nastati gubitkom narodne sloge, jedinstva i socijalne ravnoteže. Povijesni događaji šifra su za rješavanje sadašnjih problema.¹⁵ O Tomislavu kao vladaru zna se zapravo vrlo malo. Povjesničari njegovu vladavinu općenito stavljaju u razdoblje od 910. do oko 928. godine, a Tomislav je bio hrvatski vladar iz roda Trpimirovića, koji je na tome mjestu vrlo vjerojatno naslijedio kneza Muncimira (po svoj prilici i oca). U to je doba hrvatska kneževina već više desetljeća bila potpuno samostalna i doživjela je snažan gospodarski razvoj te procvat kulture i umjetnosti.¹⁶

Iako u dostupnim izvorima nema spomena o tome kada bi Tomislav uzeo ili stekao naslov kralja i je li uopće bio okrunjen i s kakvom krunom, ipak je povjesničarima u 19. stoljeću to bilo sasvim dovoljno da ga proglase ne samo prvim hrvatskim kraljem, što je i očito bio, nego su zaključili i kako se to sigurno dogodilo baš 925. godine.

13 Mario Jareb, *Kralj Tomislav kroz tisuć godina*, Despot Infinitus d.o.o., 2017., str. 7.

14 Usp. M. Jareb, *n. dj.*, str. 8.

15 Usp. K. Nemeč, *n. dj.*, str. 22.

16 Usp. M. Jareb, *n. dj.*, str. 9.

Tomu je dodana i priča o krunidbi na narodnome saboru na Duvanjskome polju pa se mit stvoren o kralju Tomislavu sastojao od malobrojnih činjenica i brojnih nepotvrđenih pretpostavki.¹⁷ *Krivac* je za to Ivan Kukuljević Sakcinski koji je 1879. napisao, a 1881. godine objavio opširnu raspravu o Tomislavu, prvome hrvatskom kralju. Prihvativši krajnje nepouzdana priče prenesene u *Ljetopisu popa Dukljanina* i raspoložuci s vrlo ograničenim izvorima, zaključio je da je Tomislav okrunjen za kralja 925. godine na Duvanjskome polju.¹⁸

Deželić na samome početku romana dan Tomislavove krunidbe opisuje kao jedan od najvećih dana za hrvatski narod: „(...) dan kojim je hrvatski narod imao započeti novi život, novu sreću i novu slavu“¹⁹.

Opis kralja Tomislava očekivano je idealiziran:

Odjeven u grimizne haljine, koje su sjale od dragulja, bio je opasan dragocjenim pojasom, a draguljima mu blistaju i podveze oko goljenica. Visoka čela, vedrih bistrih očiju, jak još i snažan, velik i sjajan stupa onaj u kojega se upiru sve oči, radi kojega su svi onamo došli, onaj kojega je ime drhtalo na ustima čitavoga naroda. Na usnama mu lebdi neki ljubazni, blagi podsmijeh, a u njegovim očima sjaji plamen dobrote i ljubavi, plamen uzvišena zadovoljstva, koji pokazuje da osjeća ljubav svoga naroda i da ga ta ljubav veseli. Na glavi još nema krune, a ni kraljevski ga plašt još ne resi. Ali čitava njegova pojava odaje ga kraljem.²⁰

I Tomislavova supruga Mara opisana je kao snažna Hrvatica i kršćanka (potvrdu ovoga podatka ne nalazimo u povijesnim izvorima): „Kraljica Mara dokazala je u više prilika da je je junakinja“²¹. Inteligentna i pronicljiva već na dan krunidbe shvaća da latinski svećenici spletkare protiv kralja. Zanimljivo je da se ona u romanu više ne spominje.

Druga idejna linija romana ističe važnost i značenje borbe za liturgiju na narodnome jeziku, za koje pravo se kod pape Ivana X., kako opisuje Deželić u romanu, izborio ninski biskup Grgur. Deželić u romanu opisuje dva splitska crkvena sabora navodeći da je glavna

17 *Isto*, str. 21.

18 *Isto*, str. 48.

19 V. Deželić, *n. dj.*, str. 8.

20 *Isto*, str. 17.

21 *Isto*, str. 34.

tema na njima bila pitanje slavenskoga bogoslužja. No, kako navodi Jareb: „Ti su sabori od velike važnosti za naša današnja znanja o stanju u Hrvatskoj u doba njegova održavanja jer su na njima raspravljana pitanja uređenja crkvenih odnosa na području dotadašnje bizantske Dalmacije i hrvatske države.“²² Također, dalje navodi: „Pitanje uporabe jezika u bogoslužju bilo je tek jedno od pitanja koja su raspravljana na splitskim crkvenim saborima. Ono je zapravo tek usputno dotaknuto i nije bilo glavni razlog prijepora između Grgura i dalmatinskih biskupa. (...) u temelju prijepora bila borba za crkveni primat na području hrvatske države, a ne jezik bogoslužja“²³.

Kralj Tomislav i biskup Grgur imaju značenje političko-vjerskoga simbola. Oni su nositelji ideja hrvatskoga državnog prava, mirotvorstva, viteštva, hrabrosti, samosvijesti te vjernosti Bogu i Crkvi. Dakle, biskup Grgur Ninski prikazan je u romanu kao branitelj hrvatskoga jezika, a kralj Tomislav kao njegov saveznik: „Idem s tobom u boj, idem za svoj narod i za svoj divni hrvatski jezik!“²⁴

U 16. poglavlju Deželić opisuje crkveni sabor u splitskoj katedrali, koji se održava uz prisutnost kralja Tomislava i papinih legata. Kao glavno pitanje navodi pitanje slavenskoga bogoslužja. Grgur Ninski pritom izjavljuje: „Mi ćemo se boriti do zadnje kapi krvi. Mi ne damo svoga zlata, mi ne damo svojega jezika izbaciti iz svojih crkvi“²⁵.

Jedan starac iz puka u tome trenutku izriče nešto vrlo bitno: „Ne bojim se toliko latinskih popova, koliko naših ljudi i naše domaće nesloge“²⁶, ističući važnost sloge i zajedništva. Koliko su za jednu povijesnu priču bitni i oni čiji podatci iz knjige rođenih nikada neće biti zapisani u pregledima nacionalne povijesti, pokazuju upravo citirana mjesta romana koja su ostavljena njima, običnu puku, mjesta gdje oni iznose svoje političke prosudbe.²⁷

Iako smo iznijeli povijesne podatke na kojima se temelji priča u romanu *Prvi kralj*, književno djelo nikad nije preslika neke ili nečije napisane povijesti i kao takvo treba ga i razumijevati i interpretirati.

22 M. Jareb, *n. dj.*, str. 22.

23 *Isto*, str. 31.

24 V. Deželić, *n. dj.*, str. 111.

25 *Isto*, str. 210.

26 *Isto*, str. 202

27 Usp. J. Matanović. *n. dj.*, str. 113.

Romantičarski sloj

Poticaj Šenoinu romanu uvijek je neki stvarni povijesni događaj oprimjeren povijesnim dokumentima, a zatim oko njega stvaralačka mašta plete mrežu fikcionalnih zbivanja čiji su akteri ili izmišljeni ili povijesno nevažni. Istom pripovjednom shemom koristi se i Deželić. Kako bi privukao čitateljsku publiku, isprepliće priču o kralju Tomislavu s romantičnom pričom o ljubavnome trokutu između jedinice kralja Tomislava, Jelene, plemića Berislava i seljanke Cvijete. Berislav, Jelenin udvarač, Hrvat je koji je potpao pod talijanski utjecaj, odnarodio se i moralno propao. Iz njega čak zrači nešto dijabolično. „Neka neobična bljedoća pokrivala je te obraze. Samo su izvanredno rumene usnice pokazivale kakva krv teče u njegovim žilama (...) U njegovim crnim očima blistala je vatra, pravi crni alemi koji su se krijesili, a mnoga talijanska gospa morala je ustrepiti na pogled tih očiju...“²⁸ Ništa mu ne znače vjera, hrvatstvo, narod i domovina. „Tek jedno znam: da mi je Italija u svojim čarima tako omiljela kao i domovina.“²⁹

Tipično za pripovjednu prozu 19. stoljeća, prisutna je izrazita ksenofobija. Stranci, u ovome slučaju Talijani, i njihove pristaše prikazani su krajnje negativno. O Talijanima Deželić poslovično piše: „Da im čovjek ni onda ne smije vjerovati kad darove nose, ni onda kad ti se ulaguju, kad ti laskaju.“³⁰; „U njih je zmijsko srce, a zlobe imade više nego mora u Jadranu.“³¹; „Ti znaš da je naš narod golubinjne ćudi, dok su Talijani guje ljute.“³²

Na dan Tomislavove krunidbe Berislav primjećuje lijepu seljanku Cvijetu. Predator, od nevine Hrvatice načinio bi razbludnu Rimljanku.

U skladu s crno-bijelom tehnikom opisivanja naših i njihovih Rimljanke i Hrvatice opisane su potpuno drugačije. Opis Rimljanki: „One su bile vješte oružju i bojanju kože i ličile se do zla boga. Čitav bi dan sjedile da se odjenu po modi, a drugi dio dana bavile se državnim poslovima i igrankama, da završe noći u raznim zabavama i orgijama.“³³

28 V. Deželić, *n. dj.*, str. 24.

29 *Isto*, str. 29.

30 *Isto*, str. 61.

31 *Isto*, str. 63.

32 *Isto*, str. 82.

33 *Isto*, str. 71.

Opis Hrvatica: „Neka đavo nosi ovaj kraj, ali tu su ljudi nekakve čudne čudi, kao da je takva djevojka kakva knjeginja. Pa što je do poštenja kakve kravarice ili gušćarice? Dok u Rimu ni Teodore do poštena glasa ne drže, ovdje se svaka prostakinja koči, da joj se ne smije oteti njezin glas, bajage da je pošten glas bolji nego zlatan pas.“³⁴

Zanimljivo je prikazana Berislavova neutaživa strast prema Cvijeti. Kao opsjednut traži je noćima i danima, no ne nalazi je. „*Čitave noći morila su ga sve te misli i mnogu noć je mjesec sjao po njegovu nagom tijelu, pokrivanom tek nešto vučjim krznom, a on je igru sjajnih mjesečevih zraka promatrao budan, uzrujan i blijed.*“³⁵

U takvu stanju nalazi ga rob Strezinja, nakaradni čovječuljak, lik smutljivca, spletkaroša, romantičarski lik za građenje intrige i napetosti poput Grge Čokolina u Šenoinu *Zlatarovom zlatu*. Nudi mu Cvijetu u zamjenu za slobodu. „Kad se je okrenuo, zapazi pred sobom malog hromog čovječuljka. Odijelo mu nije pravo pokrivalo golotinje, a debeli viseći trbuh na tankim nogama izgledao je kao da su bure navalile na dvije trstike.“³⁶

Strezinja čak ima osobine vješca, poznaje moć biljaka i zna variti napitke. Njih dvojica sklapaju dijaboličan pakt oko nevine djevojke. Žena je doživljena kao objekt, tijelo kojim se može manipulirati: „Gospodaru, eto ti pečenke, a sad je na tebi red, da dobro baciš udiču na koju ćeš uhvatiti ribicu.“³⁷

U skladu s crno-bijelom karakterizacijom likova Cvijeta je opisana kao oličenje dobrote i nevinosti. „Pred takvom jednom samotnom drvenjarom stvorila se mala čistina, a po njoj se šeće nešto pilića. Pred pragom te kućice mali je tronogi stolac, a na njemu sjedi, nešto krpa i pjevuši mlado djevojče – Cvijeta.“³⁸; „Ne samo da je divna kao u gorici vila, već i pjeva kao vila...“³⁹

Oko fiktivnoga lika Cvijete Deželić poput Šenoe plete zanimljivu priču koja privlači čitateljsku pozornost. Kada je bila djevojčica, Talijani su joj ubili oca i starijega brata, a oteli majku. U njezinu lijepu majku, poštenu, čestitu kršćanku i Hrvaticu, zagledao se neki stranac, Židov. Pokušao ju je namamiti nakitom, a kada mu to nije uspjelo, oteli su je.

34 *Isto*, str. 143.

35 *Isto*, str. 72.

36 *Isto*, str. 73.

37 *Isto*, str. 82.

38 *Isto*, str. 81.

39 *Isto*, str. 84.

Cvijeta i njezin mlađi brat ostaju sami. Ona će, kao i njezina majka, biti kažnjena, kako Strezinja navodi, zbog oholosti, jer kaže da je bila ohola i ponosna kao kraljica. Priča o Cvijeti preuzeta je iz Šenoine *Seljačke bune* u kojoj se opisuje nesretna sudbina seoske djevojke Jane koju siluje Taħi, nakon čega ona poludi te mu se na kraju osvećuje. Motiv je nalik i Kovačićevoj „gizdavoj vili Dorici“, majci fatalne Laure iz romana *U registraturi*. Priča je to o čednoj seoskoj ljepotici koja je „sama skrivila“ svoju nesretnu sudbinu zbog svoga ponosa.

Dakle, kroz Strezinjinu priču saznajemo da je Berislav obmanuo naivnu i zaljublvenu Cvijetu, obećao joj brak i silovao je. To je njezin konačni pad. Doživljava sudbinu Kovačićeve „gizdave vile Dorice“ i Šenoine Jane, a Strezinja Berislavu predlaže da je poda njemu za ženu kada je se zasiti.

Jelena, jedinica kralja Tomislava kojoj se Berislav udvara kada i Cvijeti, saznala je za suparnicu. Isprva misli da je Cvijeta vještica koja je začarala Berislava. U duhu romantizma Jelena se preoblači u muškarca i odlazi do suparnice. No, umjesto vještrice i bahate senzualne žene nalazi slomljenu ženu, olupinu koja i dalje, usprkos svemu, voli Berislava: „(...) dala bih tisuću života za nj, kao što sam mu dala dušu svoju, poštenje svoje, život svoj“⁴⁰.

Zbog kovanja urote s Latinima protiv kralja Tomislava Berislav završava u tamnici, ali se ne kaje. U njemu samo rastu silna mržnja i želja za osvetom. Jelena mu nudi izlaz tako da oženi Cvijetu, majku njegova djeteta, jer je to moralno i kršćanski. Iako to ne želi, pretvara se samo da bi izišao iz tamnice. Vjenčanje je obavljeno, no u životu ga drži samo želja za osvetom. I dalje kuje urotu s Latinima. Cvijeta ga je jednom noću potajno pratila i čula za urotu. Pokušala ga je zaustaviti, no on je mučki ubija. Berislav pomračena uma bježi. Prevladale su u njemu nekršćanske, sotonske misli. „Letio je u crnu noć. Ni mjeseca nije bilo, jer se sakrio za oblake tmaste. Letio je kao da ga progone vjetrogonje i utvare, zaprašanim drumom u Split.“⁴¹

Nada se pomoći od Latina, ali ni oni ne žele pomoći ubojici nevine žene i svoga nerođenog djeteta. To se više ne može opravdati. „Krv je skinuo sa sebe, ali ono unutra, što je bilo u njegovoj duši, ono nije mogao skinuti. Ležalo je na njemu kao mora i on je osjećao da se to više ne da popraviti.“⁴²

40 *Isto*, str. 249.

41 *Isto*, str. 290.

42 *Isto*, str. 291.

Na kraju romana doživljava, u skladu s kršćanskim duhom u kojemu je roman napisan, potpuni pad i zasluženu kaznu. Nalaze ga obješena na dan Jelenina vjenčanja.

Religiozni sloj

Treći, vrlo dominantan sloj Deželićeva romana jest religiozni.

Duboko prožet kršćanskim idealizmom, energičan, pun zanoša i predanja dužnostima i poslovima koje je obavljao, široke i produbljene erudicije, neumorno je, upravo viteški svjedočio svoj katolicizam riječju i djelom. „Sva pitanja, sve probleme rješava kršćanstvo“, rekao je 22. travnja 1922. na svečanoj proslavi 700. obljetnice franjevac trećoredaca u govoru znakovi-ta naslova *U sunčanom sjaju vječnosti*.⁴³

Postoje u romanu *Prvi kralj* brojne refleksije o vjeri, ispovjedne partije, propovjedne sekvence, biblijski motivi, aluzije i metafore, sve podređeno kršćanskoj misli. Navedimo neke primjere. Primjerice, Talijani opisuju Hrvate kršćanskim aluzijama: „Neka me đavo smjesta odnese u svoje kraljevstvo, ako razumijem vas Hrvate. Kad vas tko uvrijedi, vi mu pružate i obraz da vas i udari, a kad vas udari po jednom obrazu, a vi pružate i drugi. To je doduše pravilo koje je Krist na gori blaženstva dao, ali vi ga odviše doslovce tumačite.“⁴⁴

Berislav, koji je ohol i tašt, a to su grijesi, zavidi kralju Tomislavu. Do kraljeve krune planira doći ženidbom s Jelenom, a kada mu to ne uspijeva, onda i urotom s Latinima. Berislava Deželić naziva „izgubljenom ovcom“⁴⁵. Kada sklapa dogovor s Latinima o svrgavanju kralja Tomislava, pored njih simbolično se pojavljuje zmija.

Berislavova sestra Zlata najbolja je Jelenina prijateljica i s njom dijeli iste kršćanske i moralne nazore. Svjesna bratovih nedostataka, obraća mu se kršćanski intoniranim govorima:

„Čuvaj se i pazi da ne padneš u napast!

Kakvu napast?

Zavist i oholost – kad se zajedno združe – stvaraju strašna djela.“⁴⁶

43 V. Lončarević, *n. dj.*, str. 326.

44 V. Deželić, *n. dj.*, str. 167.

45 *Isto*, str. 65.

46 *Isto*, str. 49.

Jelena, jedinica kralja Tomislava, svjedoči izrazito kršćanske vrijednosti. Odgajana je u samostanu benediktinki i svi smatraju da je stvorena za časnu sestru. U njoj prevladava duhovno nad tjelesnim i materijalnim: „I tako je došla u svijet, u taj pogubni svijet o kojemu nije ništa dobro čula, nego da je isprazan, pun himbe i laži. Sa nekim strahom ušla je u taj svijet i držala se strogih pravila benediktinskoga reda.“⁴⁷ Stalno čezne za samostanom u kojemu je odgajana: „Bilo joj je nekako tijesno u tom metežu ljudskih strasti. Kako je kratka ta zemaljska sreća. Nekoliko godina života i sve prolazi kao san“⁴⁸. Kralj Tomislav voli je neizmjereno: „Ljubim te više od svoje krune, više od slave i časti, ljubim te kao najdraži dar onoga koji je stvorio ovaj svijet.“⁴⁹ Zna često s njom govoriti o ispraznosti svijeta jer dijele iste stavove.

Kada propadne mogućnost veze s Berislavom zbog njegova moralnog pada, Jelena ne bira svoje želje, nego kao prava kraljica izabire dužnost, jer i dužnost je molitva – „(...) vršenje dužnosti neprestana je molitva...“⁵⁰ Pristaje na brak s plemićem kojega joj je otac odabrao, no u tome trenutku ne razmišlja o svojoj sreći nego o sreći svoga naroda: „Taj čas nije mislila na veselje pira i sjaj krune, nego na to kao će biti službenica Božja, kraljevstvu majka i majkom sirota i zaštitnicom udova.“⁵¹

Deželić u romantičarski sloj romana unosi biografije malih ljudi, fiktivnih likova, primjerice splitske babe Romualde koja predstavlja okrutne, ohole i osvetoljubive Latine u Dalmaciji. Ona u trenutku borbe za prevlast latinske ili slavenske crkve i predstojećega crkvenog sabora predstavlja ono što misli obični puk. Nahuškala je gomilu žednu krvi da ubiju staroga hrvatskog svećenika u Splitu. Od razbješnjele gomile pokušava ga spasiti četrnaestogodišnji dječak, pa i njega ubijaju.

Deželić opisuje vrlo okrutnu scenu kada zvjerska, pobješnjela gomila Latina doslovce rastrga starca svećenika i baca njegove tjelesne ostatke na ulicu. Starac umire kao mučenik za vjeru.

47 *Isto*, str. 42.

48 *Isto*, str. 172.

49 *Isto*, str. 175.

50 *Isto*, str. 95.

51 *Isto*, str. 319.

Videći krv, oči joj se izbuljiše, zakrvaviše, usta stisnuše i zapje-
niše i ona ne počasi ni časa, već prihvati starca svom silom za
bradu, te mu je iščupa.

- Smrt heretiku!- povika ona.
- Smrt heretiku! – zaori se sobom.
- Uh, to pseto!- zaurla brijač Filip.
- Razderite ga živa!- zapišta mali postolar.
- I baciše ga na tlo i stadoše ga natezati za ruke i noge, a on se nije
branio. Kako da se i brani osamdesetogodišnji starac? I počese
pljuvati po nemu i udarati ga šakam i gaziti nogama.⁵²

Religioznim promišljanjima i vječitom borbom dobra i zla, koja je
dominantna u ovome romanu, prožet je odnos Berislava i seljanke
Cvijeta. Cvijeta je od početka prošlošću svoje obitelji i sudbinom
majke predodređena za žrtvu. Potpuno i slijepo zaljubila se u Be-
rislava. No, on je prikazan kao demon, Nečastivi, koji želi ne samo
njezino tijelo nego i njezinu nevinu, čistu dušu.

Jedino bogatstvo koje posjedujem, to je moja duša. Hoćeš ti da
nju poradi tebe izgubim?

To pitanje bilo je odviše jasno, a da ga Berislav ne bi razumio.
On se je tomu pitanju silno začudio.

Ali on je na to pitanje morao odgovoriti i neki nutarnji glas
šaptao mu, reci: hoću.

I on reče glasno i odrješito:

- Hoću!⁵³

Nakon silovanja Cvijeta je doživjela moralni pad. Propala je njezina
duša, a s njom i vilinska ljepota. „Sve težina grijeha, što joj je tere-
tio srce, odrazivala se na cijelom njezinu tijelu. Nekako se zgurila i
obrazima klonula zemlju. A njezine misli sve jedna crnja od dru-
ge.“⁵⁴

Pred crkvom Maruša, ljubomorna vršnjakinja, razotkriva njezine
grijehe pred svima. Bijesna rulja hoće je kamenovati kao Mari-

52 *Isto*, str. 128.

53 *Isto*, str. 192.

54 *Isto*, str. 229.

ju Magdalenu. U posljednjemu trenutku, poput Krista, spašava je mlađi brat od gomile žedne krvi: „Tko je bez grijeha, neka se baci kamenom na nju!“⁵⁵

Kroz roman stalno se provlači ideja borbe dobra i zla u kojoj zlo dominira, ali ipak dobro na kraju pobjeđuje u skladu s tendencijom ovoga romana. Cvijeta i stari svećenik pogibaju fizički, kao mučenici, ali trijumfiraju duhovno.

Roman ima prstenastu kompoziciju. U prvome poglavlju Deželić opisuje veličanstvenu svečanost krunidbe kralja Tomislava, a u posljednjemu, 29. poglavlju opet veliku svečanost, vjenčanje kraljeve jedinice Jelene i Mihajla Krešimira, bosanskoga bana. Roman završava Tomislavovom zdravicom i pozivom na vječni mir. Dobro, odnosno moralne i kršćanske vrednote usprkos svemu pobjeđuju. Ističu se plemenite vrijednosti kao što su domoljublje, vjera i zajedništvo, kao i potreba i pravo Hrvata da budu svoji na svome, što korespondira s aktualnim stanjem i idejama hrvatskoga 19. stoljeća.

Ispunio se je san moje mladosti i došao je čas moj. Ovo neka bude dan ljubavi i mira, sunce ljubavi neka sine i Bugarima i Hrvatima i Srbima, svi da budu vječni saveznici. Da nitko nikad nikoga ne potlači, nego da si bude brat s bratom mio. To sunce neka nikad ne zapadne i neka sjaji u vijekove vjekova. Neka bude proklet koji drugo misli. Proklet koji digne mač svoj na brata svoga da mu zemlju uzme. Bog koji vlada, neka nas uvijek čuva, da ne budemo robovi tuđincu, već svoji u svom, da gospodarimo u slozi pravoj i vječnom miru!⁵⁶

Zaključno

Tematski sustav Deželićeva romana *Prvi kralj* ostvario se u spretanu isprepletanju motiva iz hrvatske nacionalne povijesti, krunidbe kralja Tomislava, prvoga hrvatskog kralja, s religioznim dijelovima teksta uz pomoć kojih se ispunjavala moralno-didaktička funkcija književnosti. Ta dva sloja, zbog kojih govorimo o hibridnosti žanra Deželićeva povijesnog romana, obogaćena su trećim, romantičarskim slojem, kojima su priči osigurane živahnost i zanimljivost i koji su privlačili čitateljsku publiku, što je u konačnici bilo i najvažnije. Vrijednost romana sastoji se u razvoju žanra povijesnoga romana u hrvatskoj književnosti i poticanju domoljublja, a ne u

55 *Isto*, str. 240.

56 *Isto*, str. 319.

pripovjednim postupcima koji su preuzeti iz trivijalnoga romana. Očita vrijednost leži u poruci o važnosti sloge, kršćanskih i moralnih načela te domoljublja u teškim vremenima. Iznimno je važno i isticanje prava na vlastiti jezik, književnost, tradiciju i kulturu. To su odrednice koje, unatoč trivijalnim obilježjima, nedostatku psihološke karakterizacije likova i složenih pripovjednih postupaka, romanu ipak daju vrijednost.

KATJA BAKIJA

Sveučilište u Dubrovniku, Fakultet za medije i odnose s javnošću

kbakija@unidu.hr

<https://orcid.org/0000-0001-9527-2540>

UDK: 821.163.42-311.6:94(497.5)"10"

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2026.12.83>

Izvorni znanstveni rad

Književni narativ o kralju Tomislavu u povijesnome romanu *Tomislav, prvi kralj Hrvata* Josipa Banovca

Sažetak

Kralj Tomislav trajni je simbol snažne i neovisne Hrvatske i jedan od najvažnijih likova u hrvatskoj književnosti u kojoj se pojavljuje u različitim žanrovima – povijesnim romanima, epskoj poeziji, drami i publicističkim tekstovima.

Književni je narativ o prvome hrvatskom kralju, s obzirom na oskudnost povijesnih izvora u prostoru, između povijesne rekonstrukcije i mitologizacije. U 19. i 20. stoljeću, razdoblju jačanja nacionalnoga identiteta, u gradbi književnoga lika kralja Tomislava prevladava nacionalno-romantičarski narativ koji ga prikazuje kao heroja koji brani domovinu od neprijatelja: moćna, pravedna i mudra vladara koji je ujedinio hrvatska plemena i učvrstio kraljevstvo. U suvremenoj književnosti problematizira se njegova povijesna uloga i pokušava se razlučiti mit od stvarnosti.

U radu će se analizirati književni prikaz kralja Tomislava u dvotomnome povijesnom romanu Josipa Banovca (pravim imenom Josip Verić) *Tomislav, prvi kralj Hrvata*, koji je prvotno izlazio u listu *Narodni val*, novinama koje je osnovao Stjepan Radić. Cjelovito djelo tiskano je 1927. godine u nakladi Stjepana Radića, a potom je doživjelo još dva izdanja. Godinu kasnije objavljen je u *Slavenskoj knjižari*, a 1990. godine izlazi u izdanju *Hrvatskoga književnog društva sv. Ćirila i Metoda*.

Roman donosi fikcionaliziranu inačicu života i vladavine kralja Tomislava kroz političke borbe, prikaz njegovih vojnih uspjeha, povijesni kontekst razvoja hrvatskoga društva u ranome srednjem vijeku i elemente ljubavne priče, a sam Tomislav mitiziran je kao idealni kralj i simbol hrvatske državnosti. Roman *Tomislav, prvi kralj Hrvata* važan je doprinos hrvatskoj povijesnoj prozi u kontekstu razumijevanja povijesne naracije u hrvatskoj književnosti.

Ključne riječi: Kralj Tomislav; povijesni roman; nacionalni identitet; Josip Banovac; književni narativ; mitologizacija; povijesna rekonstrukcija.

The Literary Narrative in Josip Banovac's Historical Novel *Tomislav, The First King of The Croats*

Abstract

King Tomislav is an enduring symbol of a strong and independent Croatia and is one of the most significant figures in Croatian literature, appearing across various genres - including historical novels, epic poetry, dramas, and journalistic texts.

Due to the scarcity of historical sources, literary depictions of Croatia's first king oscillate between historical reconstruction and mythologization. In the nineteenth and twentieth centuries, during a period of strengthening national identity, the construction of the literary character of King Tomislav was dominated by a national-romantic narrative that portrayed him as a hero defending his homeland from enemies, a powerful, just, and wise ruler who united the Croatian tribes and strengthened the kingdom. Contemporary literature problematizes his historical role and attempts to distinguish myth from reality.

This paper explores the literary portrayal of King Tomislav in Josip Banovac's (real name Josip Verić) two-volume historical novel *Tomislav, the First King of the Croats*, originally published in the newspaper *Narodni val*, founded by Stjepan Radić. The complete work was printed in 1927 in the publishing house of Stjepan Radić, followed by two more editions – one in 1928 by *Slavonska knjižara* and another in 1990 by the *Croatian Literary Society of St. Cyril and Methodius*.

The novel presents a fictionalized account of King Tomislav's life and reign, intertwining political struggles, military successes, and the broader historical context of early medieval Croatian society with elements of a love story. Tomislav himself is mythologized as the ideal king and a symbol of Croatian statehood. The novel *Tomislav, the First King of the Croats* is a significant contribution to Croatian historical prose in the context of understanding historical narrative in Croatian literature.

Keywords: King Tomislav; historical novel; national identity; Josip Banovac; literary narrative; mythologizing; historical reconstruction.

Uvod. Povijesni roman: Narativi prošlosti i literarna konstrukcija sjećanja

Povijesni roman kao žanr zauzima važno mjesto u književnoj produkciji od 19. stoljeća nadalje, služeći kao most između fikcionalnoga i povijesnoga diskursa.

Povijesni roman nastao je na početku devetnaestog stoljeća, otprilike u doba Napoleonova sloma (Scottov *Waverley objav-*

ljen 1814.). Naravno, romane s povijesnim temama možemo naći također u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću i, ako smo tome skloni možemo i srednjovjekovne adaptacije klasične povijesti ili mita smatrati „pretečama“ povijesnog romana, a mogli bismo ići i dalje, u Kinu ili Indiju. Tu međutim ne nalazimo ništa što baca pravo svjetlo na pojavu povijesnog romana.¹

Premda su elementi pripovijedanja o prošlosti prisutni još u klasičnoj književnosti, povijesni roman u modernome smislu etablira se s djelima Sir Waltera Scotta, koji uvodi model pripovijedanja u kojemu se individualne sudbine likova isprepliću s velikim povijesnim zbivanjima. Takav narativ omogućuje višerazinsko tumačenje povijesti – kako kao objektivna slijeda događaja tako i kao subjektivno doživljene stvarnosti. Povijesni roman ne teži pukoj rekonstrukciji prošlosti, nego njezinoj interpretaciji i reprezentaciji kroz literarni diskurs. U skladu s time suvremene teorije književnosti – osobito naratologija, poststrukturalizam i teorija historiografskoga metafikcionalnog romana – ističu da povijesni roman konstruira „fikcionaliziranu povijest“ koja često podcrtava granice između činjenice i fikcije, povijesti i sjećanja, kolektivnoga i individualnoga identiteta. Teorija historiografske metafikcije ukazuje na to kako postmoderni povijesni romani istodobno problematiziraju i reafirmiraju povijest, razotkrivajući njezinu diskurzivnu prirodu.

Narativi povijesnoga romana često funkcioniraju kao sredstva oblikovanja kulturnoga pamćenja, pri čemu autor rekonstruira izgubljene ili potisnute glasove povijesti. Istodobno, povijesni roman može služiti i kao platforma za kritičku reevaluaciju dominantnih historiografskih narativa, osobito u kontekstu nacionalnih mitova, kolonijalne prošlosti ili traume. Kroz likove, dijaloge i narativne strategije – poput višestrukih fokalizacija ili fragmentirane strukture – povijesni roman preispituje službene istine i otvara prostor za alternativne interpretacije prošlosti.

U tome kontekstu povijesni roman nije samo književna forma nego i kulturni artefakt koji aktivno sudjeluje u oblikovanju kolektivnoga identiteta i razumijevanja povijesti. Bilo da se temelji na dokumentarnoj točnosti ili literarnoj imaginaciji, povijesni roman svojim narativnim mehanizmima čitatelju pruža mogućnost da prošlost ne samo upozna nego i reflektira.

1 Miroslav Beker, *Suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, 1990., str. 331.

1. Povijesni roman u hrvatskoj književnosti: Naracija, ideologija i konstrukcija nacionalne prošlosti

U hrvatskoj književnosti 19. i 20. stoljeća povijesni roman zauzima važnu ulogu u procesu poblikovanja nacionalne svijesti, jezičnoga standarda i kulturne samosvijesti, osobito u kontekstu ilirskoga pokreta i širega europskog romantizma. Poput svojih europskih pandana, hrvatski povijesni roman iz toga razdoblja ne služi samo pripovijedanju o prošlosti nego i njezinoj simboličkoj interpretaciji u svrhu afirmacije nacionalnoga identiteta. U tome smislu roman povijesne tematike postaje medij kojim se konstruira narativ o „nacionalnoj povijesti“, pri čemu književni diskurs nadopunjuje i često reinterpreтира službenu historiografiju.

Model povijesnoga romana u hrvatskoj književnosti naglašava nacionalne teme, povijesne junake i važne političko-kulturne prijelomnice (npr. borbe protiv Osmanlija, Mađara, pitanja crkvene i političke autonomije, odnosa s Austro-Ugarskom te slavenske solidarnosti). Autori poput Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Eugena Kvaternika, Augusta Šenoe, Eugene Kumičića i Velimira Deželića unutar žanrovskoga okvira povijesnoga romana stvaraju tekstove koji često imaju dvostruku funkciju: estetsku i ideološku.

Povijesni romani toga razdoblja ujedno predstavljaju i narativnu praksu kojom se fiktivno strukturira kolektivno sjećanje. Teorije kulturnoga pamćenja ističu da književnost može služiti kao zamjenski arhiv – osobito u razdobljima kada su institucije znanosti i historiografije još u povojima ili su pod snažnim političkim utjecajem. Povijesni romani toga vremena, stoga, nisu samo rekonstrukcije prošlosti nego i projekcije tadašnjih potreba i očekivanja – uključujući stvaranje predodžbe o hrvatskome narodu kao povijesnome subjektu. Naratološki, ti romani često koriste realističke i linearne modele pripovijedanja, uz jasno razgraničenje između dobra i zla, heroja i izdajnika, prošlosti i sadašnjosti. No, iza te prividne jednostavnosti krije se kompleksan ideološki aparat: kroz naraciju se kodificiraju vrijednosti poput domoljublja, predanosti vjeri, žrtve za domovinu, vjernosti tradiciji i jeziku. Takva književnost stoga ne funkcionira samo unutar estetskih kategorija nego i kao sredstvo političke mobilizacije i kulturnoga oblikovanja.

Povijesni roman s kraja 19. i početka 20. stoljeća u hrvatskoj književnosti ne funkcionira samo kao oblik povijesne rekonstrukcije

nego i kao sredstvo ideološke artikulacije. Nemeć naglašava da je upravo ovaj žanr poslužio kao platforma za oblikovanje kolektivnih identiteta i društveno-političkih poruka: „To je i razumljivo: povijesni roman bio je, kao što smo vidjeli kod Šenoć, idealna forma za izražavanje ideoloških stavova, za formuliranje nacionalnih težnji i opredjeljenja i za tumačenje suvremene zbilje kroz prizmu ‘povijesnog iskustva’. Ideja nacije središnja je idejna potka gotovo svih romana ovog razdoblja. Njoj su podređene čak i aktancijalne sheme i karakterologija likova.“²

Ovakav tip narativa ne odražava samo prošlost nego je i aktivno konstruira i usmjerava prema potrebama suvremenoga čitateljstva, oblikujući pritom i književne i društvene vrijednosti. U kontekstu hrvatske književnosti povijesni romani 19. i 20. stoljeća predstavljaju i retrospektivu i aktivnu intervenciju u kolektivnu imaginaciju i kulturni kontinuitet. Istovremeno reproduciraju i proizvode značenja, oblikujući način na koji se prošlost pamti, razumije i pripovijeda.

2. Narativ o kralju Tomislavu u hrvatskoj književnosti 19. i 20. stoljeća: Mit, povijest i nacionalna ideologija

U hrvatskoj književnosti figura kralja Tomislava zauzima istaknuto mjesto kao simbol nacionalnoga jedinstva, državnosti i povijesnoga kontinuiteta. Kao prvi hrvatski kralj okrunjen 925. godine, Tomislav je u kolektivnoj svijesti – osobito u doba narodnoga preporoda – prerastao u mitološku figuru koja ne postoji samo unutar povijesnih izvora nego i u nacionalno-romantičarskome imaginativnom prostoru. Taj narativ u književnosti služi za evociranje srednjovjekovne prošlosti te kao diskurzivno sredstvo konstruiranja identiteta u vremenu kada hrvatski narod teži kulturnomu, političkomu i teritorijalnomu samopotvrđivanju unutar Habsburške Monarhije.

U skladu s duhom vremena i pod utjecajem europskoga romantizma brojni hrvatski pisci, pjesnici i povjesničari 19. stoljeća posežu za likom kralja Tomislava kako bi stvorili simboličku os i referentnu točku za projiciranje nacionalnoga ponosa i ideje državnosti. Narativ o Tomislavu često je lišen povijesne kompleksnosti i predočen kao idealizirana vizija prošlosti – kao zlatno doba hrvatske neza-

2 Krešimir Nemeć, *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 1990.*, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994., str. 103.

visnosti i vojne moći. U tome kontekstu Tomislav ne funkcionira samo kao lik nego i kao narativni trop, kao metafora izgubljene državnosti koja treba biti ponovno uspostavljena kroz preporodni i politički rad.

U književnim tekstovima toga razdoblja Tomislav se pojavljuje u različitim žanrovskim oblicima – od povijesnih poema i pjesama, preko pripovijetki do dramatizacija. Posebno mjesto zauzimaju domoljubne pjesme koje mitologiziraju lik kralja kao „oca domovine“, što je u skladu s tadašnjim potrebama stvaranja nacionalnoga panteona junaka.

U korpusu hrvatske književnosti koja tematizira ranu nacionalnu povijest osobito je vidljiv interes za lik kralja Tomislava, simbolički oblikovan kao prvi hrvatski vladar. Među djelima nadahnutim likom Tomislava kao prvoga hrvatskog kralja valja spomenuti trilogiju o kralju Tomislavu Velimira Deželića (1864. – 1941.), a riječ je o romanima *U buri i oluji* (1902.), *Prvi kralj*³ (1903.) i *Hrvatske slave sjaj*⁴ (1924.), u kojoj se nacionalni identitet uobličava književnom rekonstrukcijom srednjovjekovlja. S obzirom na povijesnu i simboličku povezanost kralja Tomislava s biskupom Grgurom Ninskim lik prvoga hrvatskog kralja javlja se i u suvremenijim književnim obradama. Među njima su scenarij *Grgur Ninski* (1979.) Mate Marasa⁵ i pripovijetka *Grgur* (2013.) Nevena Budaka⁶, oba djela koja nastoje književno reinterpretirati zategnut odnos između povijesne činjenice i kulturnoga mita.

U Marasovu scenariju, koji je prvotno objavljen u časopisu *Mogućnosti* (2010.), a potom i kao zasebna publikacija 2013. godine, Grgur Ninski prikazan je ne samo kao borac za samostalnost hrvatske crkve nego i kao kompleksna figura koja nadilazi crno-bijele podjele između glagoljaša i latinaša. Marasova koncepcija implicira da taj

3 Ovaj roman, objavljen 1903. godine, prikazuje prijelomno razdoblje hrvatske povijesti kroz političke intrige, vjerska previranja i ljubavne zaplete. Deželić idealizira likove kralja Tomislava i Grgura Ninskoga, naglašavajući slavu nekadašnjega kraljevstva i važnost vjerske pripadnosti u očuvanju hrvatskoga identiteta.

4 Pripovijest iz doba prvoga hrvatskog kralja Tomislava, Hrv. književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 1925.

5 Scenarij Grgur Ninski Mate Marasa koji se pojavio 1979.

6 Pripovijetka iz zbirke Nevena Budaka *Hrvatski vladari – knezovi, kraljevi, biskupi* (2013.)

sukob nije bio nužno nepomirljiv, što sve češće potvrđuju i noviji historiografski i filološki uvidi. Iako Grguru ne smeta latinski jezik, njegovo prisilno nametanje slavenskomu jeziku doživljava kao oblik duhovne inferiorizacije.

Glavni lik u njemu je biskup Grgur Ninski. I Maras, kao i Neven Budak, kao da pokušava pomiriti one koji misle da je Grgur Ninski bio veliki zaštitnik glagoljice s onima (koji prevladavaju u stručnim krugovima) koji ga vide samo kao borca za nadbiskupsku splitsku stolicu. Vrijeme radnje je između dvaju splitskih sabora, tj. između 925. i 928. Iz Marasove koncepcije ne izlazi da bi glagoljaši i latinaši bili nepomirljive strane (to u novije vrijeme sve češće tvrde i hrvatski povjesničari i filolozi). Grguru ne smeta latinski osim kad se njime nasilno uklanja slavenski, i sam kadšto moli latinski, ali u takvim prilikama nije sretan, drži to svojom slabošću.⁷

U svojoj pripovijetci o Grguru Ninskome Budak tematizira povijesnu dvojbu o tome je li riječ o glagoljašu ili tek o političkome akteru u borbi za splitsku nadbiskupsku stolicu. Karakteristična je autorova praksa da svakoj pripovijetci doda kratki esejistički tekst pod naslovom *Što doista znamo*, čime čitatelju nudi mogućnost da književni prikaz uspoređi s povijesno-utemeljenim spoznajama. Premda izrijekom ističe da je „svojoj mašti pustio na volju“, čini se kako je ta maštovitost uvelike oblikovana, pa i ograničena, autorovim znanstvenim uvidima.⁸

Važno je napomenuti da je narativ o Tomislavu tijekom 19. stoljeća bio u snažnoj sprezi s tadašnjom historiografijom i ideologijom. Povijest se nije doživljavala kao autonomno znanstveno polje, nego kao sredstvo političke legitimacije, što je rezultiralo proizvodnjom „nacionalne mitologije“ koja je nerijetko zamagljivala granice između činjenice i fikcije. Teorije kolektivnoga pamćenja ukazuju na to da se upravo kroz takve književne narative oblikuje simbolički registar unutar kojega se interpretira prošlost i usmjerava budućnost. Tomislav, kao narativna figura, u tome procesu postaje više simbol nego povijesna osoba – on je medij kroz koji se artikuliraju težnje za političkom autonomijom, teritorijalnim jedinstvom i kulturnim uzdizanjem. U tome smislu narativ o kralju Tomislavu u hrvatskoj književnosti ne iščitavamo kao književnu obradu jedne povijesne

7 Stjepan Damjanović, „Povijest i pripovijest“, *Kolo*, 3, 2024., <https://www.matica.hr/kolo/798/povijest-i-pripovijest-37070/>

8 *N. mj.*

ličnosti, nego odražava šire ideološke, kulturne i političke procese. On je produkt specifična povijesnog trenutka u kojemu se prošlost koristi kao temelj za imaginaciju nacionalne budućnosti.

3. O autoru

Autor Josip Banovac, pravoga imena Josip Verić⁹, književnik i publicist, rođio se 1881. godine u Hrvacama (kod Sinja), a preminuo 1953. godine. U svoje je vrijeme bio aktivna figura u kulturnome i književnome životu, posebno poznat po povijesnim romanima i domoljubnoj prozi. Radio je na popularizaciji hrvatske povijesti kroz književnost, u kontekstu narodnih pokreta i kulturne izgradnje nacionalnoga identiteta. Pisanjem se bavio usporedno s pedagoškim radom (radio je kao učitelj i kulturni djelatnik), a objavljivao je uglavnom povijesne romane, priče i eseje s domoljubnom tematikom u kojima je nastojao oživjeti slavnu prošlost Hrvata, osobito srednji vijek. Stil mu je klasičan, narativan, odgojno-poučan, često prožet kršćanskim i etičkim vrednotama. Za života je bio poznat i čitan, osobito u školama i među prosvjetnim radnicima. Nakon 1945. godine, u novome ideološkom kontekstu socijalističke Jugoslavije, njegovo domoljubno i kršćanski obojeno pisanje palo je u drugi plan. Iako danas relativno zaboravljen autor, njegovo djelo ima vrijednost u povijesti hrvatske povijesne proze, osobito u međuratnome razdoblju.

Roman *Tomislav, prvi kralj Hrvata*, podnaslovljen kao „Veliki roman iz hrvatske prošlosti“, prvotno je izlazio u nastavcima u listu *Narodni val*¹⁰, a cjelovito djelo tiskano je prvi put 1927. godine u nakladi Stjepana Radića. Potom je doživio još dva izdanja, godinu kasnije objavljen je u *Slavenskoj knjižari*, a 1990. godine izlazi u izdanju *Hrvatskoga književnog društva sv. Ćirila i Metoda*. Ova izdanja svjedoče o trajnome interesu za Banovčev roman kroz različita

9 Treba ga razlikovati od franjevačkoga pisca istoga imena i prezimena iz 18. stoljeća.

10 *Narodni val* bio je hrvatski list koji je prvi put osnovao Stjepan Radić dvadesetih godina 20. stoljeća. Nakon što je prestao izlaziti, list je ponovno pokrenuo njegov sin Vladimir Radić 1937. godine. Služio je kao platforma za promicanje ideja Hrvatske seljačke stranke i obrađivao je političke, društvene i kulturne teme relevantne za to razdoblje. Jedan od važnijih sadržaja objavljenih u *Narodnom valu* bio je roman *Tomislav, prvi kralj Hrvata* autora Josipa Banovca.

povijesna razdoblja. Riječ je o prikazu života i vladavine prvoga hrvatskog kralja, a pisan je jasnom nacionalno-političkom porukom i idealističkim prikazom hrvatske povijesti u širem društvenom i kulturnom kontekstu u dvotomnome izdanju s oko 700 stranica. „Ta težnja za sveobuhvatnošću, razgranatošću, beskrajem, koja, potječe iz samog oblika romana, dovela je do stvaranja nizova romana, njihova vezivana u *dilogije*, a napose u *trilogije* ...“¹¹

Roman je napisan u razdoblju kada se hrvatski nacionalni identitet snažno afirmirao, a povijesna je tematika bila popularna u književnosti. Josip Banovac koristi narativne tehnike slične Augustu Šenoi, kombinirajući povijesne izvore s beletristikom kako bi stvorio uzbudljivu priču o prvome hrvatskom kralju. Iako danas manje poznat široj publici, taj roman ima zanimljivo mjesto u razvoju hrvatske povijesne proze i u oblikovanju književnoga mita o Tomislavu. Zanimljiv je i iz perspektive književne historiografije, jer je jedan od rijetkih primjera proznoga oživljavanja ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti. Glavna je tema romana uzdizanje Hrvatske u kraljevinu s Tomislavom kao središnjom figurom nacionalnoga ujedinjenja. Roman prikazuje političke i vojne procese koji su vodili do krunidbe, čime se nacionalna prošlost predstavlja kao logičan kontinuitet prema nezavisnosti i državnosti. Središnje su tematske osi romana politička ujedinjenost Hrvata i važnost samostalne hrvatske krune.

4. Analiza narativa u romanu *Tomislav, prvi kralj Hrvata* Josipa Banovca

4.1. Struktura i kronološki okvir

Roman je strukturiran kao linearni kronološki narativ koji prati ključne događaje iz Tomislavove vladavine — od njegova ustoličenja pa sve do političkih i vojnih sukoba koji su obilježili njegovo doba. Autor se u narativu oslanja na poznate povijesne činjenice (npr. borbe s Mađarima, odnosi s Bizantom i Bugarskom, podrška Rimu), no slobodno popunjava praznine dijalozima, psihološkim momentima i izmišljenim epizodama. Banovac koristi klasične na-

11 Aleksandar Flaker, „Umjetnička proza“, *Uvod u književnost*, Fran Petre – Zdenko Škreb (ur.), Znanje Zagreb, 1969., str. 409-450.

rativne strukture (linearno kronološko pripovijedanje, jasan razvoj likova, konflikata – ratovi, odnosi s crkvom, prijete izvana) kako bi čitatelj lakše prepoznao i osjećao „progresiju“ nacionalne povijesti. Pripovijedanje teče polagano, bogato je dijalozima i opisima – priča se gradi kroz odnose likova, a ne samo kroz događaje. Pojavljuju se i motiv ljubavi, dvorskih spletki te vanjskih prijete (Mađari, Bugari), što romanu daje dinamiku. Banovac vješto kombinira povijesne činjenice i književnu fikciju, uz narativne elemente slične viteškomu romanu.

Roman je kompozicijski strukturiran u dva glavna dijela, s dodatnim završnim poglavljem naslovljenim *Zaglavak*, koje funkcionira kao epilog, ali istovremeno i kao autorski komentar na hrvatsku državost interpretiranu iz pozicije suvremenosti, tj. vremena nastanka djela. Pripovjedna perspektiva odgovara nefokaliziranoj naraciji: pripovjedač je sveznajući, sveprisutan i neutralan, sposoban pratiti događaje, misli i odnose svih likova bez ograničenja njihove perspektive.

Takva narativna instanca odražava se i u razlikovanju razina autorskoga izraza unutar teksta. Naime, kako ističe Vladimir Biti, pripovjedač u fikcionalnome tekstu treba se razlikovati od implicitnoga autora – „U fikcionalnom pripovijedanju pripovjedač je glas koji preuzima odgovornost za pripovjedni iskaz i valja ga kao unutar-tekstnu instancu razlikovati od implicitnog autora kao izvantekstne (okvirne) instance, od autora-funkcije kao intertekstne instance te napokon od autora kao protagonista komunikacijske situacije.“¹²

Banovac u roman uključuje prijelazne scene koje povezuju povijesne događaje te uvodi likove koji ne postoje u dokumentiranim izvorima, ali služe kao narativni mostovi prema širemu društvenom kontekstu. Ovakva struktura omogućuje autoru da povijest ne prepričava suhoparno nego da je dramatiizira i emocionalno angažira čitatelja.

4.2. Lik kralja Tomislava kao narativni stožer

Središnji lik romana, kralj Tomislav, oblikovan je kao idealizirani vladar — odvažan, razborit, pobožan i pravedan. Nije prikazan kao čovjek s manama, nego kao simbol duhovnoga i političkoga jedinstva hrvatskoga naroda. Njegove vrline često se naglašavaju u di-

12 Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Matica hrvatska, 1997., str. 320.

jaložima i unutarnjim monolozima drugih likova, čime autor dodatno učvršćuje simboličku funkciju kralja. Njegova književna slika oblikovana je kroz nekoliko ključnih elemenata:

- Zaštitnik i ujedinitelj – Tomislav je u romanu prikazan kao moćan i mudar vladar koji je ujedinio dalmatinske i panonske Hrvate te osigurao stabilnost i neovisnost zemlje. Odlikuju ga samosvijest i odgovornost – duboko razmišlja o ulozi kralja i težini krune.

Na istoku je susjed jaki i ratnički Bugarin sa svojim vladarem Simeunom, na zapadu mudri i lukavi Mlečani, na jugu Bizant. Kod nas su tolike oblasti i župe sa županima, koji hoće da jedan drugoga u moći i bogatstvu prestigne ili da jedan drugome zavlada, a za drugo se šta ne brinu!¹³

- Vojskovođa i pobjednik – naglasak je na njegovim vojnim uspjesima, osobito nad Mađarima i Bugarskim Carstvom. Prikazuje se kao neustrašivi ratnik koji uspješno brani Hrvatsku i širi njezin utjecaj.

Mila moja braćo! Upravo se čudim svojoj smjelosti, da nisam još ni sada odlučio da odbijem toliko vaše povjerenje i toliku čast, što ste me izabrali vođom sviju svojih četa za obranu narodu! Ali moramo svi znati, da ćemo mi svi, da će svaki pojedinac vojak biti vođa! Naš nam je vođa misao, izbaciti neprijatelja iz domovine, a ljubav domovini dati će nam hrabrost i jakost, da branimo ono, što su nam ostavili naši predci. Da, braćo! Znajte da su već tri neprijateljeve vojske prešle Dravu i tako unišle u našu domovinu da je oplijene, stoljetni naš rad unište, nas ili pokore ili pobiju i da nas, koji ostanemo živi, liše slobode i time čovječstva. (...) Jer znajte, kako je neprijatelj što dolazi, odlučan, vješt i brojan zato ćemo biti i mi: odlučniji, jači, hrabriji, ali i – brži, jer ćemo još večeras prije zalaza sunca poći protiv njega! Izići ćemo mu dakle brzo u susret, a pri susretaju kazati ćemo mu srcem i desnicom: Stoj! Dalje ne ćeš!¹⁴

- Pravedan i mudar vladar, karakterno ga određuju mudrost i razboritost – zna kada pregovarati, kada ratovati. U romanu je opisan kao vladar koji je blizak narodu, donosi mudre odluke i vodi zemlju prema procvatu, narod ga doživljava kao „svoga“, ne kao uzurpatora.

13 Josip Banovac, *Tomislav, prvi kralj Hrvata; Veliki roman iz hrvatske prošlosti*, HKD sv. Ćirila i Metoda, 1990., str. 231.

14 Josip Banovac, *Tomislav, prvi kralj Hrvata; Veliki roman iz hrvatske prošlosti*, HKD sv. Ćirila i Metoda, 1990., str. 185.

Osjetio je da u govoru Tomislavljevu nijesu bile samo riječi već nešto više, jače i dublje. Ta zar samo puste riječi osvajaju tako ljude? Ne! Čitava pojava i biće mladoga kneževića, jaki izražaj riječi, na glasa i pogleda vedrih i sjajnih očiju, uvjerenje i neustrašivost te muževna odvažnost, sve je to potvrđivalo, da će govornik izvršiti i nastojati učiniti i nastojati provesti što se zaključilo.¹⁵

- Moralno uzoran vođa – čestit i pobožan, često u razgovoru sa svećenicima.

Kako se je već prije moglo o Tomislavu čuti samo dobro, tako je onda i ovaj prijedlog Želidragov i pojava Tomislavljeva potpuno osvojila sve. Svatko je, gledajući Tomislava, pomišljao na to, kako je on u saboru u Biaćima zagovarao vojnu pomoć, sve žrtvovao, pa kao što je već unaprijed time zadobio privrženost i zahvalnost sviju, sada ih je opet svojom krasnom pojavom potpuno osvojio i očarao.¹⁶

Povorka je bila burno i oduševljeno pozdravljena od sretnoga naroda. Pred crkvom sv. Mihajla dočekali su je biskupi i opati na papinskim poslanicama, biskupima Leonom prenestinskim i Ivanom jakinskim. Unidoše u crkvu. Pokraj žrtvenika bilo je namješteno raskošno prijestolje. Poslije saziva sv. Duha upita biskup Grgur narod: - Narode želiš li kruniti kralja? – Živio kralj Tomislav! – odgovori narod. Na to metne Tomislav ruke na sv. Evanđelje i položi svečanu prisegu. Biskup Ivan izmoli kratku molitvu i postavi kralju zlatnu krunu na glavu što ju je poslao papa.¹⁷

Glavna je tema romana uzdizanje Hrvatske u kraljevinu s Tomislavom kao središnjom figurom nacionalnoga ujedinjenja. Roman prikazuje političke i vojne procese koji su vodili do krunidbe, čime se nacionalna prošlost predstavlja kao logičan kontinuitet prema nezavisnosti i državnosti. Tomislavova krunidba središnji je dio romana i ima trostruku funkciju:

- povijesnu: potvrđuje Tomislava kao zakonitoga kralja
- simboličku: označuje ujedinjenje hrvatskoga naroda
- dramaturšku: kulminacija političke i duhovne zrelosti glavnoga lika.

15 *Isto*, str. 58.

16 *Isto*, str. 183.

17 *Isto*, str. 364-365.

Narod kao sudionik: Tomislav nije „nametnut” nego „prihvaćen”, krunidba je prikazana kao čin duhovnoga i političkoga jedinstva i kraljevstvo kao vizija moralne zajednice, a ne samo teritorija.

Svečanost je bila dovršena! Skupine su naroda, koji se je razilazio, pozdravljale oduševljeno kralja, a on je ozdravljao stojeći na povišenom mjestu. Sunce je zalazilo i osvjetljivalo pučinu mora, žale i humke, polja, šume i daleke gradove i sela, kojima se opet vraćao sretan narod.¹⁸

Optimističan je završetak drugoga dijela romana, vizija sretne zemlje i naroda koji u njoj obitava, koji joj se vraća nakon krvavih godina rata. Tomislav je prikazan heroizirano, ali ipak s ljudskim crtama. Iako idealiziran, ima unutarne dvojbe, razmišlja o sudbini naroda, traži savjete, promišlja vlastitu odgovornost. Osobito je naglašeno njegovo državničko jedinstvo – on ne vlada silom, nego privrženošću naroda i poštovanjem prema starijim običajima i vjeri. Iako rijetko individualiziran, „narod“ se u romanu pojavljuje kao kolektivni lik – vjerni podanici, vojnici, težaci, svi okupljeni oko ideje slobodne Hrvatske. Narod je predstavljen kao aktivan subjekt povijesti, ne samo pozadina. Takva narativna konstrukcija oslanja se na postupak heroizacije – stvaranja povijesne ličnosti kao moralnoga i političkoga uzora.

Sad je kralj pošao povorkom prema jednom humčiću, gdje će ga sav narod moći vidjeti i pozdraviti, i gdje će primiti poklonstva. Kralj je bio ogrnut grimiznim skupocjenim plaštem, a kruna sa biserima i dragim kamenjem bljeskala se prelijevanjem raznobojnog svjetla i sjaja. Narod je zadivljen i očaran gledao u kralja i bajnu krunu te mu se činilo, da su se danas oživotvorile one priče o bogatstvu i ljepoti careva i kraljeva, o zlatnim dvorima, o kraljeviću i vilama i kao da su samo one mogle satkati taj prekrasni plašt i ukrasiti kraljevu krunu. I zato su pozdravni pokliči naroda bili izražaj dubokog i silnog oduševljenja, udivljenja i velike sreće, Narod je cijenio i ljubio svoga junačkog kralja i u njemu sada gledao svoju slobodu, sigurnost, snagu, svoju sreću, ali i ljepotu i sjaj.¹⁹

4.3. Vjera i crkvena legitimacija

Uloga crkve važna je u kontekstu krunidbe (papa Ivan X.), što naglašava važnost legitimacije Hrvatske Kraljevine i prikazivanja Hrvata kao dijela zapadnokršćanske civilizacije. Katolička komponenta implicitno postaje temelj državnosti.

18 *Isto*, str. 379.

19 *Isto*, str. 365.

Iza odlazaka poslanika pošli su župani, plemići i starješine plemena s narodom put Nina, da biraju novog biskupa. U to je doba cjelokupni narod birao biskupa, koga je potvrđivao papa. U takovu pravu izbora osjećao je narod veliko zadovoljstvo, ugodnu svoju dužnost i pouzdanje u vjeru, jer je mogao birati takovu osobu za svoga pastira, koja će ispuniti nade, želje i težnje narodne.²⁰

Braćo Hrvati! Presretan sam u ovaj čas kao i vi svi! Mi osjećamo i znamo, zašto smo danas birali svoga pastira, biskupa Grgura. Zato da on brani ono, što su nam isposlovali braća Ćiril i Metodije, a to su svete knjige za naše hrvatsko bogoslužje.²¹

Zahvala izabranoga biskupa:

Dragi narode! Zahvaljujem se Bogu na milosti, kojom je danas obdario, da sam vašim glasovima postavljen vašim pastirrom. Papa je pastir stada cjelokupna naše sv. Crkve. Sv. Pavao utemeljio je crkvenu zadrugu u velikome gradu Rimu, odakle se raširila nauka božja čitavom Europom, svima narodima i jezicima. Naši su pređi prihvatili riječ božju iskreno i duboko u svoja srca, a i mi ćemo je slušati i čuvati, širiti i slaviti, a to možemo samo u svom materinjem jeziku!²²

U romanu se ističe i domoljubno djelovanje biskupa Grgura Ninškoga i njegovo zalaganje za bogoslužje na hrvatskome jeziku.

Draga braćo! Vi znadete da su nauk našeg Krista i njegov život opisali njegovi učenici, apostoli. Sveta se dakle nauka nalazi upisana i tako ušćuvana u sv. knjigama. Takove sv. knjige imademo i mi na svome materinjem jeziku. Zato, draga braćo, moramo se svojski brinuti, da naše mladeži što više znade čitati i pisati hrvatskim svojim jezikom.²³

4.4. Borba protiv vanjskih prijetnji

U duhu povijesnoga romana prisutna je narativna os o obrani od stranih neprijatelja (npr. Bugari, Mađari), što simbolizira trajnu ugroženost, ali i otpornost hrvatskoga naroda. Politički i vojni saveznici/neprijatelji često su arhetipski profilirani: saveznici su vjerni i poštteni, neprijatelji okrutni i podli (npr. bugarski car Simeon prikazan je negativno kao i mađarski vojskovođe). Takav tip prikaza koristi se za emocionalno pozicioniranje čitatelja.

20 *Isto*, str. 86.

21 *Isto*, str. 88.

22 *Isto*, str. 90.

23 *Isto*, str. 374.

Govoriš mi o vojni, a slušajući te osjećam se u njoj i vidim vilenog konja i konjanika, motrim njegovu trku, čujem njegov divlji i vojni poklič, a osjećam brojni i teški topot nepregledne konjice koja već desetljećima hara tolike narode. Ali mene još neka nesavladiva čežnja osvaja i sili da joj se suprotstavim još jačom snagom i junaštvom, pa da joj kažemo: stoj! Otac mi je Slavomir govorio: „Sine, narod na konjici, Mađari, poplavljuju narode, narod odrastao na konjima pobjeđuje sve, stoga se vježbaj i ti i tvoji drugovi, jer će se na maču dijeliti mejdan naroda i sloboda.“ Tako je i bilo.²⁴

4. 5. Opis ambijenta i kulturnoga konteksta

Banovac gradi povijesni ambijent kroz detalje, mentalitet i običaje. Autor vrlo detaljno opisuje srednjovjekovno okružje: izgled dvorova, vojnih logora, crkvenih svečanosti i narodnih običaja, ljepotu hrvatskih krajeva. Ovi opisi nisu samo dekorativni, nego stvaraju uvjerljiv vremenski okvir te pridonose vjerodostojnosti radnje. Isto tako, služe kao sredstvo za prikaz političke i kulturne zrelosti tadašnje Hrvatske — osobito u odnosu na druge narode (npr. Mađare, Bugare, Bizantinca) koji se često prikazuju kao prijetnje hrvatskomu suverenitetu.

Opis mora: Na istoku je zasjajala daleka morska površina, kao da se na tom dijelu obzorja pali vatra, koja nastoji da prodre u te morske pučine. Neka joj nada i ugodni osjećaj prođe mislima, a srce uzdrhta od časovitog uzbuđenja, ljepote obzorja i morske pučine! – O Bože dobri, kolike ljepote! U njoj gledam i tvoju dobrotu, u nju se nadam!²⁵

Opis Dubrovnika: Pred očima joj se prikaže čarna morska pučina, a na njoj se ističe otok Lokrum kao gusto obrasli zeleni busen na pokošenoj livadi. Morem su plovile ladjice ribara, za koje se odmah sjeti da su je spasili i zato je obuze neka dragost prema njima. Sada je pogledala u luku, u lijepi položaj grada ukusno izgrađen, što joj se sve izvanredno svidjelo.²⁶

Opis Makarske: Tako je ispod Biokova spavala lijepa i bijela makarska, opkoljena tvrdim zidom. Naokolo se prostirahu prirodne krasote: šaroliki mirisni voćari, bujni vinogradi, zeleni maslinici, polja i gajevi, dišući mirisom, svježinom i dahom mira.²⁷

24 *Isto*, str. 60.

25 *Isto*, str. 129.

26 *Isto*, str. 136.

27 *Isto*, str. 119.

4. 6. Ideološka i nacionalna komponenta narativa

Jedna od ključnih funkcija narativa u ovome romanu jest ideološka – potvrditi nacionalni identitet kroz slavljenje „zlatnoga doba” hrvatske povijesti. Banovčev roman uklapa se u tradiciju književnoga stvaranja mita koji služi za identitetsku koheziju. Kao što su u 19. stoljeću autori vršili gradnju nacionalnih narativa, Banovac nastavlja s istom zadaćom u 20. stoljeću, čuvajući i učvršćujući simboliku kralja Tomislava. Banovac piše u kontekstu dvadesetih godina 20. stoljeća, kada je Hrvatska bila dio Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i kada se nacionalna svijest pokušavala očuvati kroz kulturu i književnost. U tome smislu roman o Tomislavu nije samo literarno djelo nego i politička poruka (alegorija): prošlost kao inspiracija za očuvanje narodne samosvijesti u suvremenim okolnostima. Likovi u romanu koji ugrožavaju jedinstvo, suradnju s Rimskom Crkvom ili ne pokazuju odanost domovini prikazani su kao negativni — često stereotipizirano, ali u skladu s funkcijom narativa. Roman nosi i skriveno nezadovoljstvo tadašnjim stanjem (Kraljevina SHS). Uzdizanjem „zlatnoga doba” Tomislava ukazuje na činjenicu da su Hrvati imali povijest državnosti, što služi kao poticaj za nacionalno samopouzdanje.

Nakon završetka dolazi i epilog koji je autor naslovio *Zaglavak*, a u kojemu se spominje napad bugarske vojske predvođene carem Simeonom koji je uslijedio nakon pola godine. No, ujedinjena Hrvatska pobijedila je i tu moćnu silu i, kako navodi autor, potvrdila kako „Duvanjska svečanost ne bijaše niti priča, niti časovito svjetlo, već uspjeh, djelo velikog rada i narodne snage”²⁸.

U ovome završnom dijelu svoje romaneskne dilogije referira se autor i na ratove s Osmanlijama koji su trajali gotovo četiri stoljeća u borbi za opstanak, slobodu i čast. U završnome epilogu autor se iz perspektive svoga vremena pita kakvim je životom živjela utemeljena Kraljevina Hrvatska navršivši tisuću godina svoga postojanja i gradi usporedbu na recentne političke prilike.

Pa kako je prije hiljadu godina veliki joj sin Tomislav ujedinio njezine sinove i visoko digao njezin luč, svjetlo vjere u slobodu, pravdu, istinu i čovječstvo, – tako opet i danas ujedinjeni njezini sinovi složno, svjesno, snažno i visoko dižu isto svjetlo. No to se svjetlo razbuktilo i raširilo poput ogromne žarulje, koja ne rasvjetljuje više samo njihove domove, već njezin blagotvorni traci daleko prelaze međe domovine Hrvatske!²⁹

28 *Isto*, str. 379-380.

29 *Isto*, str. 382.

Zaključak

Povijesni roman književni je žanr koji svojim narativom balansira između povijesne točnosti i umjetničke slobode. Njegova snaga leži u sposobnosti da prošlost učini živom, kompleksnom i emocionalno dokučivom. Narativne tehnike koje koristi omogućuju višeslojnu interpretaciju povijesnih događaja, a čitatelju otvaraju prostor za refleksiju o vlastitome identitetu i povijesnoj pripadnosti. U tome smislu, povijesni roman nije tek žanrovska forma – on je most između jučer i danas, između dokumenta i sna, između činjenice i poruke.

Roman *Tomislav, prvi kralj Hrvata* Josipa Banovca ubrajamo u velike povijesne romane („veliki roman hrvatske prošlosti”), a iznosi fikcionaliziranu inačicu života i vladavine kralja Tomislava, koji je oko 925. godine postao prvi vladar koji je nosio kraljevsku titulu u Hrvatskoj. Tema je naracija povijesti – konkretno, pokušaj rekonstrukcije života i vladavine kralja Tomislava kao simbola snažne i neovisne Hrvatske, njegove borbe, vojnih i političkih izazova te važnosti njegove osobe za hrvatski nacionalni identitet. Riječ je o klasičnome povijesnom romanu s epskim i realističnim elementima. U romanu se povijesni narativ koristi kao sredstvo afirmacije nacionalne svijesti kroz heroizaciju prvoga hrvatskog kralja. Banovac ne samo da rekonstruira politički kontekst 10. stoljeća nego i stvara narativ u kojem se Tomislav pojavljuje kao uzor kraljevske mudrosti, vojničke hrabrosti i državničke razboritosti – što ga čini paradigmatiskim junakom hrvatske povijesti.

Stilski i narativno djelo zadržava klasičnu, linearnu strukturu i bogat jezični izraz s patetičnim tonom, čime nastoji emotivno povezati čitatelja s likovima i poviješću. Banovčeva fikcija doprinosi kolektivnome kulturnom pamćenju, potvrđujući kralja Tomislava kao ključnu figuru hrvatske nacionalne mitologije. U suvremenome kontekstu važno je prepoznati i književnu vrijednost romana, ali i njegovu funkciju unutar širega procesa oblikovanja povijesne svijesti i identiteta.

Narativne tehnike koje koristi – poput heroizacije glavnoga junaka, stiliziranoga dijaloga, povijesne scenografije i ideološke strukture – jasno pokazuju da autor ne želi samo pripovijedati o prošlosti nego i tumačiti sadašnjost kroz prizmu povijesnih uzora.

Roman *Tomislav, prvi kralj Hrvata* Josipa Banovca predstavlja značajan doprinos hrvatskoj povijesnoj i nacionalnoj književnosti, po-

sebice u kontekstu oblikovanja nacionalnoga identiteta kroz književni mit. Banovac koristi lik kralja Tomislava kao simbol državnosti, hrabrosti i jedinstva, gradeći narativ koji nadilazi strogu historiografsku točnost i usmjerava se na ideološku afirmaciju hrvatske prošlosti. Njegov roman nastavlja tradiciju povijesnoga romana 19. stoljeća, u kojoj se povijesni likovi i događaji koriste kao sredstva političkoga i kulturnoga osnaživanja nacije

U vremenu kada se identiteti preispituju, a povijest često interpretira ovisno o političkome trenutku, ovakvi romani dobivaju dodatnu vrijednost. Banovčev roman nije samo književno djelo nego i svjedočanstvo o pokušaju da se preko književnosti očuvaju povijesna svijest i narodni ponos.

MARIJANA GALIĆ

Srednja strukovna škola Posušje

marijana.galico312@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7538-9311>

UDK: 81'373: 930.272(497.6)"1378"

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2026.12.101>

Stručni rad

Jezične značajke povelje prvoga bosanskog kralja Tvrtka Dubrovčanima od 10. travnja 1378. godine

Sažetak

Povelja prvoga bosanskog kralja Tvrtka I. Kotromanića ubraja se u korpus ćirilčnih srednjovjekovnih bosanskih i humskih administrativnih isprava. Pisana je 10. travnja 1378. godine u Žrnovnici, a dovršena je 17. lipnja 1378. godine u Trstivnici. Napisao ju je logofet Vlade i sastoji se od 42 retka. To je najsvečanija Tvrtkova povelja napisana hrvatskom ćirilicom (bosančicom). Danas se čuva u Državnome arhivu u Dubrovniku. Poveljom kralj Tvrtko I. Kotromanić obnavlja i potvrđuje Dubrovčanima privilegije prethodnih vladara te odražava svoju političku moć i odnose s Dubrovnikom. Jezik je prilagođen administrativnomu stilu srednjovjekovne bosanske kancelarije koja je imala stroga pravila pisanja isprava prema tadašnjoj standardnojezičnoj normi. U povelji se očituje narodni jezik sa staroslavenskim elementima. U radu se analiziraju jezične značajke povelje kroz grafiju, fonologiju, morfologiju, sintaksu i leksik.

Ključne riječi: povelja; hrvatska ćirilica; jezik; grafija; fonologija; morfologija; sintaksa; leksik.

Linguistic Features of the Charter of the First Bosnian King Tvrtko I Kotromanić Issued to the Ragusa Citizens, Written in Žrnovnica on April 10, 1378

Abstract

The charter of the first Bosnian king, Tvrtko I Kotromanić, belongs to the corpus of Cyrillic medieval Bosnian and Humian administrative documents. The charter was written on April 10, 1378 in Žrnovnica, and completed on June 17, 1378 in Trstivnica. It was written by the chief of Government and consists of 42 lines. This is the most ceremonial charter of Tvrtko, written in Croatian Cyrillic script (bosančica). It is currently kept in the State Archives in Dubrovnik. With the charter, King Tvrtko I Kotromanić renews and confirms the privileges of the previous rulers to the Ragusa citizens, reflecting his political power and relations with Ragusa. The language is adapted to the administrative style of the medieval Bosnian chancery, which had strict rules for drafting documents according to the linguistic standard of the time. The charter reflects the vernacular language with Old Church Slavonic elements. The paper analyses the linguistic features of the charter through graphology, phonology, morphology, syntax, and lexicon.

Keywords: charter; Croatian Cyrillic script; language; graphology; phonology; morphology; syntax; lexicon.

Uvod

Srednjovjekovne bosanske i humske isprave pisane hrvatskom ćirilicom (bosančicom) jezično su i kulturno dobro Bosne i Hercegovine. Korpus čine 133 ćirilične isprave u koje se ubraja i najsvečanija povelja kralja Stjepana Tvrtka I. Kotromanića¹, pisana 10. travnja

-
- 1 Stjepan Tvrtko I. Kotromanić bio je posljednji bosanski ban (1353. – 1377.) i prvi bosanski kralj (1377. – 1391.). Prvorođeni je sin kneza Vladislava i Jelene Šubić. Po očevoj strani (njegova je baka Jelisava Nemanjić) pripadao je dinastiji Nemanjića, a po majčinoj strani lozi Šubića. Kada je umro ban Stjepan II. Kotromanić, vlast je trebao preuzeti njegov brat, knez Vladislav, Tvrtkov otac. No, knez Vladislav bio je bolestan, pa je njegovim regentstvom vladao Tvrtko. Godine 1354. knez Vladislav umro je, pa je Tvrtko u potpunosti preuzeo vlast. On je ujedno i prvi bosanski kralj koji se okrunio za kralja *sugubim vijencem* 1377. godine. To znači da se dva puta krunio, prvo u Milama pokraj Visokoga u srednjoj Bosni, a zatim i u Mileševu u Raškoj (Usp. Tihomir Mikulić, „O Tvrtkovu zlatniku, o njegovoj krunidbi te o Crkvi bosanskoj – II. dio”, *Numizmatičke Vijesti*, Hrvatsko Numizmatičko Društvo, 51 (62), 2009., str. 77.). Mikulić tvrdi da nas ne treba čuditi da u Tvrtko-

1378. godine u Žrnovnici, a dovršena je 17. lipnja 1378. godine u Trstivnici. Povelju je napisao logofet Vlade ćirilčnim pismom (bosančicom) i jezikom koji je zahtijevala administracija srednjovjekovne kancelarije. Povelja se sastoji od 42 retka. To je do tada najveća Tvrtkova povelja koja je izišla iz bosanske državne kancelarije. Luksuzno je pisana na pergameni talijanske izrade i vrlo kićena, iako pisar Vlade ne stavlja križ na početku povelje. Valja istaknuti da Vladoje produžuje slova, zaokružene petljice, a povelja je na više mjesta iskićena povećanim slovima, ispisanim cinoberom. Sva cinoberom pisana slova i riječi daju joj naročito svečan izgled. Kralj Tvrtko potpisuje se crvenom bojom što predstavlja višak kićenosti.² Ovom poveljom Tvrtko potvrđuje privilegije koje su Dubrovačkoj Republici ranije dodijelili srpski i bosanski vladari. Povelja je iznimno važna jer odražava Tvrtkovu političku vlast, uključujući njegov odnos prema Dubrovniku, jednoj od najvažnijih trgovačkih sila toga doba. Dubrovačka Republika bila je važan trgovački partner, pa je povelja osiguravala nastavak ekonomskih odnosa. Ona je dokaz srednjovjekovne pravne prakse na cijelome području, ne samo Bosne i Huma nego i Srbije, Dubrovnika i Hrvatske uopće.

voj kraljevskoj povelji od 10. travnja 1378. godine nema nikakva spomena o osobi koja ga je okrunila, a ni izjave odanosti Crkvi koja ga je okrunila. Uloga *djeda* Tvrtka I. u Bosni i uloga Crkve bosanske u tome činu prešućena je u dokumentu koji je isključivo bio namijenjen Dubrovčanima i u kojemu je Tvrtko I. istaknuo svoje pravo na godišnji dohodak od njih. (Usp. *Isto*, str. 103.). Tvrtko je osigurao svoj ugled i brakom s bugarskom princezom *Dorothîômъ* (pisar Vlade Dorotheja piše malim slovom, dok Tvrtkovu majku Elenu (Jelena Šubić) piše velikim slovom), kćeri bugarskoga cara Ivana Stracimira. „Orbini piše da je vrlo kratko živjela s mužem, ne rodivši mu djece. Umrla je gotovo istodobno kad i majka kralja Tvrtka. On se potom oženio bosanskom plemkinjom Jelicom, no ni s drugom ženom nije imao poroda. Neki izvori navode da je imao nezakonitu djecu. Naslijedio ga je kralj Dabiša iste godine kada je umro, 10. ožujka 1391. godine (Usp. Marko Dragić, „Etiologija izreke ‘Šaptom Bosna poginu’”, *Školski vjesnik*, Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, 60 (3), 2011., str. 365.). Tvrtko se u povelji naziva *St(e) fanъ Tvrŕtko vъ H(ristos)a B(o)ga kralъ Srъbljemъ i Bosnê i Prim(o)riju*. Uzeo je i ime *Stjepan* (grč. *stefanos* = kruna) po Sv. Stjepanu, prvome kršćanskom mučeniku koji je nosio *mučeničku* krunu, što je asocijacija na krunu prvoga bosanskog kralja.

- 2 Usp. Gregor Čremošnik, „Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka II“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Zemaljski muzej u Sarajevu, Nova serija, sv. IV-V, 1950., str. 119-121.

1. Jezik

U srednjovjekovnim kancelarijama Bosne i Huma stvorio se bogat jezik, čitava lepeza starih i novih izraza prateći tadašnju standardnojezičnu normu administrativnoga funkcionalnog stila. U kancelarijama se koristila pravna terminologija, s primjesama narodnoga i staroslavenskoga jezika toga vremena. Jezik administrativnoga funkcionalnog stila u srednjovjekovnim bosanskim i humskim kancelarijama morao je biti jasan, precizan i stilski neobilježen te je imao stroga pravila pisanja formula isprava. Morao je biti prilagođen razumijevanju vlastele i trgovaca. U radu se, stoga, obrađuju grafemsko-fonemski odnosi, morfologija, sintaksa i leksik u kojemu se najviše ogleda utjecaj staroslavenskoga jezika kao i utjecaj klasičnih jezika (latinskoga i grčkoga).

1.1. Grafemsko-fonemski odnosi

Što se tiče poluglasa, povelja bilježi samo poluglas ѣ (jer), kao i ostatak korpusa. Jerovi su se u 11. stoljeću izjednačili. Primjeri su: *ôbrazь* (2)³; i *dastьjemu* *ôblastь* (2); *sudь* (3); *m(i)l(o)stь* (3); *sugubimь vѣncem(ь)* (3); *prīroditelь* (4); *vь zemlьnѣmь c(a)rstvѣ* (4); *crьstvo* (4); *idohь* (6); *prīstolь roditelь moiь* (6, 8); *zapadnimь stranamь* i *potomь načehь svь bogomь* (7) itd. Primjećuje se da je ѣ (jer) na kraju riječi, a poluglas na kraju riječi rezultat je tradicionalnoga bilježenja, u skladu sa zakonom otvorenih slogova, tj. nastojanje da se taj zakon poštuje, premda više ne djeluje.

Grafem ê (jat/êts) može pokrivati nekoliko skupina, poput /ije/je/e/ koje pronalazimo u riječima: *dostolѣpno* (1); *ukrѣpiti* (6); *sugubimь vѣncemь* (3, 6); do *vѣka* (32) itd.; skupinu je pronalazimo kod: *zakone* i *uvѣte* (9, 13, 14, 16, 18, 38); *vѣrna* (30); *nѣkô(io)mь nevѣromь* (34); *nyh(ь) dѣt'ca* i *nyh(ь) poslѣdni* (34) itd.; dok e: *prѣdь* (31, 33, 38); *Bosnѣ* (4, 7, 42); po *srѣde* zemlje (3) itd.

Što se tiče grafema y (jeri/jery), odgovara glasu /i/: i javljen' na *byše* na hvaloslovie božьstvьnago smotrenija (1-2); jegože sьtvori vь *pr(i)č(i)sty* *ôbrazь* (2); da ne ima niko za *nyh(ь)* ni za *nyh(ь) trьgь* pohvatiti (20) itd. Napomenulo se da su se poluglasi (jerovi) izjednačili u 11. stoljeću, dok *jeri* (y) korpus srednjovjekovnih ćiriličnih

3 U zagradama se nalazi broj retka u kojemu se nalazi koja riječ, sintagma ili rečenica.

bosanskih i humskih administrativnih tekstova gotovo ne bilježi⁴. No, logofet Vlade ga u predmetnoj povelji upotrebljava.

Grafem *ï* (iže) pokriva glas /i/: spod[o]bľšü me nasľêdovati *prïstolb* moih(ь) *prïroditelb* (4, 5, 6); na n(e)b(e)snoje crьstvo *prïselili* se (5); *ukrïpiti* (8); i tu izidoše *prïdь* kraljev(ь)stvo mi (8, 9, 36, 39) itd. U povelji se primjećuju kolebanja kod riječi *prïroditelb* (4), gdje logofet Vlade jedanput piše s grafemom *ï* (iže) *prïroditelb* (4, 5, 6), drugi put s *ê* (jatom): moi *prêroditelije* (5), a onda sa samoglasnikom *a* *praroditeli* kraljev(ь)stva mi (9-10). Grafem *ï* (iže) pronalazimo i kod toponima: primorьskômbъ *tribinjembъ* (18) ili kod osobnoga imena: i sь gospoômbъ kralicômbъ kïra *dorothiômbъ* (27), što bi sa standardnoga hrvatskog jezika odgovaralo glasu *e*, dakle Trebinje i Dorothea.

Samo je jedan primjer u povelji gdje se koristi diagram *oy* koji je transliteriran grafemom *û*, a odgovara glasu /u/: u vladaniju ili û trьgovcu ne učini za to (24).

Diagram *ω* (отъ) jako je učestao, transliterira se kao *ô*, a pokriva glas /o/ poput: vь pr(i)č(i)sty ôbrazь (2); i dastь jemu ôblastь (2); po niь ôstavľšü i ne imuču *svojegô* pastira (5-6); i sь *g(o)s(podi)nômbъ banômbъ* (12); ôbečanije ôbeča (19) itd.

U povelji grafem *ĵ* (đerv/đervъ) pokriva samo glas /ć/ te, osim kod: našu ôpĵinu, ôbĵjïnu (12, 15); *vlastelič(i)ĵь* (20), ovaj grafem pronalazimo kod osobnih imena i prezimena poput: marinь *menьčetiĵь* (10); dobre *kalijĵevik(ь)* (10); nikola *gunьdulijь* (11); bëlĵjakь *sьnьkoviĵь* (29); *purĵja* hrьvatinik(ь) (40).

No, grafem *k* u povelji pokriva glas /ć/, i to kod prezimena vlastele koja se navode: mihailь *bobalĵevik(ь)* (10); dobre *kalijĵevik(ь)* (10, 37); matheo žurьgovik(ь) (10, 37); žunь *gradikь* (11); branko *prïbinik(ь)* (28); vľkosavь *stefkovik(ь)* (28); dobrašinь *stefanovikь* (28); vlatko *vľkovik(ь)* (28); vľkašin(ь) *milatovikь* (28-29); priboje *mьstnovik(ь)* (29); stavilь tvrьtko *vlagĵevik(ь)* (29); vľkьcь *vladislalik(ь)* (29); vľk[ь]cь *hrьvatinik(ь)* (39); vľkota *prïbinik(ь)* (39); h(e)genь *dragoslavikь* (40); vlatko *vojevodikь* (40); vľk(ь)cь črьnugovikь (40); radoslavь *prïbinikь* (40); vľkьmirь *semьkovikь* (40); hranja *vľkovik(ь)* (40); purĵja *hrьvatinik(ь)* (40); bëlĵica *ižesalik(ь)* (40-41).

4 Marijana Galić, *Leksik u srednjovjekovnim bosanskim i humskim administrativnim ispravama*, doktorski rad, 2020., str. 102.

Grafem *č* (šta) može također pokrivati glas /ć/: i ne *imuću* svojegô pastira (5-6); i *ispl̃bnajuću* kraljeṽstvu mi (14); · v · *tisući* per(ь) per(ь) (18); ôbeča se i zapisa (16, 26); i ôbečava se kraljeṽstva mi (21); ili pak skupinu /š/t: i uzme im̃ь čo ṽь ôblasti (21, 23); krivca togo da *iče* kraljev(ь)s tvo mi (22); i *ječe* se ôbêtuje (22-23); i ča bog̃ dai (24) itd.

U povelji su se koristile ligature *ю/ju/* i *ѣ /je/* koje su služile za umekšavanje /l/ i /n/, đerv još ne, a to je vjerojatno bila do tada takva praksa koja još nije zaživjela. Primjeri umekšavanja /l/ i /n/ su: *bl(a)gudietelju* (1); *zemlju* (5, 6, 8); *poveljah* (9, 13, 14, 16); *lju-boṽ* (14); i se ôbećanje i *zapisanje* (32) itd.

U povelji se pronalazi i diagraf *gj* koji odgovara današnjemu /đ/: *nagje* niħ̃ (25); *megju* kraljeṽstvom̃ь (29); I ja *g(o)sp(o)gja* kiru Elena (37-38). Bilježi se i skupina -žd kod staroslavenskoga oblika riječi *rožd̃bstvê*⁵ h(ristoso)vê (36) i kod *takožde* (3, 17); i *potvr̃vždeniju* (16), što bi odgovaralo današnjemu /đ/. Skupinu -čt pronalazimo kod: *vsepočteni* vlastele (9); *počtenimi* vlastele (15); *nêkoja* čteta⁶ (24; 26).

Slogotvorni glasovi *r* i *l* najčešće se pojavljuju s poluglasom ь: *tr̃v-goṽč̃bke* svobode *tṽr̃vde* (16); *tr̃vg̃* i *tr̃vž'ci* (19); *dr̃vžavê* (20); *gosp(o)de sr̃vb̃vske* (4-5); *dvor̃vski* (28); *gr̃vgura* (39); *ispl̃bnajuću* (14); *ispr̃bnih̃* (15); *vl̃bk[̃v]cṽ hr̃ṽvatinik* (39); *vl̃bkota* (39); *vl(̃v)k(̃v)cṽ* čr̃ñpugovik̃ь (40); *vl̃bk̃vmir̃* (40); *vl̃bkovik(̃v)* (40) itd. Slogotvorno *l* danas se ostvaruje kao /u/.

U oblicima neodređenih zamjenica čuva se ê (jat), što je dijalektalna osobina: *nêkoja* čteta (24, 26); *nêkoje* vr̃ime (24); *nêkô(io)m̃ь* nevêr̃om̃ь (34). Navedeni oblici danas imaju *neki* ili *niki* u ikavskim oblicima.

5 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Akademijin rječnik), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, sv. 55, 1955., str. 197.; Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Pretisak – Informator, 1975., str. 1255.

6 Kod leksema *čteta* „prvotni lik rieči je *t̃šteta*, od *t̃št̃b*, *vanus*, pak joj je i izvorno značenje *vanitas*, *taština*, *izpraznost*. Odatle prelazi značenje u obće na *danum*. I *čteta*, pak *č̃ščeta*. Poslije se *č̃* ispred *t* promijenilo u *š* kao i u drugim riječima te je od *čteta* postalo *šteta*”. (Usp. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Akademijin Rječnik) Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, sv. 5, 1898-1903., str. 80.; V. Mažuranić, *n. dj.*, str. 1432.; M. Galić, *n. dj.*, str. 116.

Pronalaze se i oblici: *vl(a)d(y)cê h(risto)su* (1); *ôdъ h(risto)sê isuse* (7); *vъ h(ristos)a b(o)ga* (42), što je opozicija u odnosu na današnje zapadno *k*, *Krist* (grč. pomazanik).

1.2. Morfologija

U povelji su najučestalije imenice muškoga roda. Pronalaze se u N jd. s nastavkom *ъ*: *gradъ* (17, 34); *dubrovnik(v)* (17; 34); *trъgvъ* (19); *trъž[v]cb* (25); *vlastelinъ* (20); *vlastelič(i)jъ* (20); *bogъ* (24); *logofet(v)* (41); *d(v)nъ* (41). Također, tu su i imenice glavne palatalne deklinacije, s nastavcima i-deklinacije u N množ.: *prêroditelije*; *priroditelije* (5, 30); *roditelije* (30) te imenica *trъž'ci* (19).

U G jd. imaju nastavak *-a*: *pastira* (6); *krivca* (22); *apr(i)lja* (36); *m(ê)s(e)ca* (36, 41); *ijunja* (41); *grъgura* (39) i u G množ. imaju nastavak *-ъ*, bilo da se radi o palatalnoj ili nepalatalnoj osnovi: *prîroditelъ* (4, 6); *roditelъ* (6); *per(v)per(v)* (18). Što se tiče D jd., nastavak je *-u*: *bl(a)godêtelju* (1); *h(risto)su* (1); *rabu* (3); *gospodu* (4); *bogu* (4); *stefanu* (7); *kral(v)ju* (7). U A jd. s nastavkom *-ъ* nalazimo ove riječi: *ôbrazъ* (2); *ôblastъ* (2, 24); *sudъ* (3); *prîstolъ* (4, 6, 7); *dohodbkъ* (17, 23, 26); *dvorъ* (37). U V jd. pronalazi se samo jedna imenica muškoga roda s nastavkom *-e*: *isuse* (7), no po tome nastavku ona nije u sročnosti s imenicom i pridjevom u L jd.: *h(risto)sê isuse blgovêrnomu* (7), ili je pisar pogriješio. U L jd. s nastavkom *-ê*: *vl(a)d(y)cê* (1); *vъ rodê* (3); *h(risto)sê* (7); na *prîstolê* (35), a u L množ. *zakonêhъ* (9); *prъvihъ* (12); te u I-osnovi: *uvêtehъ* (9). U I jd. muškoga roda pronalaze se imenice s nastavkom *-omъ/ômъ/-emъ*: *vêncem(v)* (3); *b(o)gomъ*, *bogomъ* (6, 7); *g(o)s(podi)nômъ banômъ Stefanomъ* (12); *gradôm(v) dubrovnikôm(v)* (30, 38); *krъstomъ*, *kr(v)stomъ* (31, 39), a u I množ. muškoga roda pojavljuje se nastavak *-i* u palatalnoj osnovi: s *praroditeli* i *roditeli* (11).

N jd. ženskoga roda: *komora* (21-22); *čteta* (24, 26); *g(o)sp(o)gja* (37-38). Što se tiče G, nekoliko je imenica ženskoga roda u dvojnici s nastavkom *-u*: *pravdu* (3, 31); *slavoju* (9); *č(ъ)stiju* (9); *ôpjinu* (12); *čistotu* (15); *svobodu* (15), a u G množ.: *stranamъ* (7). U D jd. ženskoga roda pronalazi se samo: *Bosnê* (4, 7). U A jd. pronalaze se imenice u I-osnovi: *m(i)l(o)stъ* (3, 15); za *ljubovъ* (30), a u A množ.: *ône kletvi* (33). U L jd.: *državê* (20) i L množ.: *poveljahъ* (9).

U I jd. *elenômь* (27); *dorothiômь* (27); *nevêrômь* (34) i r-deklinacijom: *materju*⁷ (27, 31). U N jd. srednjega roda imamo u palatalnoj osnovi nastavak *-e*: *trebinje* (25), a u N množ. pronalazi se imenica: *dêt'ca* (34). U G. jd.: *b(o)ž(b)stva* (2, 3); *kraljev(b)stva* mi (31). U D jd. nastavak je *-u*: *pomoriju* (7); *slovu* (16); *potvrždeniju* (16). U A jd. za nepalatalnu osnovu imamo nastavak *-o*: na *carstvo* (5); i nastavak *-e* za palatalnu osnovu: *hvaloslovie* (1); *ôbečanije*, *ôbečanie* (19, 32); *zapisanie* (32). U L jd. za nepalatalnu osnovu nastavak je *-ê*: *vь c(a)rstvê* (5); *roždьstvê* (36), a za palatalnu osnovu *-i*: *evanьgeli* (31). U I jd. nastavak je *em/emь tribinjemь* (18); *e(van)g(e)lijem* (33).

Osobne zamjenice pronalazimo u G jd. u obliku: i *mene* svojemu rabu (3); u L jd. po *mnê* (35); D jd. procisti *mi* (3) i akuzativni oblik *me*: *spod[o]bi me* (3) javljaju se enklitički i naslanjali su se na riječi ispred sebe.⁸ U N množ. pronalazi se *my* (33) i u D množ. *namь* (4). „Razlika između ličnih i neličnih zamjenica bila je i morfološka i sintaktička. Lične zamjenice upotrebljavale su se u funkciji subjekta i objekta, a nelične najčešće u funkciji atributa.”⁹

Odnosna zamjenica *iže, ježe, jaže* javlja se u G jd. m. r. i ž. r.: *Eže m(i)l(o)srдова ô rodê člov(ê)ьscêmь · jegože sьtvori vь pr(i)č(i)sty ôbrazь svojego b(o)ž(ь)stva* (2). Pokazne zamjenice javljaju se u G jd. m. r. *ônoga dohotka* (26) i u A jd. m. r. za *ôпь dodhodькь* (26); u A množ. ž. r. na svoju *d(u)šu ône kletvi* (33). Zamjenice *tazi* i *onai* (*ônêhzi*) imaju naveske *-zi* u korpusu, umjesto *-j¹⁰*. U I jd. ž. r. *ôvom'zi zemlôm(ь)* (18) i I jd. m. r. *ôvêmzi uvêtôm(ь)* i *zakonomь* i *načinomь* (18).

U A množ. m. r.: da si imaju *tezi* uvête i zakone i povelje (16). Pokazna zamjenica *sь* javlja se: u N jd. m. i s. r.: *sije slovo* (32); i *sije* (41); u D jd. m. r.: da *sijega* nikoliže ne potvori (33-34); za *sizi* *dohodькь* (23); *kI* u *sijezi* se *ôbečanije* *ôbeča* (19); u L množ. m. r.: po *sih(b)* *vsêhь* *ôbeča* (26); s *simizi* vojevoda (39).

Kod zamjenica *vsaku*, *vsakômь*, *vsakoju*, *vsake* izvršena je metateza suglasničkih skupina *vs-* > *sv-*, dakle premetanjem glasova postalo

7 Zakon otvorenih slogova nije dopuštao suglasnik na kraju sloga, pa nije mogao ostati oblik *mater*, nego je prešao u *mati*, nulti morfem (Stjepan Damjanović, *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, 2003., str. 88.), a u povelji je pronalazimo u I jd.

8 *Isto*, str. 96.

9 *Isto*, str. 96-97.

10 M. Galić, *n. dj.*, str. 116.

od *vas*. „U starijim spomenicima do XVII. v. potvrđeni su oblici i za žen. i sred. rod *vsā*, *vse* i oblici za kose padeže svih triju rodova.”¹¹ U D jd. ž. r. *vъ* vsaku svobodu (15). U L jd. m. r. *ô* vsakô¹²ъ priho-
deč¹³emъ (17-18). U I jd. ž. r. imamo utjecaj bosanske redakcije *sъ*
vsakoju slavoju (9). U A množ. m. r. vsake zakone (13) i u A množ.
ž. r. vsake zlobe i sile (22). Zamjenicu *vъsъ* pronalazimo u L. jd. ž. r.:
po *vsoi* zemli i *drъžavê* (20).

Uпитna zamjenica *čъto* javlja se u oblicima *čo* i *ča*, dakle oba oblika
bez poluglasa: u N i A jd. m. r.: i *ča* bogъ ne dai (24); i uzme *imъ*
čo vъ ôblasti (21); ako *kto* ime *čo* govoriti (23). Što se tiče upitne
zamjenice *kto*, javlja se i u obliku *kto* i *ni kto*, a „*tko* nastao je meta-
težom od negdašnjeg *kto*. *Kto* postalo je od praslav. *kъ* tako što je taj
lik pojačan partikulom *to*”¹²: *kto* li *drъi* potvori sije slov(o) (32). Ona
se javlja kao složena odrična zamjenica: da ne ima nikto za *nyh(ъ)*
ni za *nyh(ъ)* trgъ (20); ni *kto* ini po kraljevъstvu mi (26).

Uпитna pridjevska zamjenica *kyi*, koje, *kaja* (koji) javlja se u: N jd.
m. r.: po zakonu *koi* su davali (17); dohodъkъ *koi* imaju davati kra-
ljevъstvu mi (23); A množ. ž. r.: i *po veljahъ* koje su imali s prarodi-
teli (9).

Neodređena zamjenica *nêko* javlja se u N jd. s. r. *nêkoje* vrîme (24);
u N jd. ž. r.: *nêkoja* čteta (24, 26); I jd. ž. r.: *nêkô(io)мъ* nevêrômъ
(34).

Posvojne zamjenice *moj* i *naš* javljaju se u: D jd. m. r., gospodu *mo-*
jemu bogu (4); u G množ. m. r., *moih(ъ)* priroditeljъ (4); G množ.
m. r., *našihъ* rгъvihъ (12) i u L jd. ž. r. imamo utjecaj nepalatalne
deklinacije na palatalnu: po *vsoi* zemli i *drъžavê* (20).

Što se tiče povratno-posvojne zamjenice *svoj*, ona se javlja u G jd.
m. i s. r.: *svojego* b(o)ž(ъ)stva (2) i *svojegô* pastira (5); u D jd. m. r.:
*svojemu*¹³ bl(a)godêtelju (1) i u A množ. m. i ž. r. *svoje* zakone (11)
i *svoje* ko mora (21).

11 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, nav. dj.*, sv. 85, 1972., str. 596.

12 *Isto*, sv. 76., str. 389.

13 U D jd. m. i s. roda dolazi do križanja – na stsl. leksički morfem dodan
je mlađi gramatički morfem iz starobosanskoga jezika (Usp. Amira Tur-
bić-Hadžagić, Amira, „Deklinacija neličnih zamjenica u bosansko-hum-
skim poveljama s posebnim osvrtom na zamjenice s navescima: -zi, -r/-re i
-i”, *Filologija*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 63, 2014., str. 205.).

Najviše se pronalaze opisni, a manje posvojni pridjevi. „Epistolarni maniniri u bosanskim i humskim kancelarijama su omogućavali stvaranje višesloženih riječi”¹⁴ bilo da se sastoje od priloga i pridjeva ili imenice i pridjeva, kroz složeno-sufiksalsnu tvorbu. Primjeri s prilogom *blago* i čast: *bl(a)gočъstivno* i *dostolêpno* pohvaliti istin’noju véroju (1); *bl(a)govêrnomu* i *bogomъ postavlj’nomu* Stefanu (7). Tu se pronalazi i pridjev složen od priloga *dosta* + pridjeva *lêpno* te opisni pridjev istin’noju.

Pronalaze se složenice koje se tvore od imenice *bog* + pridjev. Pisari ih ponekad bilježi skupa, a ponekad odvojeno: *въ b(o)godarovan’nei* namъ zemli bosnê (4); *b(o)gomъ darovannim(ъ)* mi vêncemъ (6); *съ bogodarovannoju* mi kraljev(ъ)stva meteriju (27). Prilog *dobro* + pridjev *naročit*¹⁵ u značenju „čestit, sretan”¹⁶: *prêdъ slavni* i *dobronaročiti* gradъ dubrovnik (ъ) (8). Pridjevi sa zamjenicom *vas (sav)*: *(vse)počteni* vlastele dubrovъsci (9, 15, 19); *vêrna* i *vsesr(ъ)dbčna* ljubovъ (30).

Pridjev koji se tvori od priloga više poput *višerečen* znači „koji je rečen više, gore, prije, višespomenut”¹⁷: *съ vyše reč(e)n’nimi* vasteli (32), a postoji i pridjev *više sьvrъšenyh(ъ)*: po sihъ vsehъ *više sьvrъšenyh(ъ)* priidoše *vse počteni* vlastele *dubrov[a]čci* (37).

Ostali opisni pridjevi su: *božъstvъnago* smotrenija (1-2); *pr(i)č(i)sty* ôbrazъ (2); i *spod[o]bi* me *sugubimъ*¹⁸ vêncem (3); *tvrvde* i *nepotvorene* (16); ni *malъ* ni *velikъ* (21); i *съ izabran’nimi* vasteli (27); na *s(ve)tomъ* eванђeli i *prêdъ čъstnimъ krgъstomъ h(risto)s(o)vêtmъ* (31, 38-39); *tvrvdo* i *nepokolêbimo* (32, 41); *въ cr(ê)kvi s(ve)t(o)go* grъgura (39).

14 Lejla Nakaš, *Jezik i grafija krajišničkih pisama*, Slavistički komitet, 2010., str. 301.

15 Ovaj se pridjev nalazi samo u predmetnoj ispravi, dok ga u drugim ispravama bosansko-humskoga korpusa nema.

16 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 7, 1885., str. 527.

17 *Isto*, sv. 87, 1973., str. 15.

18 I ovaj se pridjev nalazi samo u predmetnoj ispravi, dok se u drugim ispravama bosansko-humskoga korpusa ne pronalazi: *sugubъ - stsl.* dvostruk, dvo-gub, dvojak (*Isto*, sv. 70, 1962., 909.; V. Mažuranić, *n. dj.*, str. 1398. *Sugubi vijenac* je izraz koji označava dvostruki vijenac ili dvostruku krunu, što je simboliziralo njegovo pravo na nasljeđe ne samo bosanskoga nego i srpskoga prijestolja (preko rodbinskih veza s dinastijom Nemanjić).

Posvojni pridjevi: ô rodê člov(ê)čъscêmь (2); gosp(o)de *srъbъske* (4-5); въ *zēmljnēmь* c(a)rstvê c(a)rstvovavše i na *n(e)b(e)сноje* сръство пріселіli se (5); земље *поморъskije* (8); gospodomъ *bosъnъskômь* (10, 13); *trъgovъčbke* svobode (13, 16); *dubrovъčbki* trъgь (20).

U ispravi pronalazimo pridjev *boljši* (komp. pridjeva dobar, veći, viši). To je komparativ pridjeva *bolji* u kojemu „iza *l(lb)* dolazi još-te s¹⁹. Ipak, dijak Vlade ponekad ga piše s poluglasom, a ponekad bez: *bolše* ispravi (13); *bol(b)-še* isplъnihъ (15); *bolъše* da isplъnitiъ ... *bolъše* da ukriplajetiъ (35); *bolše* potvrъždajuče (38).

Što se tiče glagolskih oblika, češći su jednostavni glagolski oblici nego složeni. Tako pronalazimo prezent, i to 3. l. jd. do kole *drъži* i *gospoduje* kraljevъstvo mi (18) i u 3. l. množ. *pridъnjuju* ljubôv(ъ) (14). Imperativ se javlja u 2. l. jd.: i *spod[o]bi me* sugubimъ vên-cem(ъ) (3) i 3. l. množ. *da daju* kraljevъstvu mi (17); *koj imaju davati* kraljevъstvu mi (23).

Aorist pronalazimo u 1. l. jd.: I *idohъ* въ srъbъskuju zemlju (6); i potomъ *načehъ* съ bogomъ kraljevati (7); *svtvorihъ* m(i)l(o)stъ kraljev(ъ)stva mi i *zapisahъ* i ôbnovihъ i bol(ъ)-še *isplъnihъ* въ vsaku svobodu i čistotu (15). U 1. l. množ. *prisegôsmo* prêdъ s(ve)tytmъ E(van)g(e)lijemъ (38); i takozi se ôbečasmo i *prisegosmo* въ vsa više upisana (41). U 3. l. jd.: zato kraljevъstvo mi zapisa (13); ôbeča se i *zapisa* gradъ dubrovnik(ъ) (16). U 3. l. množ.: I tu *izidoše* pridъ kraljev(ъ)stvo mi (8-9); I *upromeniše* kraljev(ъ)stvu mi (9); I zato *uzgovoriše* s kraljevъstvom mi (10); I potom *uspromeniše* mi kraljev(ъ)stvu (13); *priidoše* vse počteni vlastele dubrov[a]čci (37).

Infinitiv je neodređeni glagolski oblik kojega u povelji pronalazimo s nastavkom *-ti*: *pohvaliti* istin’oju vêroju i želanoje slov(o) *prinesti* къ svojemu bl(a)godêtelju (1); i *razumêti* i *tvoriti* sudъ i pravdu (3); съ bogomъ *kraljevati* i *praviti*(i) prîstolъ (7); a imamъ nihъ vl(a)danije *bljusti* i ôbъvarovati (22); ôt(ъ) toga nihъ braniti i pomagati (24).

Aktivni particip prezenta odgovara današnjemu glagolskom prilogu sadašnjem, a primjeri su: i ne *itmuču* svojegô pastira (5); i *isplъnajuču* kraljevъstvu mi (14); i sija bolje *potvrъždajuče* (38).

Primjeri aktivnoga participa preterita prvoga (glagolski prilog prošli) jesu: gospodu mojemu bogu *spod[o]bъšu* me naslêdovati prîstolъ (4); i *došъdšu* mi zemlje pomorъskije i tu *prišъdšu* mi pridъ slavni i

19 Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, sv. 3, 1882., str. 542.

dobronaročiti građь dubrovnik(ь) (8); I ja g(o)sp(o)gja kîru Elena i gospo(g)ja kralica kîra dorotheja vidêvše ôbečaniya i uvête g(ospo) d(i)na kral(a) (38).

U ispravi se pronalaze i primjeri aktivnoga participa preterita drugoga (glagolski pridjev radni): i na n(e)b(e)snoje crъstvo *priselili se* (5); jegože b(o)gь *izvoli* po mnê (3), te primjeri pasivnoga participa preterita (glagolski pridjev trpni): Im(ь) že vsačьskaja *sъtvoren'na* i *javljen'na* byše (1); b(o)gomь *darovannim(b)* mi vênsemь (6); i siju pravdu više *upisanьnu* (31).

U srednjovjekovnim bosanskim i humskim ćirilničnim ispravama brojevi su se najčešće bilježili slovima ili pak riječima. „Interpunkcijski znakovi vrlo često su se upotrebljavali za razlikovanje brojki od slovnih oblika, jer uporaba arapskih brojki još nije zaživjela, te su se brojke još uvijek zapisivale slovima odgovarajuće brojčane vrijednosti.”²⁰ U ispravi kralja Tvrtka brojevi su se u službi datuma, tj. datacije, pisali slovima i odjeljivali točkom. Primjer je: . vь lêtehь po roždьstvê h(ristos)vê [·] č · t · o · i [·] (=1378)²¹ lêto. m(ê)s(e)ca že apr(i)lja vь [·] i [·] (=10) d(ь)нъ· (36); i sije sьvгъši se. m(ê)s(e)ca. ijunja [·] z i [·] (=17) d(ь)нъ. a pisa. logofet(ь) vlade ·: (41). Ipak, u ispravi je u pitanju trgovina, pa se svake godine plaćao dohodak: ô vsakômь prihodečem(ь) dmitrove dneve [·] v [·] (=2) tisući per(ь) per(ь) . (18). Primjećuje se da se broj tisuću u dataciji pisao ćirilničnim slovom č prema glagoljskomu brojnom sustavu²², a kada je riječ o pitanju novčane vrijednosti, onda pisar Vlade bilježi broj (ćirilčno slovo v), pa potom riječ tisuća.

Prilozi su nepromjenjiva vrsta riječi, koji se pronalaze i u ovoj ispravi, poput: *Takožde* že i mene svojemu svojemu rabu (3); *potom(b)* že gospodu mojemu (4); i *tamo* šьdьšu mi vênьanь byhь (6); i *tu* prišьdьšu mi (8); *Po sem[b]* že slovu (16); *do kole* drъži i gospoduje (18); i *ječe* se ôbêtuje (22); da sijega *nikoliže* ne potvori. *dokle* građь dubrovnikь (34); *do d(b)ni* i *do vêka* (41).

20 Kristian Paskojević, „Paleografsko istraživanje ćirilčne diplomatske minuskule na trima dokumentima o otkupu Sokol grada”, *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 53(1), 2015., 46.

21 Arapski brojevi ne postoje u tekstu, ovdje su navedeni u zagradi radi boljega uvida u brojni sustav isprave.

22 Usp. Benedikta Zelić-Bučan, *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*, Državni arhiv, 2000., str. 35-36.

Prijedlog *vb* dolazi uz akuzativ i lokativ poput: u L jd. ž. r.: *vb* b(o) godarovan'nei namъ zemli nosnê (4); u L jd. s. r.: *vb* zemlġnêmъ c(a)rstvê c(a)rstvovaše (5); u A jd. ž. r.: *vb* srġbъskuju zemlju (6); u A jd. ž. r.: isrlġnihъ *vb* vsaku svobodu (15); u L jd. ž. r.: i uzme imъ čo *vb* ôblasti (21). Prijedlog *ôtъ* dolazi samo s genitivom: koju smo imali *ôtъ* rġva z gradomъ dubrôvnikôm(ъ) (12); *ôtъ* toga nihъ braniti (23). Prijedlog *s, sv, z* dolazi najčešće s instrumentalom: *z'* gospodomъ bošpъnskômъ (10, 11, 13); *sv* g(o)s(podi)nôbъ banômъ Stefanomъ (12); *sv* gospod(o)mъ srġbъskom (14); *z* gradomъ dubrôvnikôm(ъ) (12, 15); i *s* vlasteli dubrovъscimi (12); i *s* t[o]go počtenimi vlasteli (15).

1.3. Sintaksa

U srednjovjekovnim bosanskim i humskim ispravama postajala su jasna pravila pisanja isprava. Te isprave, kao i povelja prvoga bosanskog kralja Tvrtka I. Kotromanića Dubrovčanima od 10. travnja 1378. godine pisana u Žrnovnici i 17. lipnja 1378. godine završena u Trstivnici, imale su svoje konvencionalne dijelove:

invokacija (prizivanje ili dozivanje Svetoga Trojstva ili Božjega imena uopće); intitulacija (predstavlja vladara); devocija (dio intitulacije gdje se kratko naglašava da su vladari izabrani *Božjom milošću*); inskripcija (upućuje na ime ili adresu kojoj se izdaje isprava); salutacija (formula pozdravljanja). Središnji dio isprava čini tekst ili korpus. On uglavnom sadrži ove dijelove: arenga (sadrži glavnu misao isprave kao neku moralnu pouku zbog čega je isprava napisana); notifikacija ili promulgacija (kratko iznosi sadržaj isprave); naracija i dispozicija (glavni dijelovi isprave koji idu jedan uz drugi); sankcija (izražava kaznu) i koroboracija (sadrži pravovaljanost isprave kao potpise svjedoka). Završni dio ili eshatokol sadrži: subskripciju (dio koroboracije); aprekciju (htijenje da se isprava ostvari) i datacija (vrijeme i mjesto isprave) te potpis pisara.²³

Što se tiče invokacije, za razliku od ostalih isprava iz korpusa koje imaju najčešće verbalnu i simboličnu invokaciju, ili samo verbalnu ili samo simboličnu, ova povelja ima malo drugačije prizivanje Božjega imena: Bl(a)gočъstivno i dostolêpno pohvaliti istin'noju vêroju i želanoje slov(o) prinesti kъ svojemu *bl(a)godêtelju vl(a)d(y)cê h(ri-sto)su* (1). Ostali konvencionalni dijelovi ne odstupaju od ostalih isprava.

23 M. Galić, *n. dj.*, str. 32.

Atributi su najčešće pridjevi, bilo da stoje ispred ili iza imenice: *prĭdъ slavni* i *dobronaročiti* gradъ dubrovnik(ь) (8); *počtenimi* vlasteli (15); *trъgovacъke* svobode *tvrvъde* i *nepočtvorene* i *niki* ôtjemljeme (16); na *s(ve)tomъ* evanъgeli i *prĕdъ* čьstnimъ kръstomъ *h(risto)s(o)vĕtmъ* (16); ôd(ь) *h(risto)sĕ* isuse *blagovĕrnomu* i *bogomъ postavljen'nomu* Stefanu (7) itd.

Rečenice su prilagođene administrativnomu funkcionalnom stilu i konvencionalnim dijelovima. Najčešći je veznik sastavni veznik *i* koji pronalazimo u gotovo svakome retku povelje poput: *I sizi* vlastele ushotĕeše potvrđiti u kraljevъstva mi svoje zakone *i* uvĕte koje su imali s praroditeli *i* roditeli *i* kraljev(ь)stva mi z gospod(o)мъ boсьпъskomъ *i* съ g(o)s(podi)nômъ banômъ Stefanomъ. *I* za ljubovъ *i* za našu ôrђinu *i* našihъ prъvihъ koju smo imali ôt(ь) prъva z gradômъ dubrôvnikôm(ь) *i* s vlasteli dubrovъscimi . zato kraljevъstvo mi zapisa *i* potvrđi *i* bolše ispravi vsake zakone *i* uvĕte *i* povelje *i* trъgovъčъke svobode koje su imali z gospodomъ boсьпъskômъ. (11-12-13).

Pronalazi se uzročni veznik *zane* i „čestica *bo* služi za izražavanje uzročnih odnosa”²⁴: *spod[o]blъšu* me naslĕdovati *prĭstolъ* moih(ь) *prĭroditeljъ* gospo(o)de srъbъske *zane bo* ti bĕhu moi prĕroditelije vъ zemlĕnĕmъ *c(a)rstvĕ* *c(a)rstvovavše* i *n(e)b(e)snoje* crъstvo priselili se (4).

1.4. Leksik

U leksiku najviše prevladavaju staroslavenizmi, i to imenice: *slov(o)* (prasl. i stsl. riječ, govor, razum) (1, 31); *b(o)ž(v)stvo* (prasl. i stsl. božanstvo) (2, 3); *c(a)rstvĕ* (od prasl. *cesarъ*, carstvo) (5); *čteta* (prasl. **тъščeta*) (24, 26); *dĕt'ca* (prasl. i stsl. *dĕtъ*) (34); *g(o)sp(o)gja*, *gospo(g)ja* (prasl. i stsl. žena plemenita roda) (27, 37, 38); *knez* (svesl. i prasl. – u Bosni niži državni službenik, velmoža) (28); *lĕto* (prasl. i stsl. godina) (36); *ôblastъ* (prasl. područje) (2, 24); *rabъ* (sluga, rob) (3); *tadъba* (prasl. i stsl. krađa) (22); *trъžьcbъ* (prasl. trgovac) (19); *vlastela*, *vlastelinъ*, *vlastelič(i)jъ* (stsl. velikaš, najčešće dubrovački) (9, 27, 32).

Glagoli: *c(a)rstvovati* (prasl. vladati) (5); *načeti* (od prasl. *čĕti*, početi) (7); *ôbĕtovati* (stsl. obećavati) (23); *potvoriti* (prasl. i stsl. prei-

24 S. Damjanović, *n. dj.*, str. 154.

načiti, preobraziti, pretvoriti, oklevetati); *spod(o)hati* (stsl. priličiti, dolikovati, biti potrebno) (3); *vъzdvignuti* (prasl. uzdignuti, podignuti); želêti (prasl. i stsl. željeti) (6, 8).

Zamjenica *kbto* i *nikto* (prasl. i stsl. tko i nikto) (20, 26, 32).

Pridjevi: *bolši* (prasl. i stsl. dobrъ, komp. od dobar, veći, viši) (13, 15, 35); *čъstan* (prasl. i stsl. časan) (31, 39); *sugubъ* (stsl. dvostruk, dvogub, dvojak) (3); *tvrdъ* (prasl. tvrd, čvrst, postojan) (16, 32, 41). Brojevi: tisuća (prasl. tisuća) (18).

Posuđenice iz klasičnih jezika (latinizmi i grecizmi): *apr(i)lj* (lat. – *april, travanj*) (36); *Hrêst, Hrist, Hv*²⁵ (grč. chrio pomazujem, Christos, lat. Christus - Pomazanik) (1, 7, 42); *evangelie, evanjeliê, jevan-gelie* (grč. dobra vijest, Radosna vijest, Evanđelje) (31, 33, 38); *ijunj* (lat. *lipanj*) (41); *Isusъ* (hebr. → grč. → lat. *kršć.* osnivač kršćanstva, prema kršćanskomu učenju Sin Božji) (7); *kirъ, kira* (grč. *kyrius gospodin, gospoda, uz osobno ime*) (27, 38); *krъstv* (lat. cruce-križ) (39); *logofetъ* (grč. pisar) (41); *perъperъ* (grč. zlatni ili srebrni novac određene težine) (18). U povelji se pronalazi i talijanizam gusa (tal. razbojnik, gusar, četa) (22).

Koriste se dvostruke formulacije iz pravnoga jezika koje su trebale osigurati trajnost i jakost odluke, poput: *bljusti i ôbъvarovati* (22);

25 *Krist* je „(grč. chrio pomazujem, Christos, lat. Christus) ‘Pomazanik’, prvobitno samo nadimak Isusov, a kasnije kao osobno ime spojeno s imenom Isus” (Usp. Anić Šime – Nikola Klaić – Želimir Domović, *Rječnik stranih riječi*, SANI-PLUS, 2001., str. 761). „U najstarijim je spomenicima křistŭ = križ, a Hřistŭ = Isus. To svakako znači da je prva forma veoma stara” (Jeronim Šetka, *Hrvatski kršćanski termini grčkoga porijekla*, 1940., str. 135.). Međutim, „u drevnije doba i vjernici zapadne crkve češće pišu Hrist” (V. Mažuranić, *n. dj.*, str. 402). Brković navodi da se „nakon krunjenja kralja Tvrtka I. u bosanskohumsku se kancelariju pokušavalo uvesti elemente srpske kancelarije” (Milko Brković, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosanskohumskih vladara i velmoža*, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – Ziral, 1998., str. 33.).

Zanimljivo je to da se u korpusu uopće ne spominje oblik *Krist*, nego *Hrist, Hrista, Hristê, Hristevi, Hristos, Hristov* itd., a i Mažuranić tvrdi da su u starije doba i pripadnici zapadne crkve koristili oblik *Hrist*. To se može potvrditi i zato što je dubrovački pisar, notar Paskal, u ispravama bana Ninoslava iz 1249. godine i 22. ožujka 1240. godine i humskoga župana Radoslava iz 22. svibnja 1254. godine pisao puni i skraćeni oblik ovoga leksema poput: *Hv, Hrista, Ha*. Dakle, prije dolaska pisara srpske kancelarije.

ôbečasmo i *prisegosmo* (41); *tvr̃bda i nepokolēbima* (41). To su kontaktne sinonimi u širem značenju, a pronalaze se i konstrukcije istoga korijena poput: ôbečanije ôbeča (19).

ZAKLJUČAK

Povelja prvoga bosanskog kralja Tvrtka I. Kotromanića pisana je hrvatskom ćirilicom, i to inačicom ćirilice koja se koristila u srednjovjekovnoj Bosni i okolnim područjima, stoga je nazivana i bosančicom. To je pismo bilo prilagođeno svakodnevnim administrativno-pravnim poslovima u službenim dokumentima ili ispravama, u ovome slučaju povelji kralja Tvrtka I. Kotromanića Dubrovčanima iz 10. travnja 1378. godine, započetoj u Žrnovnici, a dovršenoj 17. lipnja 1378. godine u Trstivnici.

U bosanskim i humskim kancelarijama koristila se pravna terminologija. Povelje su imale svoje konvencionalne dijelove u kojima se očituje narodni jezik s elementima staroslavenskoga jezika. U radu su se obradile jezične značajke povelje kroz grafiju i fonologiju, morfologiju, sintaksu i leksik.

Tako se može uočiti da povelja bilježi samo poluglas Ъ (jer), da grafem *jat/ѣтъ* (ê) pokriva skupine *ije/ je/e, jeri/jery* (y) odgovara glasu *i*, grafem *iže* (i) pokriva glas *i*, grafem *đerv/đervъ* (j) pokriva samo glas *ć* i grafem *k* u povelji pokriva glas *ć*, ali i grafem *šta* (č) može pokrivati glas *ć* ili skupinu št. Diagram *otb* (ω) jako je učestao i transliterira se s ô. U povelji se pronalazi i skupina *gj* koji odgovara današnjemu đ, -žd, -čt.

U morfologiji su svakako najučestalije imenice muškoga roda, ali su se obradile i imenice ženskoga i srednjega roda kroz sve padeže jednine i množine, ali i dvojine. Pronalaze se i osobne zamjenice, odnosne, pokazne, upitne i upitno pridjevske zamjenice, neodređene, posvojne i povratno-posvojne. Što se tiče pridjeva, češći su opisni pridjevi nego posvojni. Pronalaze se višesložne riječi koje se sastoje od priloga i pridjeva ili imenice i pridjeva.

Što se tiče glagola, javljaju se više jednostavni glagolski oblici: imperativ, aorist, infinitiv, aktivni particip prezenta, aktivni particip preterita prvoga i drugoga, pasivnoga participa preterita.

Brojevi su se u formuli datacije pisali slovima i odjeljivali su se točkom, a mogu se pronaći i prilozi i prijedlozi.

U srednjovjekovnim bosanskim i humskim ispravama postojala su jasna pravila pisanja isprava. Najčešći je veznik sastavni veznik *i*, a prisutni su i uzročni veznik *zane* i čestica *bo*.

Što se tiče leksika, najviše je staroslavenizama, a onda i riječi iz klasičnih jezika. Isprave bosanskih i humskih vladara i velmoža uvijek iznova oduševljavaju i vape za kulturnim, povijesnim, etnološkim, pravnim, a napose jezičnim istraživanjem sa svih aspekata jezika.

Upute autorima

Identiteti – Kulture – Jezici, godišnjak Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Mostaru znanstvena je publikacija koju izdaje Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, a suizdavač je Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Osijek. Godišnjak objavljuje radove s godišnje istoimene međunarodne znanstvene konferencije koja se održava na Filozofskome fakultetu Sveučilišta u Mostaru.

Prilikom oblikovanja radova autorima posebno skrećemo pažnju na to da uklone informacije koje mogu otkriti njihov identitet, bilo da se radi o informacijama unutar teksta ili nazivu datoteke.

Svi pristigli radovi prolaze dvije dvostruko slijepe recenzije (engl. *double-blind review*), tako da se autoru ne otkriva identitet recenzentata kao ni recenzentima identitet autora. Nakon završena recenzentskog postupka radovi se kategoriziraju kao:

- izvorni znanstveni rad (*original scientific paper*) – predstavlja izvorne i neobjavljene rezultate provedenih znanstvenih istraživanja
- prethodno priopćenje (*preliminary communication*) – donosi nove i neobjavljene rezultate istraživanja u tijeku, koji zbog svoje važnosti trebaju biti objavljeni
- pregledni rad (*review article*) – donosi sažet, izvoran i kritičan pregled određene problematike pri čemu je u radu vidljiv i autorov originalan doprinos
- stručni rad (*professional article*) – donosi korisna znanja i iskustva koja su važna za određenu struku, ali nemaju odlike znanstvenih istraživanja.

Ako se ocjene recenzentata razlikuju, može se tražiti i treća recenzija. Konačnu odluku o kategorizaciji rada donose urednik i Uredništvo godišnjaka.

Objavljeni radovi ne honoriraju se, a autori dobivaju jedan besplatan primjerak. Uz radove autori trebaju dostaviti i sljedeće podatke: ime i prezime, akademsko zvanje, naziv i adresu institucije zaposlenja te e-adresu.

Autori ne plaćaju nikakvu naknadu za objavljivanje radova u godišnjaku *Identiteti – Kulture – Jezici*.

Čitatelji ne plaćaju naknadu za pristup godišnjaku.

Godišnjak *Identiteti – Kulture – Jezici* arhivira se u Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine.

Opće upute za oblikovanje radova

Svi radovi koji se predaju u godišnjak trebaju biti pisani na računalu u programu *Microsoft Word*. Preporuča se upotreba fonta *Times New Roman* (ili *Times New Roman CE*). Veličina fonta u tekstu treba biti 12, a prored 1,5. U pozivnim bilješkama veličina fonta treba biti 10, a prored jednostruk (1,0). Prilozi, ako ih tekst ima, trebaju biti numerirani i dostavljeni u posebnu dokumentu. U tekstu treba jasno naznačiti gdje dolaze prilozi. Radovi se dostavljaju na e-adresu godišnjaka: ikj@ff.sum.ba. Sažetak rada i ključne riječi trebaju biti na hrvatskome jeziku te prevedeni na jedan od svjetskih jezika.

Radovi trebaju biti opsega 10 do 20 kartica i trebaju slijediti ustaljen redoslijed: naslov, sažetak s ključnim riječima (odvojenima točkom sa zarezom), uvod, razrada teme te zaključak. Uredništvo pridržava pravo rukopis redakcijski prilagoditi propozicijama časopisa i standardima hrvatskoga standardnog jezika. Potrebno je pisati bezlično (u trećem licu jednine) te izbjegavati autoreferencijalna pozivanja. Pri navođenju izvora i literature potrebno je koristiti oxfordski sustav navođenja pozivnih bilježaka.

Primjeri

Za knjige

Josip Županov, *Poslije potopa*, Nakladni zavod Globus, 1995., str. 12-15.

Ako knjiga ima više autora, do tri se pišu svi; a ako ih je više od tri, piše se samo prvi i kratica i dr. Imena autora razdvajaju se crticama. Ovo vrijedi i za druge vrste izvora.

Max Horkheimer – Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Veselin Masleša, 1989.

Alojz Benac i dr., *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Veselin Masleša, 1966.

Ako knjiga ima naslov i podnaslov, podnaslov se odvaja dvotočjem.

Ugo Vlaisavljević, *Lepoglava i univerzitet: Ogledi iz političke epistemologije*, Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, 2003., str. 104.

Ako je riječ o uredničkoj ili priređivačkoj knjizi, to se treba naglasiti odgovarajućom kraticom iza imena i prezimena.

Jadranka Čaćić Kumpes (ur.), *Kultura, etničnost, identitet*, Naklada Jesenski i Turk, 1999.

Ako je riječ o ponovljenome izdanju ili ako je knjiga višesveščana, te informacije donose se odmah iza naslova knjige.

Robert E. Goodin – Philip Pettit (ur.), *A companion to contemporary political philosophy*, drugo izdanje, sv 1. i 2., Wiley-Blackwell, 2007.

Za članke

Poglavlje/članak u knjizi

John McGarry – Brendan O’Leary, „Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict“, John McGarry – Brendan O’Leary (ur.), *The Politics of Ethnic Regulation*, Routledge, 1993., str. 21.

Članak u časopisu

Simone Weil, „Težina i milost“, *Europski glasnik*, Hrvatsko društvo pisaca, 7(7), 2002., str. 184.

Članak u zborniku radova

Zoran Grijak, „Analiza identitetskih odrednica bosanskih i hercegovačkih Hrvata u austrougarskom razdoblju“, *Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.*, Ivica Lučić (ur.), Hrvatski institut za povijest, 2011., str. 89.

Za enciklopedije, leksikone, rječnike

Uredničke

Bratoljub Klaić, „Identitet“, *Rječnik stranih riječi*, Zora, 1983., str. 565.

Bez urednika

„Tehnologija“, *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, VI. knjiga, Pro leksis – Večernji list, 2005.

Za arhivsku građu

Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje ABiH), Komisija za vjerska pitanja (dalje KVP), kut. 21, sv. III, f. 11rv, (kut. = kutija, sv. = svezak, f. = folija, r. = recto – prednji, v. = verso – stražnji).

Za propise i zakone

„Zakon o radu FBiH“, *Službene novine Federacije BiH*, 2013., 43., čl. 12.

Za internetske izvore

Ako postoji autor

Kate Connolly, „Angela Merkel declares death of German multiculturalism“, *The Guardian*, 17. X. 2010., <http://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-germany-multiculturalism-failures>, (15. VII. 2014.).

Bez autora

„Barroso: it is not the Commission’s role to express an opinion on Catalonia“, *Catalan News Agency*, 8. I. 2014., <http://www.catalan-newsagency.com/politics/item/barroso-it-is-not-the-commission-s-role-to-express-an-opinion-on-catalonia>, (15. VII. 2014.).

Za novine

Neven Budak, „Standardna povijest ostavila nam je navodnu Tomislavovu krunidbu 925.“, *Večernji list*, br. 21368, 19. III. 2024., str. 11.

Daljnje upute

Popis literature ne navodi se.

Potrebno je jasno razlikovati citiranje (navodnici u tekstu za citate do četiri retka ili izdvajanje citata iz ostatka teksta ako je citat dulji od četiri retka: veličina fonta 10, prored 1 te uvučenost teksta s obje strane za jedan tabulator), parafraziranje (kratica Usp. na početku fusnote) i komparativne napomene (oznaka Vidi na početku fusnote).

Kada se isti izvor navodi drugi i svaki sljedeći put, navodi se u skraćenu obliku.

Ako se u više fusnota zaredom navodi isti izvor, ali različita stranica, piše se npr. *Isto*, str. 27.

Ako se u više fusnota zaredom navodi ista stranica u istome izvoru, navodi se samo oznaka *Isto*.

Ako se u više fusnota zaredom navodi ista internetska stranica, koristi se kratica *N. mj.*

Ako se u više fusnota zaredom navode različita djela istoga autora, umjesto imena autora navodi se oznaka *Isti*.

Kada se neki izvor spominje drugi i svaki sljedeći put, a da nije zaredom, piše se npr. R. Dolphine, *n. dj.*, str. 27.

Instructions for Authors

Identity – Cultures – Languages, yearbook of the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar, is a scientific publication issued by the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar, in collaboration with the Institute of Social Sciences Ivo Pilar - Regional Center Osijek. The yearbook publishes papers from the annual international scientific conference of the same name, held at the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Mostar.

When formatting their papers, authors are specifically instructed to remove any information that could reveal their identity, whether it be information within the text or the file name.

All submitted papers undergo two double-blind peer-reviews, meaning that the identity of the reviewers is not revealed to the author, nor is the identity of the author revealed to the reviewers. After the completion of the peer-review process, papers are categorized as:

- Original Scientific Paper: Presents original and unpublished results of conducted scientific research.
- Preliminary Communication: Presents new and unpublished results of ongoing research, which, due to their importance, need to be published.
- Review Paper: Provides a concise, original, and critical overview of a specific issue, with the author's original contribution visible in the work.
- Professional Paper: Provides useful knowledge and experiences relevant to a specific profession but does not have the characteristics of scientific research.

If the reviewers' evaluations differ, a third review may be requested. The final decision on the categorization of the paper is made by the editor and the Editorial Board of the yearbook.

There is no reimbursement for published papers, and authors receive one complimentary copy of the printed version of the *Identity - Cultures - Languages* yearbook. Along with their papers, authors should also provide the following information: full name, academic title, name and address of the employing institution, and email address.

Authors do not pay any fees for publishing their papers in the yearbook *Identities – Cultures – Languages*.

Readers do not pay any fees in order to access the yearbook.

The yearbook *Identities – Cultures – Languages* is archived in the National and University Library of Bosnia and Herzegovina.

General instructions for formatting the papers

All papers submitted to the yearbook should be typed on a computer using *Microsoft Word*. It is recommended to use the *Times New Roman* font (or *Times New Roman CE*). The font size in the text should be 12, spacing 1,5. In the footnotes, the font size should be 10, with single spacing (1,0). Appendices, if included in the text, should be numbered and submitted in a separate document. Clearly indicate in the text where the appendices belong. Papers should be submitted to the email address: ikj@ff.sum.ba. The abstract and keywords should be in Croatian and translated into one of the world languages.

Papers should be 10 to 20 pages long and follow the established sequence: title, abstract with keywords (separated by semicolons), introduction, body, and conclusion. Editors reserve the right to adjust the manuscript according to the journal's regulations and standards of the Croatian standard language. It is necessary to write impersonally (in the third person singular) and avoid self-referential citations. The Oxford citation system is to be used when citing sources and literature.

Examples

For books

Josip Županov, *Poslije potopa*, Nakladni zavod Globus, 1995, p. 12-15.

If a book has multiple authors, all up to three authors are listed; if there are more than three, only the first author is listed followed by et al. Author names are separated by dashes. This applies to other types of sources as well.

Max Horkheimer – Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Veselin Masleša, 1989.

Alojz Benac et al, *Kulturna istorija Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, Veselin Masleša, 1966.

If a book has a title and subtitle, the subtitle is separated by a colon.

Ugo Vlaisavljević, *Lepoglava i univerzitet: Ogledi iz političke epistemologije*, Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu, 2003., p. 104.

If it is an edited or a compiled book, it should be indicated by the corresponding acronym after the name and surname.

Jadranka Čačić Kumpes (Ed.), *Kultura, etničnost, identitet*, Naklada Jesenski i Turk, 1999.

If it is a revised edition or if the book is multi-volume, this information is provided immediately after the book title.

Robert E. Goodin – Philip Pettit (Eds.), *A companion to contemporary political philosophy*, Second edition, Vol 1 and 2, Wiley-Blackwell, 2007.

For articles

Chapter/article in a book

John McGarry – Brendan O’Leary, „Introduction: The macro-political regulation of ethnic conflict“, John McGarry – Brendan O’Leary (Ed.), *The Politics of Ethnic Regulation*, Routledge, 1993, p. 21.

Article in a journal

Simone Weil, „Težina i milost“, *Europski glasnik*, Hrvatsko društvo pisaca, 7(7), 2002, p. 184.

Article in a conference proceedings

Zoran Grijak, „Analiza identitetskih odrednica bosanskih i hercegovačkih Hrvata u austrougarskom razdoblju“, *Hum i Hercegovina kroz povijest: Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenoga 2009.*, Ivica Lučić (Ed.), Hrvatski institut za povijest, 2011, p. 89.

For encyclopedias, lexicons, dictionaries

With an editor

Bratoljub Klaić, „Identitet“, *Rječnik stranih riječi*, Zora, 1983, p. 565.

Without an editor

„Tehnologija“, *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, Book VI, Pro leksis – Večernji list, 2005.

For archival materials

Arhiv Bosne i Hercegovine (hereinafter ABiH), Komisija za vjerska pitanja (hereinafter KVP), b. 21, vol. III, f. 11rv, (b. = box, vol. = volume, f. = foglio, r. = recto - front, v. = verso - back).

For regulations and laws

„Zakon o radu FBiH“, *Službene novine Federacije BiH*, 2013, 43, art. 12.

For internet sources

If there is an author

Kate Connolly, “Angela Merkel declares death of German multiculturalism”, *The Guardian*, October 17, 2010, <http://www.theguardian.com/world/2010/oct/17/angela-merkel-germany-multiculturalism-failures>, (July 15, 2014).

Without an author

“Barroso: it is not the Commission’s role to express an opinion on Catalonia”, *Catalan News Agency*, January 8, 2014, <http://www.catalannewsagency.com/politics/item/barroso-it-is-not-the-commission-s-role-to-express-an-opinion-on-catalonia>, (July 15, 2014).

For newspapers

Neven Budak, “ Standardna povijest ostavila nam je navodnu Tomislavovu krunidbu 925”, *Večernji list*, No. 21368, March 19, 2024, p. 11.

Further instructions

Bibliography is not listed.

It is necessary to clearly distinguish between quoting (quotation marks in the text for quotes up to four lines or separate quotes from the rest of the text if the quote is longer than four lines: font size 10, line spacing 1, and indentation of the text on both sides by one tab), paraphrasing (abbreviation Cf. at the beginning of the footnote) and comparative notes (mark See at the beginning of the footnote).

When the same source is cited a second and each subsequent time, it is cited in abbreviated form.

If the same source is cited in multiple footnotes in a row, but different pages, it is written *Ibid.*, p. 27.

If the same page in the same source is cited in multiple footnotes in a row, only *Ibid.* is indicated.

If the same website is cited in multiple footnotes in a row, the abbreviation *Loc. cit.* is used.

If different works of the same author are cited in multiple footnotes in a row, the mark *Idem* is used.

When a source is mentioned a second and each subsequent time, but not in a row, it is written, for example, R. Dolphine, *op. cit.*, p. 27.